

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 53 • Nr 2 • 2016

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en facktidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenseras. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexerats i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIndex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2016

Nr 1: v 10 Nr 2: v 24 Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Sverre Wide, sociologiskforskning@du.se

Ansvarig utgivare: Katarina Jacobsson

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning

Högskolan Dalarna, 791 88 Falun

Tel. 023-77 80 53

www.sociologiskforskning.se

Redaktion

Lars-Erik Alkvist, Gunilla Carstensen

Ingrid Grosse, Steven Saxonberg,

Jessica Wide, Sverre Wide

Redaktionsråd

Boel Berner, Linköpings Universitet

Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet

Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet

Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet

Peter Hedström, Institutet för framtidsstudier

Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet

Gerd Lindgren, Karlstads Universitet

Richard Swedberg, Cornell University

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Tora Holmberg, Uppsala Universitet

Vice ordförande: Katarina Jacobsson, Linköpings Universitet

Sekreterare: Ingemar Johansson Sevä, Umeå Universitet

Kassör: Anna Olofsson, Mittuniversitetet

Ordinarie ledamöter: Ylva Ulfsdotter Eriksson, Göteborgs Universitet, Magnus Boström, Örebro

Universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Annika Jonsson, Karlstads Universitet,

Petter Bengtsson, Stockholms Universitet

Suppleanter: Glenn Sjöstrand, Linnéuniversitetet, Eva Sundström, Umeå Universitet

Innehåll

Redaktören har ordet	99
Non-take up i det svenska välfärdssystemet: Om betydelsen av social position för kvinnors beslut kring mammografiscreening <i>Åsa Ritenius Manjer och Ulla Melin Emilsson</i>	101
När kallet ställs på sin spets: Pensionering ur ett existenssociologiskt perspektiv <i>Mattias Bengtsson och Marita Flisbäck</i>	127
Normalisering av ungdomar i problem genom styrning av föräldrar: Från strukturella orsaksförklaringar till familjecentrerade lösningar <i>Vanja Lozic</i>	151
Anförande: Academic work: A tale of essential tension between research and teaching <i>Pierre-Michel Menger</i>	175
Anförande: Pressed for time: The digital transformation of everyday life <i>Judy Wajcman</i>	193
Anförande: Uthållig kreativitet – tills döden skiljer oss åt: Tre faror, två demoner, tio budord <i>Stefan Svallfors</i>	199
Recensioner	209
Sociologförbundet har ordet	221

NSA
2016

The 28th Nordic Sociological Association Conference

11-13 August, 2016
Helsinki, Finland

Knowledge-Making
Practices and
Sociology's Global
Challenge

Keynote speakers

Professor Emerita Raewyn Connell
University of Sydney, Australia

Professor Giampietro Gobo
Università degli Studi di Milano, Italy

Professor Gurminder K. Bhambra
University of Warwick, UK

Plenary sessions

- I. North-South in the Nordic region
- II. Sociology and Economics: Can there be a dialogue?
- III. New iron curtains: Post 2013 Europe
- IV. Publishing in national languages. To whom and why?

nsa-2016@helsinki.fi

nsa2016.org

Redaktören har ordet

Detta nummer av Sociologisk Forskning präglas av de nyligen genomförda Sociologidagarna Uppsala. Vi publicerar nämligen här de anföranden som hölls av Pierre-Michel Menger, "Academic work: A tale of essential tension between research and teaching" och Judy Wajcman, "Pressed for time: The digital transformation of everyday life", med förhoppningen att de som var med i Uppsala på nytt skall kunna begrunda dessa intressanta föredrag och att också de av våra läsare som inte var närvarande skall kunna ta del av dem. Vi publicerar också Stefan Svallfors' tankeväckande anförande "Uthållig kreativitet – tills döden skiljer oss åt: Tre faror, två demoner, tio budord" och ett "Sociologförbundet har ordet", där förbundets nytilträdde ordförande Tora Holmberg rapporterar från konferensen. Vad gäller Sociologisk Forskning så beslöt förbundsstämman i Uppsala att redaktionen från och med 2018 flyttar till Lund. Vidare har förbundet fått en ny vice ordförande i Katarina Jacobsson (LU), och hon blir därmed också ny ansvarig utgivare för Sociologisk Forskning.

I detta nummer publicerar vi vidare tre artiklar. Åsa Ritenius Manjer och Ulla Melin Emilsson undersöker i "Non-take up i det svenska välfärdssystemet: Om betydelsen av social position för kvinnors beslut kring mammografiscreening", vilken roll social position kan ha för kvinnors beslut att avstå från mammografiscreening. De visar bl.a. att kvinnor i olika grupper avstår av delvis olika skäl, ett faktum som borde ha stor betydelse för olika typer av förebyggande arbete inom välfärdsområdet. I den andra artikeln, "När kallet ställs på sin spets: Pensionering ur ett existenssociologiskt perspektiv", använder och utvecklar Mattias Bengtsson och Marita Flisbäck begreppet "kall" för att förstå existentiella betydelse och strategier inför det att ålderspensioneras. I den tredje artikeln, "Normalisering av ungdomar i problem genom styrning av föräldrar: Från strukturella orsaksförklaringar till familjecentrerade lösningar", analyserar Vanja Lozic diskrepansen mellan hur olika aktörer förklarar/konstruerar olika "ungdomsproblem" och åtgärder för att komma till rätta med dem. Och även om det enligt Lozic är förstäligt att enskilda aktörer har ett individ- eller familjefokus i sina åtgärder (på bekostnad av ett fokus riktat mot samhällsliga strukturer), är det också ett problem. För, avslutar Lozic, det går till slut inte "att särskilja disciplinerande makt från empowerment och normalisering".

Som vanligt publicerar vi också ett antal recensioner. Redaktionen vill härmed passa på att framföra ett stort tack till Tobias Samuelsson, som arbetat med dessa recensioner, och med recensionerna i många tidigare nummer. Tobias Samuelsson har under flera års tid varit tidskriftens recensionsredaktör och har i den rollen utfört ett viktigt arbete i Sociologisk Forskning.

Sverre Wide, redaktör

Non-take up i det svenska välfärdssystemet

Om betydelsen av social position för kvinnors beslut kring mammografiscreening

Non-take up in the Swedish welfare system: On the impact of social position on women's decision-making regarding mammography screening

Central to a well-functioning and effective welfare system is that benefits reach the people to whom they are intended. By focusing on an example of so called non-take up – namely women's decision not to attend mammography screening – this article discusses decision making in relation to living conditions, i.e. social position, and to the public health intentions of the welfare state. The main theoretical basis for the analysis is Rogers' humanistic/existential theory. Qualitative semi-structured interviews were made with 18 women who had abstained from mammography screening. Their decision was described, analyzed and problematized focused on whether their living conditions, leading to a strong or weak social position, is of relevance to their decision to refrain from this health promoting examination. The women's own experiences clearly showed how their social position was of great importance for how they explained their decision to abstain. Furthermore, social position affects how women handle different impact from living conditions, society's expectations and personal experiences of mammography screening. This study makes visible the gap between public health intentions of the society and individual conditions.

Keywords: decision-making process, living condition, mammography screening, non-attendance, social position

DEN SVENSKA VÄLFÄRDSMODELLEN betecknas som universell i den meningen att den erbjuder tjänster som är avsedda för medborgare från olika samhällsklasser och att staten har en förhållandevis stark position (se t.ex. Hartman 2011; Esping-Andersen 1990). Centralt för ett väl fungerande och effektivt välfärdssystem är emellertid att förmånerna når ut till de människor de är avsedda för (Gidengil & Stolle 2012; Mood 2006; van Oorschoot 1991). Inom samhällsvetenskaplig forskning används termen *non-take up* för beteenden som innebär att individer inte tar del av samhällets välfärdssystem i den utsträckning de har rätt till (Ritenius Manjer, Zackrisson & Melin Emilsson 2008). Orsakerna är inte entydigt beskrivna men van Oorschoot (1991) tar upp faktorer som bidrar till beslutet att inte ta del av behovsprövade sociala förmåner. Det handlar om oklarheter kring vem som ingår i målgruppen, ineffektiva administrativa system, brister i bemötandet samt orsaker på individnivå som kunskapsbrist

om förmånens existens. Till detta kommer att även medvetet grundade beslut att avstå leder till att förmånen inte utnyttjas. Vidare har levnadsvillkoren uppmärksammats som en faktor för hur kvinnor uppfattar och tar del av samhällets resurser (Gidengil & Stolle 2012). Warin (2014) öppnar upp för en bredare tolkning av begreppet non-take up och diskuterar hur det även bör inkludera andra välfärdsområden som exempelvis frågor kring vad som sker då medborgarna inte tar del av hälso- och sjukvård. Genom att sätta fokus på ett utslag av non-take up i det svenska välfärdssystemet, nämligen kvinnors beslut att avstå från mammografiscreening, diskuteras i denna artikel beslutsprocessen i förhållande till kvinnors sociala situation och villkor och dess betydelse för ageranden i hälsofrågor, ställt i ljuset av välfärdsstatens folkhälsorelaterade intentioner. Utifrån kvalitativa semistrukturerade intervjuer med 18 kvinnor som har avstått från mammografiscreening minst två gånger i rad har avsikten varit att ta reda på och försöka förstå om, och i så fall hur, deras förutsättningar i vardagen har varit relevanta för beslutet att avstå från undersökningen. Som teoretiskt analysverktyg på individuell nivå har framförallt Rogers' (1969, 1951) humanistiskt/existentiella teori tillämpats. För att belysa kvinnornas beslut att avstå från mammografiscreening i en mer övergripande samhälllig kontext relateras till forskning om kopplingen mellan hälsa och socioekonomiska förhållanden (jfr Fritzell 2012; Fritzell & Lundberg 2007; Marmot 2006).

Fokus och kontext

I ett historiskt perspektiv finns det en tradition i Sverige av att främja medborgarnas hälsa genom olika sociala och välfärdsorienterade reformer (Sundin & Willner 2007; Sandberg 1999; Johannisson 1994). Folkhälsobegreppet omfattar, till skillnad från individuell hälsa, både omsorg och kontroll av medborgarna genom olika folkhälsopolitiska reformer, vilka ofta har varit starkt präglade av tidens anda (Sundin & Willner 2007). Sjukdomar som hiv/aids, hjärt- och kärlproblem och bröstcancer kan ses som exempel där samhället på bred front försöker nå ut till medborgarna med olika hälsorelaterade rekommendationer.

I takt med den medicinska utvecklingen kan allt fler sjukdomar inte bara botas utan även förebyggas eller upptäckas på ett tidigt stadium (Sundin & Willner 2007). Det förebyggande folkhälsoarbetet har inte enbart inverkan på människors medvetenhet om vad välfärdsstaten erbjuder sina medborgare, utan innehåller även information om hur vi förväntas ta ansvar och leva ett hälsosamt liv (Lupton 1995; Howson 2013). De medicinska möjligheterna har också öppnat för en diskussion kring de frågor och ställningstaganden vi står inför när det gäller det egna beslutet att delta eller inte i screening av olika sjukdomar (García, Timmermans & van Leeuwen 2009).

En hälsorelaterad fråga som kvinnor i Sverige mellan 40 och 74 år står inför är beslutet att delta eller inte i mammografiscreening, en röntgenundersökning som används för att upptäcka bröstcancer i ett tidigt skede. Samtliga kvinnor i den aktuella åldersgruppen får med ett och ett halvt till två års mellanrum en skriftlig kallelse till en mammografiundersökning, vilket för den enskilda kvinnan innebär att hon måste

bestämma sig för om hon vill delta eller avstå. Detta i hög grad hälsorelaterade beslut skall fattas oavsett vilken livssituation kvinnan befinner sig i, vilken och hur mycket kunskap hon har om såväl bröstcancer och eventuella risker, och oberoende av hur in satt hon är i själva undersökningens genomförande.

Tidigare studier kring beslutet att avstå från mammografiscreening har till övervägande del genomförts utifrån medicinska utgångspunkter eller ur ett folkhälsovetenskapligt perspektiv. I dessa sammanhang används företrädesvis begreppen *non-participation* eller *non-attendance* (jfr Ritenius Manjer et al. 2008). Inom den samhällsvetenskapliga forskningstraditionen behandlas kvinnors val att avstå från mammografiscreening sparsamt, men ser man till studier om människors beteenden i stort, vad gäller underutnyttjande av de förmåner som samhället har att erbjuda, förekommer vanligtvis termen *non-take up* (van Oorschot 1991).

Trots att Sverige har ett relativt högt deltagande i mammografiscreening avstår drygt 20 % av kvinnorna som kallas till undersökningen (Socialstyrelsen & SKL 2009). Såväl nationella som internationella studier slår fast att kvinnor med svag socioekonomisk situation avstår från att delta i mammografiscreening i större utsträckning än mer välbeställda kvinnor (Aarts et al. 2011; Bigby & Holmes 2005; Zackrisson et al. 2004). En studie från Malmö där andelen icke-deltagare i olika bostadsområden studerades visade att i områden med många kvinnor med låg socioekonomisk nivå avstod upp emot hälften av kvinnorna (Matson et al. 2001).

Icke-deltagarna är emellertid en heterogen grupp. Jensen et al. (2012) fann att låg socioekonomisk status är associerad med icke-deltagande men att detta samband är starkast för ”passiva icke-deltagare”, d.v.s. kvinnor som efter en kallelse avstått utan att ha avbokat sin tid. ”Aktiva icke-deltagare”, de som aktivt tackat nej till undersökningen, utgör i socioekonomiskt avseende en grupp mellan deltagare och passiva icke-deltagare. En tolkning som görs av en del forskare är att passiva icke-deltagare i större utsträckning saknar sociala och ekonomiska resurser som fordras för att kunna delta i en screeningundersökning (se t.ex. Jensen et al. 2012). En annan studie visar att svag socioekonomisk situation kan kopplas samman med risken att uppfatta cancer-screening som mindre fördelaktig då den egna förmågan att påverka sin egen hälsosituation upplevs som svag (von Wagner et al. 2011).

Syfte och frågeställningar

Kaufert (2000) har identifierat två tydliga diskurser kring mammografiscreening: den medicinska förståelsen kring undersökningens genomförande och effekt på hälsan samt det individinriktade perspektivet som utgår från känslor, ansvar och moral i relation till undersökningen. Forskning kring deltagande i mammografiscreening utgår ofta från det rådande medicinska perspektivet som förmedlar att det rätta beslutet är att delta, vilket den enskilda kvinnan kan ha svårt att argumentera emot (se även Purtzer 2012; Peters 2010; Fowler 2006; Vahabi & Gastaldo 2003). Genom att sätta fokus på beslutsprocessen var syftet med den studie som utgör grunden för denna artikel att söka ytterligare kunskap om och försöka förstå de faktorer som är av betydelse

för beslutet att avstå från ett av samhällets välfärdserbjudanden, utan att ställa detta mot det medicinska värdet med undersökningen.

Specifika frågeställningar i denna artikel är:

- Hur upplever och beskriver kvinnorna kallelsen till mammografiscreening?
- Hur upplever och beskriver kvinnorna betydelsen av levnadsvillkoren för det egna beslutet att avstå från mammografiscreening?
- Vilka strategier har de använt sig av i beslutsprocessen?
- Hur resonerar de kring den potentiella risken för framtida bröstcancer?

Hälsa i ett välfärdsperspektiv

Hälsa och livskvalitet är viktiga aspekter för alla människor och något som är lätt att ta för givet. Tillgången till hälso- och sjukvård är generellt sett mycket hög i Sverige, men trots det riktas allt mer fokus mot ökande skillnader i ohälsa mellan olika sociala grupper i samhället (Vågerö 2011; Kristenson et al. 2004). Detta visar sig bland annat genom att grupper med låg utbildningsnivå har kortare medellivslängd än personer med längre utbildning (Fritzell 2012; Socialstyrelsen 2009). Vågerö (2011) menar i en artikel i *Socialmedicinsk tidskrift* att socioekonomiska skillnader i hälsa uppmärksammades redan under 1970-talet – den tidsperiod som den svenska välfärdsmodellen ansågs vara både framgångsrik och jämlik. Dahlgren och Whiteheads (1991) modell över hälsans bestämningsfaktorer visar hur både närliggande och mer avlägsna faktorer bidrar till vår hälsa i ett livsloppsperspektiv och att de sinsemellan är sammanlänkade i ett komplext mönster. När det gäller bröstcancer framträder ett tydligt välfärdsperspektiv då statistiken visar att av de kvinnor som dör av bröstcancer är andelen lågutbildade högre, även om högutbildade kvinnor insjuknar i sjukdomen i större utsträckning (Socialstyrelsen 2009). En orsak kan vara att fler kvinnor från socialt välbärgade områden deltar mer regelbundet i mammografiscreening vilket leder till att fler tumörer upptäcks tidigare hos dessa kvinnor. Genom att tumören upptäcks i ett relativt tidigt skede minskar sedan risken att dö av sjukdomen. Även det faktum att kvinnor med låg socioekonomisk status är överrepresenterade bland dem som väljer att avstå från mammografiscreening är väl dokumenterat (jfr Aarts et al. 2011; Bigby & Holmes 2005; Zackrisson et al. 2004). Däremot har frågor kring varför de har tagit beslutet att avstå, och hur det har skett, inte tidigare belysts på det sätt som det görs i denna artikel med utgångspunkt tagen i kvinnornas perspektiv utifrån deras egna upplevelser och levnadsvillkor. Dessa upplevelser och levnadsvillkor har framträtt som tydliga resultat i de empiriska data som denna artikel utgår ifrån. Forskningsansatsen är uteslutande kvalitativ med semistrukturerade intervjuer som metod. Begreppet levnadsvillkor har valts för att beskriva de möjligheter och begränsningar som kvinnorna i studien upplevde att de hade i sin tillvaro. Genom att använda Rogers' (1969, 1951) humanistiskt/existentiella teori i analysen av kvinnornas utsagor framträder beslutspositionen mellan de egna levnadsvillkoren, erfarenheter av mammografiscreening och samhällets förväntan att de ska delta, se figur 1.

Figur 1. Kvinnornas beslutsposition

Mammografiscreening och beslutet att avstå

Varje år insjuknar över 50 000 personer i cancer i Sverige och sett ur ett medicinskt, såväl som ett socialt, perspektiv innebär detta att cancer är en av vår tids största folksjukdomar. Bland kvinnor är bröstcancer den vanligaste formen, och i dagsläget finns det inga effektiva eller enkla sätt att undvika sjukdomen. Däremot kan man genom att tidigt upptäcka en bröstcancer minska risken att dö av sjukdomen (RCC 2014; Socialstyrelsen 2014b; Holmberg & Frisell 2010). I Sverige får cirka 9 000 kvinnor per år bröstcancer och räknat per 100 000 kvinnor har antalet som insjuknar ökat till ungefär det dubbla sedan i början av 1960-talet (Socialstyrelsen 2014a). Varje år dör cirka 1 500 kvinnor av sjukdomen, men sett till antalet dödsfall per 100 000 kvinnor, har det varit tämligen oförändrat under de senaste decennierna (Socialstyrelsen 2015).

Mammografiscreening är en röntgenundersökning av bröstet som används för att upptäcka bröstcancer i ett så tidigt skede som möjligt. I Sverige infördes denna undersökning i mitten av 1980-talet trots att det fanns stor oenighet om dess värde (Sunesson 1989; Socialstyrelsen 1986). För att uppnå önskad medicinsk effekt är det angeläget att minst 75 % av dem som kallas deltar regelbundet och att all misstanke om bröstcancer utreds snabbt (RCC 2014; Holmberg & Frisell 2010; SKL & Socialstyrelsen 2009). För den enskilda kvinnan innebär ett regelbundet deltagande i mammografiscreening en förbättrad möjlighet till upptäckt av eventuell sjukdom i tid. Undersökningen tar cirka fem minuter och resultatet skickas hem till kvinnan inom tre veckor. Vid misstanke om bröstcancer görs ytterligare undersökningar innan det går att konstatera eller avfärda bröstcancer (Holmberg & Frisell 2010). Avgiften är cirka 150 kr men den varierar mellan olika landsting. Den allmänna rekommendationen är att kvinnor mellan 40 och 74 år ska kallas till undersökningen med ett och ett halvt till två års mellanrum (Socialstyrelsen 2014b; Holmberg & Frisell 2010).

Oenigheten om värdet av undersökningen kan ses som en pågående kontrovers. Å ena sidan slår en Cochranestudie fast att det inte är påvisat att mammografiscreening minskar risken att dö i bröstcancer; att undersökningen kan göra mera skada än nytta (Gøtzsche & Nielsen 2011). Å andra sidan visar t.ex. The independent UK Panel on Breast Cancer 2012 att mammografiscreening ger betydande fördelar och bör fortsätta att genomföras i oförändrad skala (Marmot et al. 2012).

Metod, material och genomförande

För att få en fördjupad förståelse för beslutsprocessen att avstå från mammografiscreening utifrån kvinnornas perspektiv etablerades 2008 det tvärvetenskapliga forskningsprogrammet "Non-take up i den svenska välfärdsmodellen: Om kvinnors val kring deltagande i mammografiscreening och bröstcancerbehandling". Som en del i detta forskningsprogram har 18 kvalitativa semistrukturerade intervjuer genomförts med kvinnor som har avstått från mammografiscreening vid minst två tillfällen i rad. Fokus inriktades mot hur de upplevde sin levnadssituation och hälsa samt beslutet att avstå från mammografiscreening. Intervjuerna genomfördes mellan juni och december 2009 av förstaförfattaren. Tio av intervjuerna ägde rum i kvinnornas hem, sex på Diagnostiskt Centrum för Bild- och funktionsmedicin, Skånes universitetssjukhus i Malmö, en intervju genomfördes på Socialhögskolan vid Lunds universitet och en på en av de deltagande kvinnornas arbetsplats. Intervjuerna som tog mellan 25 och 95 minuter, spelades in på band och transkriberades därefter ordagrant. Alla deltagare blev erbjudna en biobiljett eller en blomstercheck. Innan kvinnorna undertecknade en blankett avseende samtycke lämnades både muntlig och skriftlig information om studien samt möjlighet att ställa frågor. De fick även information om att de utan att uppge anledning när som helst kunde avbryta sin medverkan. Studien är godkänd av Regionala Etikprövningsnämnden i Lund (Dnr: 349/2006).

De individuella semistrukturerade intervjuerna var baserade på en intervjuguide i tre delar. Intervjuerna startade med att kvinnorna fick berätta om sig själva och hur de

uppfattade sin levnadssituation. Därefter övergick intervjun till att handla om deras erfarenhet av sjukdom och ohälsa. Som avslutande del ombads kvinnorna berätta om sitt beslut att avstå från mammografiscreening och vilken uppfattning de hade om undersökningen. Att använda kvalitativa semistrukturerade intervjuer ger en möjlighet att på ett djupare plan förstå individuella erfarenheter (Patton 2002), i detta fall hur den enskilda kvinnans levnadsvillkor påverkar beslutet att avstå från mammografiscreening.

En kvalitativ tematisk analys har använts som metodologisk bas för att systematiskt ta fram stabila och meningsbärande teman i materialet (Guest, MacQueen & Namey 2012). Tematisk analys är en metod för att söka efter teman i kvalitativa data och lämpar sig för att analysera empiriskt material bestående av individuella erfarenheter (Braun & Clarke 2006).

Samtliga intervjuer, transkriberingar och inledande analyser har genomförts av första författaren. Därefter har resultaten diskuterats av de båda författarna gemensamt. Inledningsvis identifierades ett antal preliminära teman som framträdde i det empiriska materialet (jfr Kvale & Brinkmann 2014). Överensstämmelsen med dessa preliminära teman i förhållande till de utskrivna intervjuerna har därefter kontrollerats och modifierats upprepade gånger för att säkerställa samstämmigheten (jfr Langemar 2008). De preliminära teman som identifierades i detta steg var: ”bli styrd eller styra sitt liv själv”, ”sjukdom ett hinder eller inte i vardagen”, ”finnas för andra och anpassa sig till omgivningen förväntningar”, ”nära relationer”, ”hälsoprioritering är inte enkelt”, ”tillit till vården”, ”cancer i omgivningen”, ”oro för bröstcancer ett hinder att delta”, ”bröstcancer en farlig sjukdom men inget stort hot”, ”betydelsen av andras erfarenhet av mammografiscreening” och avslutningsvis ”mammografiscreening en kontroll eller möjlighet”. Utifrån dessa preliminära teman utkristalliserades två övergripande teman. Det ena temat handlar om ambivalens till det egna beslutet att avstå från mammografiscreening och till undersökningens värde (se Ritenius Manjer, Zackrisson & Melin Emilsson 2016). Det andra temat, som utgör fokus för denna artikel, handlar om levnadsvillkorens betydelse för hur kvinnorna resonerade kring sin hälsa och beslutet att avstå från mammografiscreening.

Urval

Urvalet skedde genom att de kvinnor som hade kallats till mammografiscreening till Skånes universitetssjukhus i Malmö (SUS) under perioden april till december 2008, och som hade avstått för andra gången, fick en förfrågan om att medverka i denna studie med fokus på icke-deltagande. Tanken med detta förfaringsätt var att i möjligaste mån komma i kontakt med kvinnor som hade en specifik anledning att avstå och inte bara haft ett tillfälligt förhinder efter vilket de bokat en ny tid. Kvinnornas namn liksom deras adressuppgifter erhöles via det register som förs vid Diagnostiskt Centrum för Bild- och funktionsmedicin vid Skånes universitetssjukhus i Malmö. Sorteringen skedde manuellt av administrativ personal som hade tillgång till de besökslistor där uteblivna besök noterades. Inga andra uppgifter om kvinnorna efterfrågades eller lämnades ut.

Brevet gällande förfrågan om deltagande i studien inkluderade ingående information om forskningsprojektets syfte och genomförande samt svarstalong liksom frankerat svarskuvert. Såväl informationsbrevet som svarstalongen var översatt till engelska, arabiska, persiska, serbiska, kroatiska och bosniska. Dessa språk valdes då de representerar stora invandrargrupper i Malmö inom den aktuella åldersgruppen. Sammanlagt tillfrågades 187 kvinnor och slutligen blev det möjligt att intervjua 18 kvinnor som hade avstått från mammografiscreening vid två på varandra följande tillfällen. Dessa siffror i sig ger en fingervisning om svårigheterna vad gäller tillträde till detta forskningsfält. Vidare har det av etiska skäl inte heller varit möjligt att ta reda på varför så många som väljer att avstå från mammografiundersökning, också väljer att tacka nej till deltagande i en studie kring detta.

Studiens begränsningar

Studiens kvalitativa ansats innebär att resultaten inte är generaliserbara. Inte desto mindre bidrar det till en fördjupad förståelse för de enskilda kvinnornas beslutsprocess (jfr Kvale & Brinkmann 2014). Enbart kvinnor som var bosatta i Malmö deltog i studien vilket gör att eventuella regionala skillnader, liksom skillnader mellan stad och landsbygd, inte har varit möjliga att analysera. De kvinnor som intervjuades talade alla svenska, vilket ytterligare avspeglar en del av de svårigheter det innebar att nå kvinnor från olika etniska grupper för deltagande. Detta i sin tur bidrar till att det, utifrån detta material, inte går att säga något om hur språkliga och kulturella hinder inverkar på beslutet att avstå.

Trots att så många kvinnor valde att inte medverka i studien, är det vår uppfattning att de som låtit sig intervjuas väl belyser gruppen icke-deltagare. Kvinnorna levde under olika omständigheter och deras ålder varierade, vilket innebar att de hade olika lång erfarenhet av att bli kallade till mammografiscreening och befann sig i olika faser i livet. Den semistrukturerade intervjuguiden bidrog till att varje intervju kunde anpassas både till den enskilda kvinnans förutsättningar men också till att ytterligare frågor kunde ställas (jfr Kvale & Brinkmann 2014). Genom detta förfaringsätt kunde en rad perspektiv belysas, vilket i sin tur bidrog till en mättnad av materialet då inga nya aspekter kom fram under de sist genomförda intervjuerna.

Kvinnorna i studien

Kvinnorna var vid intervjutillfället mellan 53 och 73 år gamla. Hälften av kvinnorna hade yrken som inte krävde formell utbildning som till exempel lokalvårdare, affärsbiträde eller enklare kontorsarbete. Fyra kvinnor arbetade med vårdirken, fyra med tekniska och konstnärliga yrken och en kvinna var egen företagare inom service-sektorn. Vid intervjutillfället hade 10 kvinnor en anställning. Fyra var sjukskrivna men fick sin ersättning från A-kassa eller socialbidrag. Två kvinnor hade sjukersättning och två var ålderspensionärer. Sex kvinnor hade universitetsutbildning, sju kvinnor hade ett års praktisk utbildning efter nioårig grundskola och fem kvinnor

NON-TAKE UP I DET SVENSKA VÄLFÄRDSSYSTEMET

hade genomgått nioårig grundskola, se tabell 1. Vidare hade kvinnorna barn som var mellan 14 och 48 år och fem kvinnor hade barn som fortfarande bodde hemma. Flera av kvinnorna hade gått igenom minst en skilsmässa.

Tabell 1. Sociodemografiska faktorer

Faktorer	Kategorier	Alla (n=18)	Svag social position (n=10)	Stark social position (n=8)
Ålder vid intervju (år)	<60	11	7	4
	60–69	6	3	3
	>69	1	0	1
Arbete	Arbetare	10	9	1
	Tjänsteman	8	1	7
Utbildning	Universitet	6	0	6
	≥ 10 år	7	5	2
	< 10 år	5	5	0
Boende	Ägd bostad	7	1	6
	Hyrd bostad	11	9	2
Civilstånd	Ensamstående	7	5	2
	Ensamstående hemmaboende barn	5	4	1
	Lever med en partner	6	1	5
Hälsa	Psykisk sjukdom	2	2	0
	Somatisk sjukdom	6	3	3
	Somatisk & psykisk sjukdom	2	2	0
	Frisk	8	3	5
Försörjning	Anställning	10	3	7
	Försörjningsstöd/A-kassa	4	4	0
	Sjukersättning	2	2	0
	Ålderspension	2	1	1
Upplevd ekonomisk situation	God	8	0	8
	Mindre god	10	10	0

Under intervjuerna var kvinnornas beskrivning av de egna levnadsvillkoren ett viktigt moment för att skapa sammanhang till frågorna kring hälsa, sjukdom och mammo-grafiscreening. I samband med genomläsning och tematisering av intervjuerna framträdde en tydlig skillnad mellan hur kvinnorna beskrev sina egna levnadsvillkor och

i vilken omfattning de upplevde att det fanns utrymme att själv styra sin tillvaro eller inte. För att undersöka hur det bidrog till beslutet att avstå från mammografiscreening delades kvinnorna under analysarbetet in i två grupper "svag social position" och "stark social position". Uppdelningen baserades på sju kriterier för svag social position som hade framkommit under intervjuerna: "arbete utan krav på högre utbildning", "högst 9-årig grundskola", "hyr bostaden", "nedsatt arbetsförmåga på grund av sjukdom ett hinder", "ensamstående", "ensamstående med försörjningsansvar för minst ett barn" och "upplevd oro för sin ekonomiska situation", se tabell 1. De kvinnor som uppfyllde fyra eller fler kriterier definierades befinna sig i en "svag social position", övriga kvinnor i en "stark social position". En sådan indelning är i sig inte oproblematisks, men vi anser ändå att kopplingen mellan hur kvinnorna beskrev sina egna levnadsvillkor och vilka möjligheter de upplevde att de hade att styra och påverka sin livssituation är betydelsefull att lyfta fram i detta sammanhang.

Teoretisk referensram

Mammografiscreening kan ses som en del av ett större hälsoförebyggande arbete där det finns förväntningar om att alla som kallas ska delta även om undersökningen är frivillig, ett fenomen som har uppmärksammats också inom andra medicinska områden (se t.ex. Forss et al. 2001; Howson 2001, 1998). Detta kan ses i ljuset av ett hälsopolitiskt välfärdsbygge där medborgarna förväntas ha tillit till de insatser som samhället erbjuder (Sundin & Willner 2007). Genom Socialstyrelsens rekommendation att alla kvinnor inom en viss åldersgrupp regelbundet ska kallas till mammografiundersökning, styrs vad som förväntas i rollen som följsamma medborgare. I det empiriska materialet säger alla kvinnor att de anser att det är en bra metod för tidig upptäckt av bröstcancer, även om de själva har valt att avstå. De har uppfattat det medicinska värdet med undersökningen men de har inte följt rekommendationen. Medan budskapen i sjukvården inte bara är självklart positiva utan även i viss mån normativa finns det mönster som är viktiga att se närmare på. Det innebär att när kvinnor i den aktuella åldersgruppen kallas till mammografiscreening får de inte bara ett datum och en tid då undersökningen ska ske utan även ett hälsobudskap där det framgår att det rätta beslutet är att delta. Lupton (1995) menar att hälsobudskap som innehåller information om en ökad risk för sjukdom är ett effektivt sätt att få människor att förstå vad som förväntas av dem och sedan agera efter det på frivillig väg.

Influerad av denna dubbelbottnade förväntan är intentionen i denna artikel att fokusera på kvinnornas beslutsposition för att försöka förstå hur välfärdsstatens hälsoambitioner bidrar till hur kvinnorna resonerar kring beslutet att avstå från mammografiscreening, se figur 1.

För att få en ökad förståelse för vilken betydelse kvinnornas levnadsvillkor och möjligheten att styra över den egna tillvaron har för beslutet att avstå från mammografiscreening, utgör forskning om socioekonomiska skillnader i hälsa en kontextuell bakgrund (se Bihagen & Mermo 2012; Fritzell 2012; Marmot 2006). På grupp-

nivå återfinns socioekonomiska skillnader inom många sjukdomar och kan förklaras med att personer i mer gynnade grupper har större utrymme att hantera frågor kring hälsa och sjukdom beroende på sociala och ekonomiska förutsättningar (Bihagen & Mermo 2012). Det är socioekonomiska skillnader som omfattar alla invånare i ett jämförande perspektiv och som inte kan förklaras av den sociala rörlighet som sker inom ett samhälle (Marmot 2006; Bartley & Plewis 1997).

För att få en djupare förståelse för kvinnornas beslutsprocess och deras erfarenheter har Rogers' (1951) humanistiskt/existentiella teori använts som ett konkret analysverktyg. Han riktar speciell uppmärksamhet på personliga upplevelser och vilken betydelse de kan ha för beslut i livet. En grundläggande bas är att dessa upplevelser ger erfarenheter som formar personligheten i mötet med andra (Rogers 1951:484). Andra centrala principer inom denna teoriram är att vi människor har en naturlig strävan efter att utvecklas och må så bra som möjligt. Enligt Rogers agerar vi och tar beslut baserade på hur olika situationer uppfattas på ett individuellt plan. Beslutsprocessen är starkt påverkad av kognitiva omständigheter där både förnekade och förvärvade erfarenheter och uppfattningar finns. Vidare är det av betydelse hur erfarenheter påverkas av samspelet mellan individens inre värld och dess omgivning. Ju mer vi förnekar våra upplevelser och därigenom avstår från erfarenheter, desto mer förvrängd blir bilden av tillvaron (Rogers 1951). Ju mer en person är del av en omgivning som erbjuder empati, acceptans och ett icke-dömande förhållningssätt, desto större är möjligheten till en genuint upplevd existens (Melin Emilsson 2009). Rogers (1951) visar att beteenden styrs av vad han kallar självstruktur och ju mer vi förnekar desto mer begränsade och styrda av andra personers åsikter blir vi. I intervjuerna framträdde vad vi tolkar som såväl förnekade och socialt förvärvade upplevelser som strategier för att avstå från mammografiscreening. Vidare har tankar kring en empatisk och icke dömande omgivning använts för att ytterligare försöka förstå hur kvinnornas brist på tillit till undersökningen och deras upplevelser av det opersonliga bemötandet skulle kunna bidra till beslutet att avstå. I analysen har detta tolkats som en "klandrande" strategi. Vidare har Rogers' begrepp "förnekade upplevelser" tolkats som en "undvikande" strategi och "socialt förvärvade" som en "prioriterande" strategi, vilka är de begrepp som fortsättningsvis kommer att användas för att klargöra levnadsvilkorens betydelse för beslutet att avstå från mammografiscreening, se figur 2.

Figur 2. Beslutsprocessen att avstå från mammografiscreening.

Svag eller stark social position

För att få en djupare förståelse för hur levnadsvillkoren kan bidra till beslutet att avstå från mammografiscreening har endast icke-deltagare intervjuats. Anledningen till detta är att en studie med både icke-deltagare och deltagare riskerar att styras av värderingar som talar för att det rätta är att delta, vilket är det medicinska värdet och det som är det dominerande inom denna verksamhet (Lende & Lachiondo 2009). För de kvinnor som faktiskt deltar kan beslutet att avstå dessutom riskera att ses som en icke-fråga. Willis (2008) visar i en studie att kvinnor som regelbundet har deltagit i mammografiscreening i stor utsträckning gör det utan att ens reflektera kring möjligheten att avstå. Det kan tolkas som en anpassning till systemet "att medverka när samhället kallar", men det kan också förstås som att den enskilda kvinnan upplever en trygghet i att bli undersökt och inte ser någon anledning till att ifrågasätta detta (Solbjør 2008; Willis 2008).

I samband med tematiseringen av intervjuerna framkom det att kvinnorna förklarade sina beslut att avstå från mammografiscreening utifrån faktiska omständig-

heter som: resor, egna och anhörigas sjukdomar, stressiga arbetsförhållanden, tidigare negativa erfarenheter av undersökningen och brist på pengar. Vidare utgick de ifrån att de "inte vågade", "inte ville" eller "inte kunde" delta i undersökningen, se figur 2. Med hjälp av Rogers' (1951) teoretiska resonemang, som riktar speciell uppmärksamhet mot vilken betydelse personliga erfarenheter kan ha för olika beslut i livet, var det möjligt att sammanfatta kvinnornas beslutsprocess utifrån tre strategier; "undvikande", "klandrande" och "prioriterande". Kvinnornas strategival relaterades till stor del till deras levnadsvillkor, vilket gjorde det möjligt att få en uppfattning om hur dessa omständigheter hade bidragit till beslutet att avstå från undersökningen, se figur 2. Kvinnorna beskrivs utifrån stark respektive svag social position i syfte att förhålla de olika strategierna till kvinnornas levnadsvillkor, se tabell 1. Därefter redovisas de tre strategierna; "undvikande", "klandrande" och "prioriterande", se figur 2.

Med ambitionen att synliggöra de bakomliggande faktorerna i kvinnornas beslutsprocess, har de förklaringar och strategier som framträdde tydligast i relation till de aktuella levnadsvillkoren satts i fokus. Värt att nämna här är att vi är medvetna om att det kan finnas en rad orsaker och uttryck för både rädsla, brist på tillit och låg motivation. Dock ger inte det empiriska materialet tillräckligt underlag för att kunna diskutera detta på ett etiskt försvarbart sätt.

Svag social position

Hälften av kvinnorna inom gruppen *svag social position* saknade utbildning efter grundskolan medan de övriga hade kompletterat sin grundutbildning med en kortare fackutbildning. De beskrev att de hade haft en önskan att få utbilda sig vidare men att det inte hade varit genomförbart. De har genomgående arbetat inom kvinno-dominerade service- och vårdyrken utan krav på längre formell utbildning (lokalvårdare, butiksbiträde, köksbiträde, kontorist och vård- och omsorgsarbete). Alla kvinnor inom gruppen upplevde att ekonomin påverkade deras vardag negativt. Det var främst oron över att inte kunna betala sina månatliga räkningar, men även känslan av att inte kunna påverka den egna livssituationen, som bidrog till det. En av de yngre kvinnorna, som vid intervjutillfället hade sjukersättning på grund av psykisk sjukdom, planerade att börja arbeta igen då hon hade en svår ekonomisk situation, trots att hon beskrev arbete som en orealistisk lösning:

Det är fattigt att vara sjukpensionär ... Jag lever på 13 000 kr per månad och har räkningar för 8 000 kr ... Sen har jag ju barn som gärna vill ha nya grejer. Jag har alltid levt över mina tillgångar ... men det blir också en stress att ha stora skulder (Kvinna 1).

Tre kvinnor berättar att de i perioder har arbetat "svart" för att klara av sin ekonomiska situation. Flera kvinnor hade tim- eller deltidsanställningar. De berättade samstämmigt att de osäkra arbetsförhållandena bidrog till en långvarig ekonomisk oro. En av kvinnorna som tjänade cirka 8 000 kronor per månad som timanställd inom en kommunal verksamhet beskriver sin och barnens fritid så här:

Så tittar man lite på TV annars så, nej ekonomin har gjort att man är ganska sparsam, man måste hitta nått som inte kostar någonting för mig och barnen (Kvinna 6).

Karaktäristiskt för gruppen är att de hyr sin bostad i något av Malmös ytterområden. Kvinnorna med en svag social position hade minst en skilsmässa bakom sig och åtta av dem levde som ensamstående vid intervjutillfället. Fyra av de ensamstående kvinnorna hade ensamt försörjningsansvar för sina hemmaboende barn. En av dem, som även varit arbetslös i långa perioder, sa:

Sen har jag suttit på skolbänken den perioden när jag var arbetslös i fem år. Då fick jag gå in och göra alla möjliga saker som ”konstgjord andning” allt för att jag skulle få behålla dagisplatsen till barnen (Kvinna 6).

Det finns både känslomässiga och ekonomiska skäl till den svaga sociala position som kvinnorna beskriver. Känslomässiga skäl i betydelsen att de saknade stöd från det sociala nätverket under svåra perioder – någon att kunna dela sina vardagliga bekymmer med. De ekonomiska aspekterna kan kopplas till svårigheten att överblicka inkomster och utgifter när inkomsten är oregelbunden och låg. En kvinna beskriver sitt möte med socialtjänsten i samband med en svår familjesituation på följande sätt:

Jag sökte hjälp hos socialen då underhållstödet tog tid. Då blev jag tilldelad en matchcheck på om det var 50 eller 100 kronor, men sa att jag inte var intresserad. De förstod ingenting. Så jag hade det väldigt tufft under lång tid. Det var tider när vi inte hade mat i kylskåpet (Kvinna 11).

Av de tio kvinnor som återfinns i kategorin svag social position har sju av dem någon form av allvarlig sjukdom som de upplever påverkar vardagen. Ett par av dem anger både psykisk och somatisk sjukdom. Den psykiska ohälsan beskrivs i termer av psykosjukdom, depression och stresstillstånd. De somatiska sjukdomarna rör sig främst om värk och smärta på grund av arbetsrelaterade förslitningsskador eller efter olyckshändelser. Töres Theorell belyser i efterordet till boken Statusyndromet (Marmot 2006) hur de strukturella förändringarna i svenskt arbetsliv under 1990-talets medförde att kvinnor inom låglöneyrken blev mindre efterfrågade samtidigt som sjukskrivningstalen för psykisk ohälsa ökade kraftigt. En kvinna som har levt med socialbidrag under en lång tid och var sjukskriven på grund av allvarlig psykisk ohälsa sa:

Jag försökte arbeta lite på en städfirma, men de sparkade mig då det inte fanns plats till mig, men jag tror arbetsledaren hade någon annan att sätta på min plats (Kvinna 10).

Flera av kvinnorna upplevde att handläggarna på försäkringskassan (FK) inte tog deras smärta och värk på allvar när deras sjukintyg inte godkändes. Deras framtidsplaner sträckte sig en månad fram i tiden då de på nytt behövde ett sjukintyg som de skulle lämna till socialtjänsten för att få ekonomisk ersättning. En process som hade en begränsande effekt på kvinnornas livssituation. Några av kvinnorna hade haft sina sjukdomar under många år. Det påverkade levnadsvillkoren negativt genom förlorad inkomst, osäkerhet om framtiden och en mycket begränsad möjlighet att påverka situationen på egen hand. Rose och Hatzenbuehler (2009) menar att låg självförtroende och svag känsla av kontroll bidrar till att hälsointerventioner kan uppfattas som en barriär snarare än en möjlighet. Ett mönster som även framträder i denna studie vad gäller kvinnorna med svag social position. En av kvinnorna som hade en timanställning som säljare och var sjukskriven utan att FK hade godkänt hennes intyg sa:

Jag har inget val. Jag behöver arbeta för att betala mina räkningar men mitt problem är att jag inte kan på grund av min värk. FK accepterar inte mina sjukintyg och på AF säger de att jag är för sjuk för att vara arbetsökande ... jag menar vad kan jag göra, jag är 62 år gammal och har ingen utbildning som duger ... jag har alltid gillat att arbeta med olika saker jag kan intervjua människor ja vad fan som helst (pekar mot mig) jag kan ta hand om hundar och vika kartonger vad fan som helst, Men ingen svarar på mina brev. Känner du någon som behöver testpersoner så ring bara ring (Kvinna 12).

Stark social position

Kvinnorna inom gruppen stark social position hade genomgående en högre utbildningsnivå än kvinnorna med svag social position. Alla kvinnor med universitetsutbildning finns inom denna grupp. De var även i större utsträckning heltidsanställda och hade arbetsuppgifter som krävde speciell utbildning och kompetens. En av kvinnorna som hade två universitetsutbildningar beskrev sina utbildningsmöjligheter på följande sätt:

Jag kunde aldrig släppa tanken att jag ville kunna mer. När jag hörde andra prata om studiemedel så tänkte jag att det var möjligt. Jag var 37 när jag började om och det är det bästa jag gjort (Kvinna 18).

De flesta bodde i egen villa eller bostadsrätt. En pensionerad kvinna beskriver sin boendesituation på följande sätt:

Vi bor i ett kedjehus och har kvar mitt föräldrahem med sjötomt. Där är vi helt ostörda hela sommaren (Kvinna 14).

Arbetslivet hade en viktig plats i kvinnornas liv speciellt efter att barnen hade flyttat hemifrån:

När det kärvar på jobbet och jag måste leverera då är det bara jobb som gäller men jag har lovat mig själv mer fritid. Det är en svår avvägning att inte ta med jobbet hem (Kvinna 9).

Kvinnorna i gruppen med stark social position upplever sig som friska vid intervju-tillfället. Trots det berättar de om allergier, stressymptom, sömnproblem, förslitnings-skador och hörselnedsättning som en del av deras vardag. Gemensamt för flera av kvinnorna är att de har hittat sätt för att klara av att arbeta trots de symptom och sjuk-domar de beskriver. Samma kvinna som i citatet ovan berättade även hur hon använde rökning för att hantera stressiga arbetssituationer:

Och den höga stress som jag varit utsatt för på jobbet, så ja ett par bloss innan ett möte, det liksom gör att hela jag klarnar på något sätt. Men sen att jag är fullt medveten om att i långa loppet stjälper det mig. Och det gör inte saken bättre att min far dog i lungcancer (Kvinna 9).

Ingen beskrev att de led av allvarlig psykisk ohälsa. Vidare upplevde de att de hade utrymme för återhämtning i vardagen genom olika fritidsaktiviteter. En av kvinnorna berättade hur både sjukdom och oro för sitt vuxna barn hade fått henne att gå ner i arbetstid för att klara av situationen och få mer utrymme till sig själv:

Det är perfekt nu när jag bara arbetar halvtid, jag är glad att fortfarande kunna arbeta. Jag tog beslutet själv eftersom de föreslog hel förtidspension ... jag prioriterade inte mig själv när det var som värst med mitt barn men det har jag kompenserat nu (Kvinna 17).

En kvinna som har haft olika projektanställningar samtidigt som hon vårdar sin svårt sjuka make säger:

Jag har lärt mig att leva med osäkerheten och det är inte farligt. Men visst jag har alltid levt med min man och delat allting med honom och hans lön har alltid varit hög ... jag har tagit ansvar för familjen eftersom han var helt värdelös på det, när han var frisk kunde han som mest koka potatis men inte nu längre (Kvinna 4).

Strategier

Genom att i analysen utgå från Rogers (1951) kunde vi se hur kvinnorna i studien med svag social position i större utsträckning använde sig av ”undvikande” som strategi. När de talade om beslutet att avstå, hänvisade de oftare till att de inte vågade delta. De var även i större utsträckning påverkade av andra kvinnors negativa erfarenheter av mammografiscreening. I kontrast till det använde kvinnorna med stark social position det som här benämns som en ”prioriterande” strategi i betydligt större utsträckning, t.ex. genom att låta arbetet eller omsorgen om andra personers hälsa gå före den egna. De förklarade sina beslut att avstå med att de inte kunde delta. Den tredje strategiformen ”klandrande” användes av de kvinnor som inte ville delta med hänvisning till tidigare negativa erfarenheter av undersökningen och brist på tillit till dess form. Här saknades en tydlig koppling till en specifik levnadssituation. För att få en djupare kunskap kring denna förklaring har Rogers’ teori kring betydelsen av en tillåtande och icke-dömande omgivning använts i analysen. Värt att notera är att alla kvinnor i studien ansåg att mammografiscreening är viktigt för tidig upptäckt av bröstcancer.

Undvikande som strategi

De anledningar till att avstå från mammografiscreening som tydligt framträdde var rädsla för bröstcancer och att undersökningen skulle göra ont. Det var främst kvinnorna med svag social position som beskrev detta. Ett par av dem hade aldrig deltagit själv i undersökningen och utgick helt från andra kvinnors erfarenheter. Utifrån Rogers’ (1951, 1969) teori kan det tolkas som att de avstår från mammografiscreening för att undvika negativa känslor och de gör det genom att använda undvikande som strategi. Den kunskap de har kring undersökningens värde för tidig upptäckt av bröstcancer undviker de också. För kvinnorna i studien kan det förstås som att dessa undvikande strategier medförde en situation där de fick begränsad tillgång till såväl personliga styrkor som svagheter. För den enskilda kvinnan betyder det att beslutet att avstå från screening även påverkas av den levnadssituation hon befinner sig i. Ett exempel på detta är då en kvinna, som hade levt under svår ekonomisk stress under lång tid, återkommande beskriver under intervjun hur hennes livssituation är uppbyggd på att hon inte har några marginaler alls i tillvaron:

Det kan ju också hända att jag är den typen att, jag vet inte vad jag ska säga, jag vill inte tänka så mycket på cancer och så. Jag har tänkt så att blir jag sjuk då blir jag sjuk. Och dö ska alla liksom (Kvinna 11).

Ett återkommande mönster bland de kvinnor som avstod på grund av rädsla var att de uppfattade en begränsad möjlighet att agera utifrån vad de ansåg vara ett bra beslut. De hänvisade till egna begränsningar som t.ex. psykisk ohälsa och ekonomiska problem som starkt påverkade och begränsade deras vardag. En kvinna som också saknade ekonomiska marginaler i tillvaron, på grund av långvarig arbetslöshet och

kronisk smärta, uppgav följande kring vad som bidragit till att hon hade avstått från mammografiscreening:

Ekonomi styr till viss del då jag har A-kassa och tar av besparingar. Jag måste tänka till om allt som kostar pengar (Kvinna 12).

Socialstyrelsen (2011) har uppmärksammat att kvinnor med allvarlig psykisk ohälsa har en ökad risk att upptäcka sin bröstcancer i ett senare stadium än andra grupper, vilket ger sämre möjligheter att överleva sjukdomen. En kvinna som hade lidit av psykisk sjukdom sedan början av 90-talet beskriver under intervjun hur rädsla och panikångest kontrollerar hennes liv:

Jag vet inte varför men när jag var hos doktorn förra året bad jag henne ordna en tid för mammografi åt mig, men när jag fick kallelsen så gick jag inte dit (Kvinna 2).

En av kvinnorna som var ensamstående med ett tonårsbarn beskrev hur hon hade ständig oro för att få vardagen att fungera. Under intervjun framkom det att hon hade svårt att förhålla sig till tanken på vad risken för bröstcancer skulle innebära för henne i framtiden och hade en defensiv inställning när hon talade om sitt beslut att avstå:

Jag har inte känt efter själv heller så får jag bröstcancer så får jag, så enkelt är det ... jag har avstått på grund av att jag är rädd att det ska göra ont och har hört hur man kläms fast ... men faktiskt så tänkte jag tanken att gå dit när jag fick senaste kallelsen men gjorde det aldrig ... allt är så stressigt och rörigt nu (Kvinna 1).

Klandrande som strategi

En annan anledning till att avstå från mammografiscreening som uppmärksammas i denna artikel kan både relateras till brist på tillit till vårdpersonalen och till egna negativa erfarenheter av undersökningen. De kvinnor som använde denna förklaring beskrev situationer då de hade känt en utsatthet och ängslighet eller upplevt smärta i samband med undersökningen. De talade också om att de var medvetna om att en eventuell bröstcancerdiagnos skulle kunna bli fördröjd på grund av att de inte deltog i undersökningen. Utifrån Rogers' (1951, 1969) teori om värdet av en tillåtande och icke-dömande omgivning beskriver de kvinnor som använder klandrande som strategi hur de på olika sätt saknar ett individuellt stöd från personalen på mammografi-enheten. Känslan av att ha blivit felaktigt bemött var så stark att de valde att avstå från undersökningen. De hade också egna erfarenheter av att känna förändringar i bröstet eller av att ha haft cellförändringar på livmoderhalsen som sedan hade utretts vidare. Till skillnad från de kvinnor som förklarade sitt beslut med att de inte vågade så gick kvinnorna i denna grupp från egna negativa erfarenheter av undersökningen. Speciellt i situationen då de hade återkallats på grund av misstanke om bröstcancer. En av kvinnorna som hade återkallats två gånger sa:

Innan jag hunnit klä på mig kom läkaren och tryckte en gul och svart lapp i handen på mig som en varningssignal. Som när det bryter ut krig. Det gav en förfärlig känsla av att de trodde att jag hade cancer och att jag skulle vara halvdöd redan. Detta står läkaren i en korridor och trycker i handen på mig när jag knappt är påklädd ordentligt ... och då tänkte jag att de behandlat mig så illa att jag aldrig kommer gå dit igen ... de såg inte mig bara mina bröst. (Kvinna 5)

Hennes upplevelse av att bröstet betraktades som en isolerad kroppsdel bidrog till att den fortsatta medicinska utredningen uppfattades som hotfull. Lende och Lachiondo (2009) betonar vikten av att förstå mammografiscreening som en emotionell undersökning där tidigare erfarenheter har betydelse och inte enbart som en isolerad medicinsk metod för att söka efter bröstcancer. Det sårbara med att genomföra undersökningen med bar överkropp är ett annat tema som återkommer i flera av intervjuerna och som har bidragit till beslutet att avstå. Det är i linje med Peters (2010) resultat som visar att det finns en ökad sårbarhet på grund av att undersökningen genomförs utan kläder på överkroppen. Två kvinnor som sinsemellan har olika skäl att avstå var samstämmiga i att nakenheten besvärar:

Mammografi är nästan värre än tandläkaren men jag måste göra det. Det är jobbigt att ta sig dit och klä av sig (Kvinna 13).

Nakenheten är besvärlig eftersom jag är uppklippt på magen lite här och där (Kvinna 8).

Prioriterande som strategi

En annan framträdande förklaring till beslutet att avstå från mammografiscreening var kopplad till praktiska hinder i vardagen och användes till största delen av de kvinnor som beskrev en stark social position. Kvinnorna uppfattade att de inte hade tid att delta på grund av praktiska omständigheter i vardagen som t.ex. resor, arbetet eller sjukdom inom familjen där kvinnorna hade en central och vårdande roll. Utifrån Rogers' (1951) teori kan dessa kvinnors beslut att avstå från mammografiscreening tolkas som att de använt sig av prioriterande som strategi. Följande korta citat har valts för att illustrera hur en av kvinnorna prioriterade sitt arbete före att delta i mammografiscreening trots att hon ansåg att det var viktigt med regelbundet deltagande i båda fallen:

Antingen får man en kallelse till mitt på dagen när jag arbetar eller på kvällen när jag jobbar över (Kvinna 9).

Resultaten visade att kvinnorna som upplevde att de inte hade tid att delta i mammografiscreening prioriterade sin sociala position genom att arbeta mycket och vara en tillgänglig person för andra. Vår tolkning av detta är att det kan leda till en situation där den egna hälsan får låg prioritet. En av de yngre kvinnorna – som aldrig hade

deltagit men ansåg att mammografiscreening var viktigt för tidig upptäckt av bröstcancer – beskrev hur hennes arbetssituation hade bidragit till hennes prioritering. Ett beslut som förstärktes av att hon kände sig frisk:

Det blir inte av ... ibland tänker jag på vad som skulle hända om jag får cancer när jag gått i pension är ogift och utan vänner ... jag fullständigt ignorerar min kropp men jag mår bra och älskar mitt arbete (Kvinna 18).

För dessa kvinnor var bristen på motivation att delta i mammografiscreening mer uttalad än för de övriga. En av kvinnorna som både hade erfarenhet av bröstcancer inom familjen och bland sina vänner var öppen med att hennes bristande motivation bidrog till att hon avstod:

Jag måste komma ihåg att ringa och ändra tiden (för mammografiscreening) men jag vet också att jag säger det utan att göra det (Kvinna 4).

Slutsatser och avslutande reflektioner

Denna studie visar hur kvinnornas beslutsprocess att avstå från mammografiscreening försiggick i deras vardag i ett komplext sammanhang omgärdat av både samhällets förväntningar att delta, egna och andras erfarenheter av undersökningen och de egna levnadsvillkoren. Kvinnornas levnadsvillkor hade en stark inverkan på hur de förklarade beslutet att avstå från undersökningen och i vilken mån de uppfattade mammografiundersökningen som en hälsoförebyggande eller hälsofrämjande insats. Det framkom även hur kvinnorna hade valt att avstå från mammografiscreening på olika grunder, och hur de upplevde risken för bröstcancer på olika sätt beroende på aktuell livssituation.

På individuell nivå framträdde en brist på kontroll över den egna livssituationen tydligast för kvinnorna med svag social position. Det bidrog till svårigheter att planera tillvaron på längre sikt och en ständig oro för framtiden. För kvinnorna med svag social position blev samhällets erbjudande om att få besked om eventuell bröstcancer i ett tidigt skede inte en möjlighet att ta ansvar för sin hälsa, utan snarare en oro och belastning som de upplevde att de saknade förutsättningar att hantera i vardagen. Det är i linje med forskning kring hur mer gynnade grupper i samhället har större utrymme att hantera frågor kring hälsa och sjukdom (jfr Bihagen & Mermo 2012; Jensen et al. 2012; von Wagner et al. 2011).

De kvinnor som hade en negativ erfarenhet av undersökningen som förklaring till sitt beslut att avstå är ett annat exempel där rekommendationen att delta inte hade följts. Även om kopplingen mellan kvinnornas levnadsvillkor och beslutet att avstå var svagare inom denna grupp hade kvinnorna med svag social position överlag ett lägre förtroende för myndigheternas möjligheter att bistå vid svåra situationer, vilket ytterligare kan ha bidragit till beslutet att avstå. I den nuvarande utformningen av mammografiscreeningen, som flera kvinnor uppfattar som ett ”löpande band”,

ges ett begränsat utrymme för känslomässiga aspekter då undersökningen enbart tar några minuter att genomföra. Den korta tiden ger inget utrymme att ta upp personliga frågor kring undersökningen vilket även har uppmärksammats av bland annat Solbjør (2008).

På en samhällelig nivå synliggjordes de hälsopreventiva budskapen ”viktigt att delta” och ”förbättra hälsan” vilket hade nått kvinnorna i studien oberoende av livssituation och anledning att avstå, men inte på ett sätt så att de blev hjälpta till ett beslut att delta i undersökningen. Mood (2006) poängterar att det är centralt för varje effektivt välfärdsystem att de förmåner som finns för medborgarna når fram. I detta exempel med mammografiscreening sker det inte fullt ut. Även om deltagandet i mammografiscreening är relativt högt i Sverige så avstår cirka 20 % av kvinnorna och nationella rekommendationer för att få fler kvinnor att delta i undersökningen har tagits fram (se RCC 2015). Det går inte att säga någonting om vilka konsekvenser kvinnornas olika hälsostrategier kan få i framtiden och faktum kvarstår att alla kvinnor i studien har tagit ett beslut att avstå från mammografiscreening. Fritzell (2012) betonar dock att forskning kring jämlik och rättvis hälsa inte eftersträvar identiskt hälsoläge bland medborgarna utan att fokus är på hur alla medborgare får samma förutsättningar till bra hälsa. Här har kvinnorna kallats till undersökningen enbart baserat på ålder vilket gjort det möjligt att belysa och lyfta fram hur levnadsvillkoren kan bidra till olika strategival. Med stöd av Rogers’ grundläggande antaganden kring hur våra individuella upplevelser av tillvaron har betydelse för vårt samspel med omgivningen, blir kunskap om dessa strategier viktiga för att förstå hur hälsoförebyggande och hälsofrämjande insatser kan uppfattas av den enskilda medborgaren.

I exemplet med mammografiscreening diskuteras främst mobila mammografienheter och mer flexibla öppettider som en lösning på sjukvårdens problem att kvinnor uteblir från undersökningen (jfr SKL 2010). Detta är inte en framkomlig väg när det gäller kvinnorna i denna studie då de främst beskrev rädsla, sårbarhet och låg motivation som anledning till att de avstod. En ytterligare aspekt som är angelägen att lyfta fram är att mammografiscreening inte enbart handlade om en medicinsk hälsoundersökning för kvinnorna i studien. Det handlade även om deras sociala situation och vilka konsekvenser som ett eventuellt besked om bröstcancer skulle kunna få i vardagen. I detta sammanhang blir Dahlgrens och Whiteheads (1991) modell över hälsans bestämningsfaktorer användbar för att illustrera hur det ytterst handlar om hur både närliggande och avlägsna sociala och ekonomiska faktorer bidrar till att skapa trygga levnadsvillkor för alla medborgare. Fritzell (2012) lyfter fram hur de nordiska ländernas välfärdstraditioner betonar resursfrågan som en möjlighet för medborgarna att öka kontrollen och styra mer över sina egna levnadsvillkor. Men frågan är komplex och medan det för vården är en standardiserad medicinsk rutinundersökning för att identifiera sjukdom så tidigt så möjligt, och genom det rädda liv, är det för den enskilda kvinnan även en undersökning som kan leda till ett diagnosbesked som radikalt förändrar tillvaron inom loppet av ett enda ögonblick.

Genom att sätta fokus på beslutsprocessen när kvinnor avstår från mammografiscreening har möjlighet getts att belysa frågan ur ett perspektiv där betydelsen av de

sociala levnadsvillkoren för kvinnornas hälsostrategier har uppmärksammats. Även om det är varje kvinnas eget val och personliga ansvar att ta ett beslut, visar denna studie att kvinnorna har olika förutsättningar att möta de utmaningar som ingår i beslutsfattandet – klämda mellan levnadsvillkoren, förväntningar från samhället och erfarenheter kring undersökningen. Glappet mellan välfärdsstatens hälsofrämjande intentioner och kvinnornas förutsättningar att ta del av dessa blir genom denna studie synliga.

Referenser

- Aarts, M.J., A.C. Voogd, L.E. Duijm, J.W. Coebergh & W.J. Louwman (2011) "Socioeconomic inequalities in attending the mass screening for breast cancer in the south of the Netherlands: Associations with stage at diagnosis and survival", *Breast cancer research and treatment* 128(2):517–525.
- Bartley, M. & I. Plewis (1997) "Does health-selective mobility account for socioeconomic differences in health? Evidence from England and Wales, 1971 to 1991", *Journal of health and social behavior* 38(4):376–386.
- Bigby, J. & M.D. Holmes (2005) "Disparities across the breast cancer continuum", *Cancer causes control* 16(1):35–44.
- Bihagen, E. & M. Mermo (2012) "Social stratifiering och social klass", 28–45 i M. Rostila & S. Toivanen (red.) *Den orättvisa hälsan: Om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Stockholm: Liber.
- Braun, V. & V. Clarke (2006) "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative research in psychology* 3(2):77–101.
- Dahlgren, G. & M. Whitehead (1991) *Policies and strategies to promote social equity in health*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Forss, A., C. Tishelman, C. Widmark, E-L. Lundgren, L. Sachs & S. Tornberg (2001) "I got a letter ...': A qualitative study of women's reasoning about attendance in a cervical cancer screening programme in urban Sweden", *Psycho-oncology* 10(1):76–87.
- Fowler, B.A. (2006) "Social processes used by African American women in making decisions about mammography screening", *Journal of nursing scholarship: An official publication of sigma theta tau international honor society of nursing* 38(3):247–254.
- Fritzell, J. & O. Lundberg (2007) *Health inequalities and welfare resources: Continuity and change in Sweden*. Bristol: The Policy Press.
- Fritzell, J. (2012) "Socioekonomiska skillnader i hälsa", 46–61 i M. Rostila & S. Toivanen (red.) *Den orättvisa hälsan: Om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Stockholm: Liber.
- García, E., D.R.M. Timmermans & E. van Leeuwen (2009) "Reconsidering prenatal screening: An empirical-ethical approach to understand moral dilemmas as a question of personal preferences", *Journal of medical ethics* 35(7):410–414.

- Gidengil, E. & D. Stolle (2012) "What do women know about government services and benefits?", *Canadian public policy* 38(1):31–54.
- Guest, G., K.M. MacQueen & E.E. Namey (2012) *Applied thematic analysis*. London: Sage.
- Gøtzsche, P., & Nielsen, M (2011) "Screening for breast cancer with mammography", *Cochrane database of systematic reviews (online)* 1(1):CD001877. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/14651858.CD001877.pub4/epdf/standard>. Hämtad 2015–11–10.
- Hartman, L. (2011) *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS.
- Holmberg, L.H & J. Frisell (2010) "Bröstsjukdomar", 571–590 i B. Jeppsson, P. Naredi, J. Nordenström & B. Risberg (red.) *Kirurgi*. Tredje upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Howson, A. (1998) "Embodied obligation: the female body and health surveillance", 218–240 i S. Nettleton & J. Watson (red.) *The body in everyday life*. London: Routledge.
- Howson, A. (2001) "Locating uncertainties in cervical screening", *Health, risk & society* 3(2):167–179.
- Howson, A. (2013) *The body in society: An introduction*, 2nd edition. Cambridge: Polity Press.
- Jensen, L.F., A.F. Pedersen, B. Andersen & P. Vedsted (2012) "Identifying specific non-attending groups in breast cancer screening-population-based registry study of participation and socio-demography", *BMC cancer* 12(1):518.
- Johannisson, K. (1994) "Public health policies in Sweden", 165–182 i D. Porter (red.) *The history of public health and the modern state*. Amsterdam-Atlanta GA: Editions Rodopi B.V.
- Kaufert, P.A. (2000) "Screening the body: the pap smear and the mammogram", 165–183 i M. Lock (red.) *Living and working with the new medical technologies*. Boston: Cambridge university press.
- Kristenson, M., H.R. Eriksen, J.K. Sluiter, D. Starke & H. Ursin (2004) "Psychobiological mechanisms of socioeconomic differences in health", *Social science of medicine* 58(8):1511–1522.
- Kvale, S. & S. Brinkmann (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Langemar, P. (2008) *Kvalitativ forskningsmetod i psykologi: Att låta en värld öppna sig*. Malmö: Liber.
- Lende, D.H. & A. Lachiondo (2009) "Embodiment and breast cancer among African American women", *Qualitative health research* 19(2):216–228.
- Lupton, D. (1995) *The imperative of health: Public health and the regulated body*. London: Sage.
- Marmot, M. (2006) *Statussyndromet: Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*. Stockholm: Natur och kultur.
- Marmot, M., D. Altman, D. Cameron, J. Dewar, S. Thompson & M. Wilcox (2012)

- ”The benefits and harms of breast cancer screening: An independent review”, *Lancet* 17(380):1778–1786.
- Matson, S., I. Andersson, G. Berglund, L. Janzon, & J. Manjer (2001) ”Nonattendance in mammographic screening: A study of intraurban differences in Malmö, Sweden, 1990–1994”, *Cancer detection and prevention* 25(2):132–137.
- Melin Emilsson, U. (2009) ”Health care, social care or both? A qualitative explorative study of different focuses in long-term care of older people in France, Portugal and Sweden”, *European journal of social work* 12(4):419–434.
- Mood, C. (2006) ”Take-up down under: Hits and misses of means-tested benefits in Australia”, *European sociological review* 22(4):443–458.
- Patton, M.Q. (2002) *Qualitative research & evaluation methods*. London: Sage.
- RCC (2014) *Bröstcancer nationellt vårdprogram*. Regionala Cancercentrum i samverkan. www.cancercentrum.se/globalassets/cancerdiagnoser/brost/vardprogram/natvp_brostcancer_2014-11-11_final.pdf. Hämtad 2015–11–10.
- RCC (2015) *Mammografiscreening*. Regionala Cancercentrum i samverkan. www.cancercentrum.se/samverkan/vara-uppdrag/prevention-och-tidig-upptackt/mammografiscreening/. Hämtad 2015–12–08.
- Peters, K. (2010) ”Reasons why women choose a medical practice or a women’s health centre for routine health screening: worker and client perspectives”, *Journal of clinical nursing* 19(17/18):2557–2564.
- Purtzer, M.A. (2012) ”A transformative decision-making process for mammography screening among rural, low-income women”, *Public health nursing* 29(3):247–255.
- Ritenius Manjer, Å., S. Zackrisson & U. Melin Emilsson (2008) ”Kvinnors val kring mammografiscreening: Ett exempel på non-take up i den svenska välfärdsmodellen”, *Socionomens forskningsupplement* 24(6):34–44.
- Ritenius Manjer, Å., S. Zackrisson & U. Melin Emilsson (2016) ”On Women’s Ambivalence about Mammography Screening: Support in the Decision-Making Process a Potential Role for Health Care Social Workers?”, *British journal of social work* 46(2):480.
- Rogers, C. (1951) *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory*. London: Constable.
- Rogers, C. (1969) *Freedom to learn*. Columbus, Ohio: Merrill Publishing.
- Rose, S.M. & S. Hatzenbuehler (2009) ”Embodying social class: The link between poverty, income inequality and health”, *International social work* 52(4):459–471.
- Sandberg, H. (1999) *Hälsokommunikation i ett historiskt perspektiv*. Working paper, medie-och kommunikationsvetenskap, Lunds Universitet.
- SKL (2010) *Screeningverksamheten för mammografi 2010: Redovisning av en enkätundersökning*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Socialstyrelsen (1986) *Mammografiscreening: Hälsokontroll för tidig upptäckt av bröstcancer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2009) *Folkhälsorapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011) *Somatisk vård och sjuklighet vid samtidig psykisk sjukdom – cancer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2014a) *Cancerincidens i Sverige 2013*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2014b) *Screening för bröstcancer: Rekommendation och bedömningsunderlag*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2015) *Dödsorsaker 2013*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen & SKL (2009) *Öppna jämförelser av hälso- och sjukvårdens kvalitet och effektivitet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Solbjør, M. (2008) "You have to have trust in those pictures: A perspective on women's experiences of mammography screening", 54–71 i Brownlie, J., Greene A & A. Howson (red.) *Researching trust and health*. New York: Routledge.
- Sundin, J. & S. Willner (2007) *Social change and health in Sweden: 250 years of politics and practice*. Solna: Statens Folkhälsoinstitut.
- Sunesson, S. (1989) "Bröstcancer och screening. Om mammografikontroversen", *Tidskrift för vetenskapsstudier (VEST)* 2 13):3–16.
- Vahabi, M. & D. Gastaldo (2003) Rational choice(s)? Rethinking decision-making on breast cancer risk and screening mammography, *Nursing inquiry* 10(4):245–256.
- van Oorschot, W. (1991) "Non-take up of social security benefits in Europe", *Journal of European social policy* 1(1):15–30.
- von Wagner, C., A. Good, K. Whitaker & J. Wardle (2011) "Psychosocial determinants of socioeconomic inequalities in cancer screening participation: a conceptual framework", *Epidemiologic reviews* 33(1):135–147
- Vågerö, D. (2011) "En folkhälsopolitisk kardinalfråga: ökade sociala skillnader i dödlighet under fyra decennier", *Socialmedicinsk tidskrift* 88(4):292–298.
- Warin, P. (2014) "What is the non take-up of social benefits?" *Books and ideas*. www.booksandideas.net/What-is-the-Non-Take-up-of-Social.html. Hämtad 2015-09-03.
- Willis, K. (2008) "I come because I am called": Recruitment and participation in mammography screening in Uppsala, Sweden", *Health care for women international* 29(2):135–150.
- Zackrisson, S., I. Andersson, J. Manjer & L. Janzon (2004) "Non-attendance in breast cancer screening is associated with unfavourable socio-economic circumstances and advanced carcinoma", *International journal of cancer* 108(5):754–760.

Korresponderande författare

Åsa Ritenius Manjer

Socialhögskolan, Box 23, Lunds Universitet, 221 00 Lund

Tel: 046-222 94 91

E-post: asa.ritenius_manjer@soch.lu.se

Författarpresentation

Åsa Ritenius Manjer är socionom och doktorand i socialt arbete vid Lunds universitet. Avhandlingsarbetet handlar om att försöka förstå mer kring beslutet att delta i eller avstå från välfärdsstatens erbjudanden och ingår i det tvärvetenskapliga forskningsprogrammet "Non-take up i den svenska välfärdsmodellen: Om kvinnors val

kring deltagande i mammografiscreening och bröstcancerbehandling” med finansiering från Cancerfonden.

Ulla Melin Emilsson är socionom, psykolog och professor i socialt arbete vid Lunds universitet, verksam inom CASE (Centre for ageing and supportive environments), och vid Linnéuniversitetet där hon leder REIS (Research on elderly in Småland). Hennes forskning är framförallt inriktad mot vård och omsorg och inrymmer såväl tvärvetenskapliga som internationella komparativa studier.

När kallet ställs på sin spets

Pensionering ur ett existenssociologiskt perspektiv

When the calling is brought to a head: Retirement from an existential sociology perspective

In this article we analyze how the meaning and value of work can emerge, be defined and re-defined in relation to the coming of retirement, by focusing individuals with dedicated work approaches interpreted as a calling. By relying on an existential sociology framework we analyze the retirement process as an existential imperative, e.g. life phases or processes where questions on meaning and life quality become prominent. For the interviewees, the day of retirement becomes a sort of a road sign that – depending on the distance of time to the point of retirement – has intensified existential questions and the meaning of work. The article explores the defining dimensions of a calling as found in the interviewees dedicated work approaches. We address the types of problems and opportunities that arise when the interviewees are soon to retire and their associated strategies: listening to a calling on "standby"; learning not to listen to one's calling, listening to a calling from a private sphere and project the calling's commitment to other activities.

Keywords: calling, existential imperative, existential sociology, retirement, Sweden

Idag är jag övertygad om att det varken rörde sig om slarv eller glömska, utan att jag tände en lampa med flit när stunden var inne att ge sig av. Av vidskepelse kanske, för att besvärja onda makter, men framför allt för att lämna spår efter oss, signalera att vi egentligen inte hade försvunnit och att vi skulle komma tillbaka endera dagen (Modiano 2013:58).

I FLERA AV Patrick Modianos romaner laboreras med hur sökandet efter den vi är, eller tror oss vara, går via spår vi lämnar efter oss när vi söker en plats i ett större meningssammanhang. I riktning mot det kommande försöker vi alltså göra existentiella avtryck, vilket skildras i bilden av att tända lampan i det rum vi strax ska lämna. I Modianos beskrivningar kan liknande strategier ses som ett sätt att hantera livets avslut och pånyttfödelser, vilka kan bli särskilt framträdande i livssituationer som då vi förlorat vårt arbete eller fått ett nytt, mist en närstående eller förälskat oss (jfr Flisbäck 2014), eller då vi närmar oss en tillvaro som ålderspensionär. Det sistnämnda är ämnet för denna artikel där vi, med hjälp av kvalitativa samtalsintervjuer, undersöker om, och hur, meningen med och värdet av yrkesverksamheten kan komma att accentueras strax före pensionstillfället.

I artikeln lyfter vi fram berättelser från sju personer, som alla har ett engagerat förhållningssätt till sin yrkesverksamhet. De tillskriver sina arbetsinsatser en vidare mening som också tycks bli särskilt påtaglig då de tolkar pensioneringen som oåterkallelig. I det sammanhanget prövar vi om kallet som begrepp kan utgöra ett alternativ till yrkesidentitet för att kunna få en fördjupad förståelse av den existentiella hängivenhet till yrkesverksamheten som skildras. Inspirerade av Weber (1919/1994) diskuterar vi hur kallet kan ge förståelse för empiriska beskrivningar där arbete framträder som en livsuppgift med ett vidare syfte än status, ekonomisk ersättning och individuell självutveckling. Som vi ska se riktar kallet också sökarljuset mot människors strävan efter att skapa en beständighet och djupare mening i arbetet. Ett sådant fundament kan upplevas som en kontrast till osäkerhet och återkommande uppbrott i senkapitalistiska arbetsliv (jfr Sennett 1999).

Syftet med artikeln är att fördjupa förståelsen för hur pensionstillfället kan synliggöra och accentuera yrkesverksamhetens existentiella innebörder samt undersöka vilka meningsaspekter som kan tänkas innefattas i ett yrkesutövande som är så engagerat att det kan förstås som ett kall. I relation till detta försöker vi besvara frågan vad yrkesverksamheten som ett kall innebär för de typer av problem och möjligheter, och medföljande strategier, som aktualiseras vid det förestående pensionstillfället. Innefattas en längtan efter andra verksamheter som åsidosatts till följd av arbetets omfattande insatser? Söks efter sätt att lämna spår i det yrkesliv som ska avslutas för att på så vis försäkra sig om att livsuppgiften är bestående? Artikeln avslutas med en diskussion om dess *existenssociologiska* bidrag i relation till sociologisk forskning av såväl arbetsliv som ålderspensionering.

Från yrkesidentitet till kall

Holm (2012:18) har hävdats att vi med ålderspensionering förlorar "en viktig tillhörighet och ett viktigt sammanhang, vilket har betydelse för vår identitetskänsla". Troligtvis är det just yrkesidentiteten som Holm specifikt åsyftar, vilket brukar definieras som en uppsättning kulturella antaganden om vårt yrke, kunnande och kvalifikationskrav, lön och status som – både inför oss själva och inför andra – bidrar med förklaringar till vem vi är (Fine 1996:90; Ulfsdotter Eriksson 2012). Ett centralt antagande inom yrkesidentitetsforskningen är att ju mer tid vi ägnar åt en verksamhet, desto större betydelse tycks den få för vår självbild. Vid sidan om tidsaspekten är det rimligt att anta att bland dem som erhåller stort erkännande eller hög status är fler villiga att identifiera sig med yrket. Forskning visar dock att även yrkesgrupper med låg status kan utveckla starka yrkesidentiteter till följd av att de ständigt behöver försvara sitt arbete (Ashforth & Kreiner 1999). Oavsett om omgivningen ser vårt yrke som något positivt eller negativt förefaller alltså själva verifikationen på att det vi gör sammanbinds med den vi är, ha stor betydelse för våra yrkesidentitetskonstruktioner (Fine 1996; Ulfsdotter Eriksson & Flisbäck 2011).

Att pensioneras kan medföra att individen inte kommer ha tillgång till de rumsliga sammanhang där yrkesidentiteten bekräftas. Identitetsperspektivet är därför intres-

sant för att förstå viljan att fortsätta eller sluta förvärvsarbete i samband med det formella pensionstillfället. Samtidigt har vi funnit att yrkesidentitetsbegreppet kan vara otillräckligt för att förstå den existentiella mening som tillskrivs yrkesverksamheten. Därför har vi här valt att pröva kallet som begrepp då det öppnar för en förståelse av hur förhållningssättet till yrkesutövandet kan vara förbundet med ett personligt, känslomässigt och existentiellt (inre) rum, med tro på verksamhetens betydelse i ett större sammanhang.

När yrkesutövandet betraktas som ett kall handlar det, i en weberiansk förståelse, om en bestämmelse – att uppleva sig som ”kallad” och *utvald* till sitt yrke. Enligt Weber innebär kallet att människan lever *för* sin uppgift – att uppgiften i sig blir en angelägenhet (*Sachlichkeit*), vilket ska skiljas från att leva *av* sin uppgift, där drivkrafterna istället kan handla om ekonomisk försörjning, karriär eller ryktbarhet. Som Weber ser det har kallet som uppgift en framträdande plats i förståelsen av människors handlingar i det moderna samhället. Ett medvetet åtagande för att tjäna en högre sak kan bli det viktigaste medlet för att skapa en personlighet och uttrycka individualitet i ett rationaliserat industrisamhälle som genomgått en avförtrollningsprocess. Med syftet att passionerat hänge sig för en högre sak blir livet meningsfullt (Weber 1919/1994:318, 353). Kallets baksida är dock en form av (själv)exploatering. Individens höga prestationskrav och kärlek till sin uppgift att tjäna samhället och medmänniskan kan göra det svårt att sätta gränser för vad hon eller han orkar med (Andersson 2002; Kollind 2003; Greiff 2006). När vi här prövar kallet som begrepp är det inte främst för att synliggöra denna (själv)exploatering, utan för att förstå ett existentiellt förhållningssätt till yrkesverksamheten, vilket kan bli särskilt framträdande i samband med pensionering.

Pensioneringens existentiella betydelse i tidigare forskningsperspektiv

Frågor om pensioneringens betydelse i människors liv är ett omdiskuterat ämne inom forskningen. En stor del av litteraturen analyserar – vanligen via statistiska analyser – hälsa, ekonomi och psykologisk anpassning i samband med pensionärstillvaron (se t.ex. van Solinge & Henkens 2008; Muratore & Earl 2015). Vi avser inte mäta eller värdera utfall på detta sätt. Istället vill vi förstå den kvalitativa och nyansrika innebörden av att gå i pension. En sådan ingång har förespråkats av Luborsky (1994:421), som påtalar behovet av mångfacetterade studier som belyser de frågor om åldrande, hälsa och livets förgänglighet som kan aktualiseras vid pensionering (se t.ex. Dalby 2006; Holm 2012). Här ska dock poängteras att andra forskare betonar att mer heterogena utträdesvägar ur arbetslivet gör att pensionstillfället inte som tidigare manifesterar ålderdomens inträde eller påverkar individens välmående (Halleröd m.fl. 2013; Sargent m.fl. 2013). Som vi ser det behöver det dock inte betyda att pensioneringsprocessen är utan betydelse. Möjligheter och svårigheter både i relation till pensionärstillvaron och till åldrandeprocesser kan vara existentiellt betydelsefulla även utan att hälsoeffekter uppmäts via statistiska analysmetoder (Jonsson 2000; Holm 2012; Biggs 2014). När yrkesverksamheten upphör kan det exempelvis vara svårt att

i en arbetsfri tillvaro – både inför sig själv och inför andra – rättfärdiga sitt värde som människa och samhällsmedborgare (Burgess 1960; van Solinge & Henkens 2008). Att ålderspensionering därtill kan sammanfalla med en livsfas då familjeenheten får ny form, t.ex. genom att eventuella barn skapat sina egna liv, en partner gått bort (De Lange 2011:51) eller i mötet med en ny livskamrat (Bildtgård & Öberg 2015), kan innebära att även det jag som är förbundet med privatlivet utmanas.

Pensionering som existentiellt imperativ

När livets förändringsprocesser studerats inom äldre forskning har ofta socialantropologen van Genneps begrepp *passagerit* använts (Krekula & Heikinen 2014:6,8). *Passageriter* markerar ofta övergångar i livet då vi lämnar en grupp för att söka ny tillhörighet.¹ Enligt van Gennep är riter centrala för att ”möjliggöra för individen att passera från en specifik position till en annan som är lika väldefinierad” (1909/1960:3, vår övers.). Men istället för att begreppsliggöra pensioneringsprocessen som en passage med standardiserade ceremonier – från separation till stabilisering – bör den ses som en unik händelse med öppenhet kring vad det är för tillvaro som ska komma, vilket öppnar för individuella anpassningsstrategier: Den pensionerades vardag struktureras ju inte längre av gemensamma aktiviteter som arbete eller reguljär utbildning, vilket innebär att ”de *måste* välja; struktureringen av sina liv är deras egna unika ansvar” (Thompson 1993:685, vår övers., kurs. i orig.).

Ett bekant sociologiskt tema är att individualiseringsprocesser ger upphov till frågor om existentiellt sökande och mening i ett större sammanhang (Giddens 1991). Det har därför hävdats att existenssociologiska perspektiv – där osäkerhetshantering och existentiella frågor sätts i centrum – blivit alltmer aktuella i en tid när risker förflyttats från auktoriteter, institutioner och organisationer till den enskilde (Johnson & Kotarba 2002). Även om *passagerit* som begrepp synliggör sociala värdeförskjutningar i livets övergångsfaser behövs perspektiv som belyser hur mening och livskvalitet blir särskilt framträdande vid livsförändringar eller då kraven ökar på individuellt ansvar. Inspiration hämtar vi från Jackson (2005, 2013, 2015) som ur ett existensantropologiskt perspektiv återkommande berört frågan om hur människor hanterar föränderliga livssituationer. Jackson benämner liknande situationer existentiella imperativ vilket innebär en konkret livserfarenhet av att det är den yttre situationen, snarare än jaget, som ”agerar”. Detta kan ge upphov till en särskild existentiell stämning där tillvarons begränsning i tid och rum blir konkret påtaglig (Jackson 2013:20–21). I situationer av existentiella imperativ upplever individen dock inte enbart kontrollförlust. En tro kan också formas på att tillvaron kan ordnas bortom givna direktiv och att framtiden är mer öppen än tidigare. Därmed rymmer existentiella

1 *Passageriten* utgörs av tre steg. Den börjar med en separation från det gamla sociala sammanhanget, följt av en liminal fas, dvs. en övergångsfas på väg in i det nya sociala sammanhanget, vilken efterträds av en stabiliserande tillvaro där individen kan sägas ha lämnat en värld bakom sig för att stiga in i en ny värld.

imperativ en förändringspotential där innebörder av såväl det egna som det sociala livssammanhanget kan omformuleras.

Jackson berör en klassisk socialantropologisk fråga om hur människor hanterar avsked från en tidigare vardag på väg mot något nytt. Men i motsats till van Genneps perspektiv vill Jackson särskilt belysa det mänskliga livets transitiva och tvetydiga former. Han hävdar att utgången av förändringsprocesser i livet alltid är oviss. I vårt fall handlar det om att särskilt uppmärksamma hur individer i samband med pensionering både kan utmana och behålla värden som skapats i tidigare yrkesliv.

Metod och material

Artikelns empiriska material är insamlat inom ramen för projektet *På väg mot en annan vardag. Individers meningskapande vid pensionens inträde ur ett socialt ojämlikhetsperspektiv* (finansierat av Familjen Kamprads stiftelse), som handlar om hur livs- mening formas i samband med pensionering. Här intervjuas samma individer en kortare tid före pensionstillfället och cirka ett halvår efter de lämnat arbetslivet. Metoden benämns *socialbiografisk* med syftet att analysera sociala strukturer genom enskildas erfarenhetsberättelser, vilket är särskilt lämpligt för studier av processuella förlopp och förändringar inom varje subjekt över tid (Douglas 2010; Flisbäck 2014). Även om socialbiografien skiljer sig genom ett särskilt fokus på mening och existentiella teman har tillvägagångssättet likheter med livshistoriemetodens holistiska angreppssätt (Bertaux 1981), liksom med livsloppsteoretiska perspektiv. Det sistnämnda perspektivet har ofta använts inom äldreforskningen när personliga skeenden analyseras i relation till centrala samhällsförändringar och kollektiva villkor (Krekula & Heikkinen 2014). I denna artikel har vi valt att inte analysera det processuella förloppet, utan istället att fokusera på intervjumaterialet före pensionstillfället. På så vis ges större utrymme åt att undersöka vad pensionärstillvarons närmande kan innebära för synen på den egna yrkesverksamheten.

I sin helhet har vi inom projektet intervjuat 43 personer, varav 35 har intervjuats vid två tillfällen (samtliga har varit anställda och pensionerades år 2014 eller 2015). En viktig urvalsaspekt har varit att få en spridning av yrken och verksamheter, där fem grupperingar varit aktuella: 1) arbetaryrken med låga kompetenskrav, t.ex. sophantering, städning eller logistik, 2) yrkesverksamheter inom välfärdssektorn, t.ex. skola, vård och omsorg, 3) tjänstemän som hanterar abstrakta medel, t.ex. revisorer, 4) yrken som huvudsakligen behandlar existentiella frågor, t.ex. präst eller psykolog, 5) arbete inom den kreativa yrkessektorn, t.ex. skådespelare. Huvudstrategin för att finna ändamålsenliga intervjupersoner har bestått i att kontakta nyckelaktörer i olika yrken och verksamheter, såsom chefer och fackliga företrädare, och be dem vidarebefordra ett brev med information om forskningsprojektets finansiering, syfte, design och etiska principer. Därefter kunde de som var intresserade av att delta i intervjustudien kontakta någon av projektets medarbetare. De potentiella respondenterna informerades då om nämnda aspekter av projektet, och de som fortfarande kände sig bekväma med att delta intervjuades sedan vid tillfälle.

Trots spektrumet av yrken och verksamheter kom den inledande intervjufasen att domineras av personer som beskrev hur deras yrkesverksamhet haft en avgörande betydelse i livet. Troligtvis var detta en följd av att de som allra först var angelägna om att delta i projektet bar på en stark vilja att dela med sig av upplevelsen av att lämna en yrkesverksamhet som varit så betydelsefull. Fler intervjuer samlades därmed in, så att urvalet bättre representerade ett kvalitativt spektrum av mer och mindre engagerade förhållningssätt till yrkesverksamheten (jfr Charmaz 2014:108).

Vad gäller hela materialet så är vår tolkning att 20 intervjupersoner bär det förhållningssätt vilket i denna artikel diskuteras som ett kall. När vi här prövar kallet som begrepp har vi valt att fokusera sju personer ur denna grupp som exempel för att tydliggöra meningsaspekter som kan tänkas innefattas i ett kall. Därtill speglar de ett spektrum av yrkesverksamheter där graden av ting- eller människoorientering i sysslorna varierar. Detsamma gäller utbildningstid, lön och social status. De ger också uttryck för olika perspektiv på vad framtiden som pensionär kan innebära. I tabell 1 synliggörs urvalets kvalitativa spektrum, där präst kan sägas utgöra ett idealtypiskt kallelseyrke. Som revisor har Irene däremot ett yrke som kan vara svårare för gemene man att förstå som ett kall. Förutom Maarit, rektor, har samtliga respondenter Sverige som födelse-land.

Tabell 1

Urval av intervjupersoner efter namn, yrke/befattning, kön, civilstånd, ålder, tid till pension samt boendeort.

Namn	Yrke/befattning	Kön	Civilstånd	Ålder	Tid till pension	Boendeort
Georg	Renhållningsarbetare /Fackligt förtroendeuppdrag	Man	Gift	66	3 månader	Storstad
Gun	Undersköterska/ Anhörigkonsulent	Kvinna	Gift	66	3 månader	Landsbygd
Ingmar	Organist	Man	Gift	66	2 månader	Storstad
Irene	Revisor	Kvinna	Ensamstående/ änka	66	2 månader	Storstad
Jens	Allmänläkare	Man	Gift	64	6 månader	Mellanstad
Maarit	Rektor	Kvinna	Sammanboende	64	1 månad	Mellanstad
Åke	Präst	Man	Ensamstående/ Skild	66	1,5 månad	Storstad

Som så ofta i forskningsprocesser har intervjuberättelserna gett upphov till oväntade frågor om det undersökta fenomenets mening. Den vetenskapliga fråga, som utgör upprinnelsen till denna artikel, berör den existentiella innebörd som vissa av de intervjuade

tillskriver sitt lönearbete, vilket inte enkelt kan kategoriseras utifrån specifika yrken. Vår analys kan därför bäst beskrivas som en empiriskt grundad process där kodningen skett från empiriska indikatorer till begreppsligt abstraherande till vidare teoriintegration (Charmaz 2014). Materialet har analyserats genom att vi har sökt efter likhet, avvikelse och motsägelser *mellan* de olika intervjupersonerna. Men vi har också analyserat de motsägelser som kan finnas *inom* varje intervjupersons berättelse om sitt yrke och den annalkande pensionärstillvaron. Som Sennett (2007:15) poängterar är det sistnämnda väsentligt vid kvalitativ analys, eftersom ”de tvetydigheter, förvrängningar och svårigheter som kommer fram när någon på ett personligt sätt diskuterar tro, nation eller klass utgör en väsentlig del av en enskild förståelse av kulturen”.²

Arbetets existentiella mening skiftar med avståndet till pensionstillfället

När vi nu övergår till analysen av materialet kommer vi först säga något om den existentiella betydelse som intervjupersonerna ger pensioneringen i relation till yrkesliv och åldrande. På så vis kan det existentiella förhållningssätt som uppvisas i relation till yrkesverksamheten bättre kontextualiseras. Att pensioneringen framstår som något definitivt och intensifierar vissa existentiella frågor blir tydligt i vissa av de metaforer som intervjupersonerna använder. Jens, som är allmänläkare, liknar t.ex. pensioneringen vid ”att skiljas”, men för också in ”döden” som bild för sitt utträde ur arbetslivet. Prästen Åke använder liknande ord och säger att om någon frågar vad han arbetar med så brukar han i humoristisk ton svara: ”Jag går mot slutet.”

Holm (2012:14) har beskrivit pensioneringen som en fas som ger upphov till ”existentiella frågor, meningen med livet. Och döden”. Om pensioneringsprocessen innebär att livet begrundas på detta sätt kan vi kanske se det som ett existentiellt imperativ, alltså livssituationer där frågor om livets mening särskilt framträder, definieras och omdefinieras (Jackson 2005, 2013). I intervjuerna framträder pensioneringen som ett vägmärke där arbetets existentiella mening förändras beroende på det avstånd individen har till detta. Vi kan illustrera det med Georgs berättelse. Från att i fyrtioårsåldern tänkt sig sluta arbeta så fort möjlighet ges, till att med pensioneringens närmande uppleva vikten av att fortsätta. Idag kan han inte ens minnas vad det var han i medelåldern drömde om som skulle vara så mycket roligare och mer tillfredsställande än att jobba.

Innan jag fyllde femtio år, vi säger att när jag var, fyrtio-, fyrtiofem år ... När jag började skönja ”de femtio”, då tänkte jag: ”När jag blir femtio år, då ska jag trappa ner”. Och då ska jag liksom: ”ta det lite vackert”. Då ska jag bara göra det jag vill göra, eller göra ingenting, eller vad som helst ... Hitta på något som man

² Intervjuerna är mellan en och drygt två timmar långa, de har spelats in och transkriberats ordagrant.

tyckte var ... Ja, jag vet inte riktigt hur jag tänkte där ... Ja, vad som helst alltså, roligare då i alla fall ... Men sedan när jag väl fyllde femtio år och började bli 55 och skönjde då där långt borta ”de sextio”. Då tänkte jag: ”Nja, det vet å sjutton, jag ska nog hålla på i alla fall ett tag till!” Och så blev jag sextio och så kunde jag ju skönja det där 65! ”Nej, nej, jag ska nog hålla på!” (Georg, renhållningsarbetare/fackligt förtroendeuppdrag, 66 år).

Gerontologer, som Tornstam (2005), har pekat på hur åldrandet kan ge upphov till en form av *gerotranscendens*, vilket innebär ökad aktualisering av existentiella frågor som kan leda till fördjupad livskunskap (se även Biggs 2014). Tornstam tonar här ned arbetets betydelse för människors existentiella utveckling. Som vi ser det kan orsaken till existentiella funderingar troligtvis skifta beroende på den enskildes livsbana, men bland dem som vi intervjuat förefaller den förestående separationen från yrkeslivet väcka frågor om såväl åldrande som arbetets existentiella mening.

Georg beskriver en förskjutning i perspektiv, som han anser är relaterad till olika ”faser i livet”, vilket kan sägas återspegla hur åldrandet – åren som går och erfarenheterna som ackumuleras – förändrar perspektiven och ger upphov till mer aktiva överväganden. Men det är alltså inte enbart åldrandeprocessen som väcker grundläggande frågor om livet. Pensionstillfället framträder också som ett särskilt vägmärke i denna värdeförskjutning. För Georg har arbetet fått en större betydelse allt eftersom pensionsstillfället närmat sig, vilket han särskilt upptäckt när det bara är tre månader tills han fyller 67 år och inte längre får vara kvar på sin arbetsplats. Georgs berättelse illustrerar att när utträdet ur arbetslivet framstår som oåterkalleligt så kan yrkesverksamhetens betydelse framträda på ett alltmer tydligt sätt än vad det gjort tidigare i livet. Att arbetet fått större betydelse i Georgs liv medför att pensioneringen inte upplevs odelat positiv.

Man kan ju aldrig skjuta allting undan, hur lång tid som helst. För så helt plötsligt så är man där. Och då tycker jag ... På ett sätt har jag ju tyckt att det varit lite jobbigt det här, nu när jag närmar mig ”grand finale” - som man kan säga då. Nu är det slut med den biten och jag gillar inte det riktigt, för jag ... /.../ Jag tycker att man ska bidra till ... Bidra med det man kan i samhället, hela tiden, så länge man i princip lever. Och den dagen man inte kan det mer, då är man en oduglig människa nästan. Så känner jag lite grand där (Georg, renhållningsarbetare/fackligt förtroendeuppdrag, 66 år).

Från att först ha varit sophämtare har Georg de senaste 15 åren arbetat som skyddsombud samt haft fackliga förtroendeuppdrag. Han beskriver arbetet som ”meningsfullt” och ”intressant”, vilket troligtvis också har betydelse för hans övilja att pensioneras. Samtidigt är det för Georg att *arbeta i sig* som är själva uppgiften – en arbetsmoral bortom egen vinning där den som kan också ska bidra till samhället. Därigenom formas det egna värdet. Georg beskriver förhållningssättet som en anledning till att han, sju dagar i veckan i drygt tjugo års tid, även delade ut tidningar tidigt på morgonen vid sidan av sitt arbete som sophämtare. Även om det fanns ekonomiska

incitament för att ha två jobb var detta motiv underordnat eftersom den ekonomiska ersättningen av bisysslan var marginell.

Georgs fall synliggör alltså inte bara hur existentiella frågor och värderingar intensifierats i samband med pensioneringen, utan också hur kallet kan vara oavhängigt specifika arbetsuppgifter eller en specifik form av yrkesutövande. På detta vis har kallelsegärningen en överförbarhet. I tidigare studier av mening och yrkesutövande betonas att det inte är så enkelt att vissa yrken erbjuder kallets existentiella mening. Inte heller ska kallet betraktas som en inneboende egenskap hos individen. Det är i yrkesutövandets praktiker över tid som det existentiella förhållningssättet kan komma att frambringas (se t.ex. Wrzesniewski 2003).

Att ett kall inte kan knytas till en specifik yrkessyssla gör att det skiljer sig från en stark yrkesidentitet. Detta exemplifieras i Maarits berättelse. De senaste åren har hon varit rektor, men i intervjun säger hon med stolthet: ”Jag har alltid jobbat heltid hela mitt liv.” Liksom Georg har Maarit också haft extrajobb: ”Jag har skrivit artiklar i tidningar”. Allt sedan Maarit trädde in i arbetslivet, vid 15 års ålder, så tänkte hon: ”Okej, nu kör jag – det är jobbet som gäller”. Men medan en sådan arbetsmoral för Georg har lett fram till den avgörande frågan om vilket värde han kommer ha som pensionerad, ser Maarit det som att hon har gjort sitt dags- eller livsverk. Nu väntar rättmätigt en ny period med större autonomi än tidigare.

Jag brukar säga så här, och det var ju också ett skäl att jag valde att gå redan nu [vid 65 års ålder], att: ”Jag har gått hemifrån sedan jag var sju år, varje morgon /.../. Jag har alltid gått hemifrån. Jag har ju inte varit hemmafru eller något sådant, eller hemmavarande, så att det ska nu bli gott att kunna få bestämma lite själv (Maarit, rektor, 64 år).

Ett kall

När vi här vill förstå de intervjuades förhållningssätt till sin yrkesverksamhet handlar det om att peka ut några avgörande existentiella dimensioner som återges i förhållningssätten. Nedan börjar vi med att belysa hur yrket kan tolkas som en *bestämmelse*, följt av hur värdet av arbetet tycks finnas i att *tjäna sin medmänniska eller samhället*. Därefter går vi in på hur yrket kunnat framstå som en *lidelse*, men där *självuppföringen* också kan övergå i *upphöjelse*. Vi kommer också peka på hur de intervjuade understryker vikten av att *agera personligt* i sitt yrkesutövande.

Bestämmelsen

I studier av yrkesidentitet brukar yrket främst ses som en aspekt av ”vår sociala identitet, det vill säga det utgör en av de grupper eller kategorier vi uppfattar att vi tillhör” (Ulfsson Eriksson 2012:10). Detta kan förstås mot bakgrund av det moderna arbetslivets utveckling där arbetsuppgifter ses som formaliserade, specialiserade och avgränsade i tid och rum. De intervjuade ger dock uttryck för ett lite annorlunda förhållningssätt där yrket förstås som en livsuppgift och valet som något mer än att välja

ett intressant eller förtjänstfullt yrke. Ibland ifrågasätter de om ”valet” av yrket egentligen varit ett val. Kanske var det en tidig bestämmelse? Organisten Ingmar utgör här det tydligaste exemplet. Han berättar hur han i hela sitt liv levt i vetskap om att musiken varit det han ska ägna sig åt. Detta får han bekräftat genom att hans första minne är att som fyraåring lyssna till en duktig organist i kyrkan där hans pappa var präst. Musiken berörde honom på ett särskilt sätt och födde en vilja att gå den musikkonstnärliga vägen. ”Jag hade inget alternativ”, förklarar Ingmar. För undersköterskan Gun formades övertygelsen att arbeta inom sjukvården på liknande vis när hon i grundskolan fick tillåtelse att göra praktik på ett sjukhem.

Det var nog redan så att i skolan, skulle man göra praktik. Och det gjorde jag på ett sjukhem, fast man inte fick, så fick jag göra det. Så den tanken har alltid funnits [att arbeta inom sjukvården]. Jag vet inte varför. /.../ Det har alltid funnits där av någon anledning (Gun, undersköterska/anhörigkonsulent, 66 år).

Ingmars och Guns berättelser vittnar om erfarenheten av att tidigt i livet ha upplevt att de hamnat rätt, en bestämmelse som också sätts i samband med utförandet av arbetet som ett sätt att vara sann. Åke säger att han kallades till präst ”på regementet i lumpen”. Toaletten blev ett rum där Åke, som han uttrycker det: ”kunde stänga in mig på och få vara själv”. Kallets autenticitet kontrasteras här mot de värnpliktiga maskulinitetskultur, som enligt Åke, främst handlade om att erövra kvinnor och dricka alkohol.

Yrkesidentitetsforskare har ofta påpekat att yrket är något vi alltid bär med oss och att det därmed kan tolkas som ett sätt att leva (Hughes 1971/2008). Samtidigt betecknas alltså yrkesidentifikation som en form av *social* och *sekundär* identitet (Jenkins 2000), vilket kan förstås mot bakgrund av att yrkesverksamhetens socialisationsprocesser främst antas ske i anslutning till vuxenlivets praktiker. Kallet kan därmed inte enkelt tidsavgränsas till en sådan senare fas i livet. För Maarit fanns, liksom för de andra, en övertygelse sedan unga år om att engagera sig för andra människor. Övertygelsen låg i att inte låta andra bestämma hur samhället ska se ut. ”Det går ju inte att sitta i fåtöljen och gnälla”, påpekar Maarit och fortsätter: ”Man får väl försöka göra något åt det. Det försöker jag i min lärargärning.”

Övertygelsen säger sig Maarit ärvt från sin politiskt intresserade pappa som till yrket var jordbrukare. Men stegen i riktning mot de yrken där hon skulle kunna påverka samhället i en progressiv riktning kom gradvis. Som tjugoåring invandrade hon till Sverige från Finland. Efter några års arbete i textilfabrik, läste hon in grundskola och gymnasium. Uppställda delmål följdes av bekräftande erfarenheter i form av goda studieresultat, uppmuntrande arbetsförmedlare och lärarvikariat hon fann tillfredsställande. Efterhand ledde stegen till läraryrket, vilket resulterade i uppgiften som rektor. Maarits bestämmelse byggdes alltså upp processuellt med ett ansamlade av utbildningskapital. I olika sociala rum mötte hon lärare, arbetsförmedlare, elever och kollegor som bekräftade hennes kall.

Att tjäna medmänniskan och samhället

Att vara kallad förknippas ofta med en religiös utkorelse, även om innebörden varierat med historiska, sociala och religiösa sammanhang. I den lutherska kallelseläran är en central tanke att människor inte enbart tjänar Gud genom religiös verksamhet, utan även i vardagliga sysslor, främst riktade mot sin nästa (Grenholm 1988). Väsentligt är dock att dessa gärningar aldrig kan leda till rättfärdiggörelse eftersom det endast kommer ur en tro som är oberoende av vad vi gör. Enligt Luther (1520/2006:66) föder denna nåd hos den kristne emellertid ”en glad, villig och fri lust att oombedd tjäna nästan – och det utan att ta hänsyn till tack eller otack, beröm eller ogillande, vinst eller förlust”. Detta innebär att den självutveckling eller sociala status som finns i uppgifterna är av underordnad betydelse, en tanke Ingmar ger uttryck för: ”Det är en uppgift som ska utföras”. För att Ingmar ska kunna utföra sitt arbete som musiker på bästa sätt tror han ”att man måste lyssna mer på andra än på sig själv. Det är inte för att föra fram mitt varumärke [som artist]”.

Med yrkesverksamheten som ett kall förefaller sysslornas värde på en arbetsmarknad bli sekundära jämfört med uppgiften som utförs för medmänniskan och samhället, en definition som gör Irene's kallelse begriplig. Irene, som är revisor, berättar hur hon efter studentexamen inte visste vad hon skulle välja för utbildning, men kände sig ”väldigt övertygad” om att välja en bransch ”där det var skev könsrepresentation”. Trots att Irene har svårt att förstå varifrån övertygelsen kom, ledsagade den henne i valet att studera vid en handelshögskola där studenterna nästan uteslutande var män.

Måhända är det lätt att förstå att ett vårdyrke, ett rektors- eller prästämbete eller ett konstnärligt yrke, kan leda till en så stark hängivenhet inför uppgiften att yrket kan benämnas för ett kall. Men även Irene beskriver alltså en vilja att göra skillnad, här för en samhällsutveckling i riktning mot ett jämställt arbetsliv. Därtill är också Georgs förhållningsätt: ”att jobba – och gärna hårt och tungt” att betrakta som ett kall. De arbetsuppgifter han utfört till förmån för stadens renhållning skildras som viktiga för samhällets och naturens fortlevnad: ”Jag kan känna en stolthet över att jag gör ett jobb”, säger Georg, ”att jag liksom tjänat samhället”.

Kollind har i en studie av professionalisering inom socialt arbete under 1900-talets första årtionden pekat på hur drivkraften i enlighet med en kallelseetik ofta var att tjäna en svagare part, driven ur ”hjälpens ideella grundåskådning” (2003:188). Bland våra intervjupersoner kan det vara både samhället eller en konkret nästa som de tjänar. Åke beskriver hur han i arbetet vill hjälpa dem som står utanför samhällets normer och – i bästa fall – utgöra något betydelsefullt för dem. Att arbetet faktiskt haft betydelse på detta sätt fick han bekräftat i mötet med en kvinna under en lunchrusning då han förstod att hjälparbetet han utfört i stadens prostitutionsgrupp haft stor betydelse för henne.

När hon får se mig /.../ så lyser ansiktet upp på henne och så skriker hon, i saluhallen – hundratals människor – så skriker hon, hon kallar mig för pappi: ”Pappi! Pappi! Pappi!” och jag liksom bara: ”Sch, sch, sch!”, och människor

vänder sig om och tittar och så där. Det var en av dem som jag träffade då på kvällarna, som jag inte trodde att jag hade någon speciell relation med, men hon fullständigt skriker ut där: ”Pappi!” – alltså jag var någon som betydde någon-ting för henne (Åke, präst, 66 år).

När Åke skildrar det nattarbete som insatserna i yrket krävt blir det också tydligt hur kallet innebär ett betydande mått av självupppoffring och självbehärskning. Ett idogt arbete accepteras för ett högre mål som går bortom självet (Andersson 2002:39; Barbalet 1999:331–332). Även Georg pekar på hur arbetet krävt personliga uppoffringar när han säger att han ”alltid gått till jobbet hur dålig jag än varit”, alltså ”fast jag varit förkyld och haft feber”. När Georg blev långtidssjukskriven såg han exempelvis till så att sophämtningen inte blev lidande: ”De första månaderna som jag var sjuk, då gick jag ner varenda morgon för att kolla så att de kom iväg, de andra gubbarna som skulle köra i mitt ställe”. Vad som beskrivs är ett nästintill allomfattande ansvars-tagande inför arbetsuppgifterna, med tron på sysslornas nödvändighet för samhället. Detta tar oss vidare till nästa meningsdimension av kallet: lidelsen.

En lidelse

De intervjuades hängivna förhållningssätt kan tolkas med hjälp av ett begrepp som rymmer en arbetsmoral påminnande om Luthers (1520/2006:64), där det är ”omöjligt för en kristen att vara sysslolös i detta livet och låta bli att öva någon gärning mot sin nästa”. Att vara kallad handlar således om att arbetsamt ”tjäna” medmänniskan och samhället.

Med hjälp av upplevelsen av att vara i någons tjänst, kan den tilldelade uppgiften efterhand framträda som en autentisk del av jaget. Gun säger att hon redan då hon första gången gjorde praktik inom sjukvården kände starkt för uppgiften: ”jag älskade jobbet!” I sjukvården var Gun hemtam och hon utvecklade en kärlek till vårdarbetet. Men en liknande passionerad hängivenhet kan även innebära – som den etymologiska betydelsen av ordet passion anger – en lidelse eftersom uppgiften att tjäna nästan också medför ett närmast outsläcktligt nit och stora uppoffringar. Ett exempel är att gränserna för arbete och privatliv ofta tycks bli godtyckliga. Här skiljer det sig dock i vilken utsträckning som de intervjuade har upplevt detta som påfrestande. Georg, som alltid besvarar arbetssamtal fram till klockan tio varje kväll eller då han är på semester, betonar det lustfyllda i detta: ”Jag brukar skoja och säga: ’Jag har ständig jour’ – och jag har alltid gillat det!”. Ingmar beskriver däremot hur viljan att tjäna andra har skapat prestationskrav och känslor av otillräcklighet. Alltid har han strävat efter att ”prestera på så hög konstnärlig nivå som man mäktar med och för att kunna göra det så behöver man öva”. Även om övandet inneburit påfrestningar både fysiskt och psykiskt, liksom ett bortprioriterande av andra aktiviteter i livet, har Ingmars vilja att göra sitt bästa för församlingen inneburit att han inte kan tänka: ”Nu är mina timmar slut här.”

Som begrepp innefattar kallet en subjektöverskjutning där individen förlägger meningen med sitt arbete utanför sig själv. Värdet artikuleras som beroende av en

uppgift som är given den som är kallad. Liknande yttre mening innebär dock att relationer inom andra livssfärer måste anpassas efter lönearbetet och att gränsen mellan arbete och privatliv blir svår att upprätthålla. Ingmars berättelse exemplifierar hur han trots kärlek till barn och barnbarn inte kunnat göra sig fri från en praktik där arbetet prioriterats framför familjerelationer.

Det var inte så att jag tyckte det var tråkigt att vara hemma eller: ”Jag är så trött på ungarna så nu går jag och spelar lite”, det var inte det! Utan jag kände att: ”Nu har jag den här konserten framför mig”, till exempel: ”Jag ska spela imorgon klockan tolv, och då måste jag ha färdigt det och veta det och det och det!” (Ingmar, organist, 66 år).

Att arbetet överordnats andra livssfärer, som i fallet med Ingmar, måste förstås mot bakgrund av att kallelsegärningen gör att individer ser sina insatser som svåra att ersätta – på ont och gott. För av kallets självuppföring följer – som vi ska se nedan – inte bara lidelse utan också en särskild upphöjelse.

Självuppföring övergår i upphöjelse

Enligt Weber (1905/1978:39, 75) avser reformationens tolkning av kallet en hierarkisk ordningsskapande princip där varje människa måste foga sig i den lott som anvisats av Gud. Men samtidigt följer av kallet att den människa som utför ett arbete väl – oavsett klass, kön, ”ras” eller status – är betydelsefull och ingår som ”en outhärlig kugge i samhällsmaskineriet” (Andersson 2002:40).

Med yrkesverksamheten som ett kall kan det svåra och krävande ibland betraktas som något mycket meningsfullt. Även om individen själv, enligt Luther (1520/2006), aldrig ska gynnas av sina gärningar kan kallelsen i förlängningen ändå bli ett sätt att se sin egen plats i (arbets-)livet. Förenklat skulle vi kunna säga att en indirekt effekt av kallet är att yrkesutövaren kan hävda värdet av sina sysslor – detta oavsett om de tillskrivits ett lågt socialt erkännande. Gun berättar hur hon utfört uppgifter som hennes kollegor ibland haft svårt att bemästra. Som anhörigkonsulent var det alltid Gun som fick ta hand om de familjer som var särskilt sårbara och som hyste litet förtroende för vården. Att i detta läge skapa trygghet för familjerna genom att hitta rätt avlösare beskrivs av Gun som särskilt meningsfullt i sitt yrkesliv.

Lågstatusyrkens brist på socialt erkännande kan förklaras med att de förknippas med människors konkreta behov – yrkessysslornas närhet till nödvändigheten (Ashforth & Kreiner 1999). En strategi för att bygga upp ett alternativt erkännande i relation till verksamheten kan då vara att hävda sysslornas värde just genom att de fyller ett grundläggande samhällsbehov (Ulfsdotter Eriksson & Flisbäck 2011). Med kallet skulle vi på liknande sätt kunna säga att yrkessysslor förädlas och att känslan av att vara ersättbar (som är vanligare i lågstatusyrken än i högstatusyrken) motverkas, eller med Webers (1920/1996:32) ord: ”Socialt nedtryckta och statusmässigt negativt (eller i alla fall inte positivt) värderade skikt får lättast näring för sin känsla av värdighet i tron på en särskild ’mission’ som blivit dem anförtrodd.” Att följa kallet på ett

ibland gränslöst sätt ska således inte främst betraktas som en väg för att göra insatsen unik och sig själv oersättlig. Snarare handlar det om att ge yrkesutövandet existentiell mening genom att placera insatser i ett större socialt, historiskt eller ekologiskt sammanhang.

Med tonvikten förlagd vid yrkesverksamhetens betydelse i ett större sammanhang blir frågan intressant om och hur självupppoffringen också kan leda till upphöjdhed. Sociologer har ofta pekat på hur den särartsstrategi, där marginaliserade yrkesgrupper formar en moralisk överlägsenhet (genom att sysslorna sägs gynna en annan människa), riskerar att bli ett förhållningssätt som exploateras av mer resursstarka grupper i både hem och arbetsliv (se t.ex. Skeggs 2000). Vår fråga i den här texten är dock vad kallet får för konsekvenser för den som ålderspensioneras och inte längre har tillgång till kallelsegärningens bekräftande källa, som ibland också gett upphov till en lidelse.

Vikten av att agera personligt

En central aspekt av kallet är att ett bemötande ”människa mot människa” gör yrkesutövaren mer lämplig att tjäna andra. Detta gäller framförallt beskrivningar av det ”kvinnliga kallet”, där förmågan att agera personligt varit nära sammankopplad med kvinnors tillskrivna kompetenser och sysslor i den privata sfärens omsorgsarbete (Andersson 2002; Kollind 2003). Kallet har därför präglat kvinnodominerade yrken, som sjuksköterska och undersköterska, medan läkaryrket kännetecknats av en mer manligt präglad professionskultur, som kan förklara att även kvinnliga läkare i studier uppger lön och status som skäl till sitt yrkesval (Greiff 2006). Jens säger dock att värdet av att vara allmänläkare är att uppgiften fyller ett grundläggande samhällsbehov genom att hjälpa människor till ett bättre liv. Som en följd av detta tenderar yrkesutövandet anta formen av en personlig relation.

Många kroniska patienter som jag sköter med diabetes och högt blodtryck och sådana saker, som jag ser en gång om året och som har blivit en del av min identitet att kunna ta hand om, det är viktigt för mig också, det är inte bara för patienten. /.../ Det vi har är alltså en större patient-läkarrelation, så den är mer personlig. Så att jag är mer en personlig läkare för dem, än bara en läkare (Jens, allmänläkare, 64 år).

Vikten av en personlig relation beskrivs även av Irene. Som revisor har hon främst hanterat ekonomiska frågor, men kundkontakterna har samtidigt varit mycket viktiga för henne. Hon säger sig ha strävat efter att utveckla långvariga relationer, vilket varit möjligt i relation till de mer kontinuerliga kunderna, som små, familjeägda firmor.

Har du jobbat tillsammans i massa år får man ju en kontakt, så man är ju liksom samtalspartner för allting som rör ekonomin nästan, hela familjens ekonomi kan man säga. Det är speciellt (Irene, revisor, 66 år).

För Irene har kallet inneburit att hon fördjupat sociala relationer utanför familjesfären. Under en femårsperiod avled flera av hennes anhöriga och, som en följd av detta, drog sig vänner undan. Men i arbetet fanns en väl förankrad plattform som, förutom dagliga rutiner, byggts upp just genom Irenes personliga förhållningssätt till sina kunder. Hon säger: ”Mina gamla kundkontakter och så, att det var viktigt, att de fanns och det nätverket, när man inte orkade med sitt eget privata.” Irene har alltså använt sig av förmågor som vanligtvis hänförs till den privata livssfären. Det personliga förhållningssätt som inbegrips i hennes kall har med andra ord medfört att kunder inte bara tjänats, utan också gett tillbaka tillit och känslomässig kraft.

Kollinds (2003) analys av socialt arbete visar att de kvinnliga pionjärerna anammat ett personligt förhållningssätt i sin yrkesverksamhet där kallelsen tycks ha utgjort motsatsen till ett tillfälligt arbete som tas för brödfödan, men också till den instrumentalisering och specialisering som medföljer byråkratins rationaliseringsprocesser (jfr Lassman & Speirs 1994; Barbalet 1999). Vårt empiriska material vittnar om liknande spänningförhållande mellan det personliga förhållningssätt (som ryms i kallet) och införandet av styrningsformer i såväl professioner som i arbetaryrken där arbetet ska kontrolleras, mätas och återkommande dokumenteras och återrapporteras (jfr Power 1997). I de intervjuades beskrivningar kontrasteras yrkesverksamheten som en meningsfull livsuppgift mot konkreta erfarenheter av ökad kontroll och administrativ börda. Exempelvis berättar Georg hur datoriseringen i renhållningsbranschen inneburit att sophämtaren är ”oerhört övervakad”. Åke, i sin tur, kritiserar hur prästyrket utvecklats i riktning mot ökad administration, vilket han förmedlat till sin chef i utvecklingssamtal.

Hon [chefen] började så här: ”Vad är det viktigaste i ditt arbete?”. Och då svarade jag blixtnabbt: ”Människorna!” ”Ja, men ...” och så sa hon: ”Men verksamhetsplanering, den är också viktig!” ”Ja, jaha ...”, sa jag då ... ”Jag vet vad du pratar om”, sa jag, ”men jag tycker fortfarande människorna är viktigast” (Åke, präst, 66 år).

De förhållningssätt till arbete som de intervjuade ger uttryck för, som vi tolkat i termer av ett kall, innebär något som inte kan standardiseras eller göras mätbart efter på förhand uppställda mål. Att yrkesutövare inom offentlig vårdverksamhet eller renhållningsbranschen beskriver utvecklingen mot ökad kontroll och administration är kanske mindre överraskande än att Åke, som präst, skildrar en liknande process. Att ”verksamhetsplanera” har, enligt Åke, fått större utrymme i prästämbetet idag och sysslan står i bjärt kontrast till den bestämmelse som en gång föranledde honom att följa sin bana. Frågan är om liknande dissonans kan leda till en viss längtan efter att avsluta sitt kall i samband med pensionering. Detta kommer delvis till uttryck i Jens berättelse då nya styrningsformer inom sjukvården gör att yrkesverksamheten befinner sig allt längre ifrån hans ideal. Som ett resultat av detta säger han att ”det är ganska skönt att bli pensionär på ett sätt, att slippa vara med i den där grottekvärnen”.

Att pensioneras – kalllets anomali?

Kallet som begrepp kan alltså användas för att synliggöra och analysera ett spänningsförhållande som uppstått i relation till upplevelser av byråkratiseringsprocesser i senkapitalistiska samhällen. Kallets logik tycks därmed utgöra motsatsen till den mål-rationalitet som även Weber åskådliggjorde i sin samtid. Nämnade spänningsförhållande har troligtvis sin grund i att kallelsetanken formulerats före utvecklingen av det moderna industrisamhället. På liknande vis kan pensioneringen utgöra en anomali för den kallade eftersom livsuppgiften därmed avgränsas till ett specifikt tids- och rumssammanhang. Kan pensioneringen därmed medföra att livsuppgiften ifrågasätts och kallet betvivlas? Eller utvecklas strategier för att, som Modiano uttrycker det, låta lampan vara tänd – dvs. att i arbetslivet lämna spår efter sig som bekräftar att livsuppgiften haft vidare betydelse?

Att vara ersättbar på ont ...

Kvalitativa studier pekar på hur individer, i samband med att de går i ålderspension, kan uppleva ett samhälleligt erkännande för att ha dragit sitt strå till stacken, samtidigt som känslor kan uppkomma av att inte längre vara behövd i arbetslivet. Det livsprojekt som har gällt arbetsfären kan således uppfattas som avslutat (De Lange 2011; Holm 2012).

När de intervjuade förmedlar framtidsbilder kan förlusten av kallelsegärningen skildras som både en sorg och en befrielse. Vid intervjutillfället närmar sig Georg, Gun, Irene och Åke 67 år, den formella övre åldersgränsen för att få vara kvar i sin befattning. Detta externa villkor kan beskrivas som opåverkbart, med Georgs ord: ”I januari fyller jag 67 och då är det ju så att säga: ’Finito!’”. Georg säger att han slutar ”ofrivilligt”. Just det faktum att något yttre bestämmer kan tolkas som att samhället ”avkallar” det uppdrag som individen en gång kallats till. Som vi tidigare sett blir detta för Georg delvis en fråga om människovärde eftersom han inte längre kan bidra till samhället. Kanske är det därför han meddelat sin chef att han vill fortsätta arbeta även om hans förtroendeuppdrag från facket inte kan förnyas. Att det är svårt att få gehör för detta bekräftas av att förslaget förts fram med humor. Även Åke ser helst att den kommande tiden som pensionär ska innebära många vikariatfall. För både Georg och Åke består förberedelserna inför pensioneringen främst i att vara beredda på vikariat, vilket kan beskrivas som att *utveckla ett kall på ”standby”*.

”Vad jag ska göra?” /.../ ”Jag kommer att sitta vid telefonen och vänta på att det ska ringa”. Och då menar jag inte ringa överhuvudtaget, utan om det kommer ringa från olika församlingar som vill ha vikarier ... Vikarier för barnledighet, sjukledighet, ja, kanske är det någon tjänst i väntan på att någon ny ska börja (Åke, präst, 66 år).

För Gun har kallet inte riktigt utformats som för Georg och Åke, eftersom hon säger att familjen alltid gått före arbetet. Samtidigt understryker hon på liknande vis att dessa

meningssfärer har olika kvalitet. Det är därför fel att tro att pensioneringen blir ett tillfälle där yrkesverksamheten som ett kall enkelt skulle kunna riktas om mot relationer i den privata sfären. Gun säger: ”Jag har ju ganska mycket att göra, det tycker jag nog, men jag gillar ju att jobba. /.../ Jag kan inte liksom sitta bara och inte göra någonting och bara vara.” Att vara – existensen – är alltså även för Gun relaterat till insatserna hon gör i sitt lönearbete. Det är här som en unik uppgift formas eftersom ”man kan ju inte bara leva genom barn och barnbarn, utan du måste göra någonting själv också”.

Guns förberedelse har inte bestått i att försöka få vikariat – även om hon säger att hon gärna skulle stannat kvar något år ytterligare i arbetslivet om det vore möjligt. Istället har Gun de senaste två åren gått ned i arbetstid för att på så vis ”få känna på hur det är och vara ledig då en dag och inte gå till jobbet”. Att arbeta halvtid kan betraktas som ett sätt att mildra den kommande förlusten av arbetsinsatsen och som Gun säger: ”sedan så har du det [arbetet] kvar ändå”.

Även Irene använder sig av strategin att succesivt träda ut ur arbetslivet och på så sätt *vänja sig vid att inte lyssna till sitt kall*. Under det sista året före pensionering har hon valt att arbeta deltid och istället trappat upp fritidsaktiviteter. Men trots att Irene därmed velat underlätta övergången så oroar hon sig för att den kommande pensionärstillvaron inte ska vara lika meningsfull som yrkesverksamheten. Förlusten av arbetet som ett kall handlar nämligen inte bara om förlusten av uppgiften att tjäna andra, utan också om att tillitsfulla kundrelationer går förlorade. Med personligheten som instrument har ju Irenes gärningar format sociala band där stöttning och rådgivning blivit en tvåvägskommunikation.

... och på gott

När vi här velat fördjupa förståelsen för den existentiella mening intervjupersonerna tillskriver sina yrkesverksamheter ska deras engagemang inte tolkas som att yrkesutövandet varit enkelt. Tvärtom har det svåra i arbetet och uppoffringarna ibland utgjort en lidelse, vilket kan innebära att ersättbarheten i samband med pensionering inte bara utgör ett hinder utan också en möjlighet. Så är det i Ingmars fall. Arbetet som organist har medfört oro inför förmågan att prestera, liksom en upplevelse av att sällan vara ledig och ha tid för familjen trots sin kärlek till barn och barnbarn. Därför säger sig Ingmar nu längta efter en tillvaro med färre arbetssysslor. Han ser fram emot att ”kunna leva till viss del utan almanacka”, vilket tycks utgöra en metafor för frånvaron av kallets prestationskrav.

I den öppenhet som Ingmar tror att den kommande tiden som pensionär kan erbjuda honom så hoppas han kunna skapa ett utrymme för samvaro med sina familjemedlemmar. För Ingmar säger att ”familjen är oerhört viktig /.../ Det är väl det som är – kombinerat då förstås med musiken förstås – som är en del av mig”. Vidare förklarar han att ”en poäng med att inte ha så mycket planerat” är just att spontant ”kunna vara hos dottern och barnbarnen en helg /.../ Så det ser vi fram emot, att odla den kontakten”. Kanske kan strategin tolkas som att Ingmar, som pensionär, vill ge utrymme för ett annat *kall* – det som kommer *från en privat sfär*. Samtidigt förefaller möjligheten att lyssna till liknande privata kall grundas i reflektionen över att

förvärvsarbetet tidigare krävt all hans tid och kraft: ”Skulle jag ha levt om mitt liv, så hoppas jag och tror att jag hade tagit större vara på familjen”, konstaterar Ingmar.

Även om Maarit som rektor och lärare inte beskriver sitt arbete utifrån liknande prestationskrav som Ingmar säger hon: ”Jag känner mig färdig.” Hon återger hur hon hela sitt liv strävat efter att förverkliga uppställda mål i sin pedagogiska gärning. Därför är pensioneringen en tid då hon tycker sig vara väl förtjänt av att göra något annat och se resultatet av sitt arbete.

Nu när man är här, då tycker jag inte man ska sätta upp några mål, utan man ska bara göra. /.../ När man är mitt i livet, då kan man göra det [sätta upp mål], men inte sedan som pensionär. Då ska man liksom skörda det man har sått (Maarit, rektor, 64 år).

Det ska noteras att Maarit om sin kommande tid som pensionär inte uttrycker det som att hon ska *vara* utan *göra*. Kanske synliggör ordvalet det som tidigare forskning pekat på som en väsentlig aspekt av att ha yrkesverksamheten som ett kall: Engagemanget och passionen följer inte yrkessysslorna utan kan överföras från en form av arbete till en annan (se t.ex. Wrzesniewski 2003). I samband med pensioneringen förefaller Maarit således *projicera kallets engagemang till andra verksamheter*. Hon lämnar nu sitt tidigare rektorsuppdrag och som pensionär vill hon ägna sig åt politiskt arbete.

Att vara oersättlig på gott ...

Åkes prästämbete kan ses som kallets idealtyp. Om kallelsen som präst säger Åke: ”Det är klart man har haft stunder när man har funderat över ’gör jag någon nytta?’ och ’vad leder det här till?’” Att ompröva en kallelse ligger, enligt Åke, i uppdragets natur för annars ”är man ingen bra präst.” För den som är kallad gäller det således att pröva och ompröva sitt kall. Bland dem vi intervjuat har liknande tvivel kunnat bemästras genom att den sociala omgivningen på ett eller annat sätt bekräftat kallet. Sett ur ett sådant perspektiv kan pensioneringen inte enbart ses som en livsprocess där kallet ifrågasätts, utan också bekräftas. Ingmar hade först tänkt lämna sitt arbete som organist då han fyllde 65 år, men säger att: ”Den reaktion jag fick på jobbet när jag sa det här, det gjorde ju att jag gärna ville stanna kvar.” Både biskop och domprost väddjade till Ingmar att fortsätta, vilket blev en bekräftelse på att hans tjänster haft stor betydelse för församlingen.

... och på ont

Ingmar har alltså i samband med att han pensioneras explicit fått veta att hans arbete uppskattats. Vi kan se det som att kallelsegärningen bekräftas och att självupps-offringen övergår i upphöjelse, eller med andra ord: Om pensionstillfället kan ses som en situation där välfärdssamhället prövar kallet så har det fallit väl ut för Ingmar, även om han nu sätter punkt för sina insatser i arbetslivet. Gun planerar däremot att fortsätta sitt kall genom att arbeta ideellt, som styrelseledamot i en nämnd för anhörig-avlastning. Hon har av brukarnas familjer fått höra att hon är oersättlig, men bekräf-

telsen av livsgärningen ger i hennes fall upphov till skuldkänslor – detta trots att hon inte kan påverka tidpunkten för pensionering. Guns kompetens är alltså efterfrågad av brukarnas familjer, men deras missnöje med att hon ska lämna sina uppgifter ger henne dåligt samvete. Frågan är om Gun, på väg mot en vardag som pensionär, sviker sitt kall.

Jag säger ju det till mina familjer då, som jag har. Det vill jag ju förbereda dem på, säga att det inte är jag som kommer ha kontakten med dem sedan ... Att jag kommer att sluta och att Ann-Marie är den som tar över min halvtid då. Och, ja en del tycker ju det är, ja: ”Jaha, men då ska jag inte ha kontakt med anhörigstöd längre!” Den reaktionen har jag fått då, ja ... /.../ Och då känner jag ... Då får ju jag dåligt samvete! (Gun, undersköterska/anhörigkonsulent, 66 år).

När Gun tänker på framtiden så är hon rädd att brukarna ska ringa och rådfråga henne, vilket kan spåda på hennes dåliga samvete inför att pensioneras. Vad gäller andra intervjupersoner kan tanken på framtida telefonsamtal däremot väcka positiva känslor. Efterfrågan på kompetenser kan ses som att de ”lämnat spår efter sig”, och som vi sett i Åkes fall så kommer han till och med vänta på telefonsamtal som kan bekräfta och förlänga hans kallelsegärning. Kanske är det också viljan att lämna spår efter sig som gör att Jens uttrycker frustration över att hans kompetenser och insatser inte tas tillvara nu när han ska pensioneras. Att ingen bett honom överlämna sin kunskap beskriver han som ett ”fattigdomsbevis”, samtidigt som han säger att det är svårt att föra över sin kunskap till efterträdarna eftersom han bär på en tyst yrkeskunskap – utvecklad i ett praktiskt hantverk. Samtidigt ser pensionsdagen inte ut att vara slutet på Jens kall som allmänläkare. För att återknyta till det inledande citatet av Modiano så planerar nämligen Jens att ”*komma tillbaka* endera dagen”, men då i deltidsarbete.

Avslutande diskussion

I denna artikel har vi diskuterat hur pensionstillfället kan synliggöra och accentuera yrkesverksamhetens existentiella innebörder genom illustrationer på hur arbetets existentiella mening skiftar i betydelse med avståndet till pensionstillfället. På detta sätt menar vi att det inte enbart är åldrandeprocessen som väcker livsfrågor. Även pensioneringsprocessen kan förändra människors perspektiv – i form av ett existentiellt imperativ. Yrkesverksamhetens mening kan bli än mer synlig och artikulerad när den tidigare vardagens praktiker är på väg att brytas.

Vi har lyft fram kallet som ett empiriskt grundat begrepp för att förstå och synliggöra ett existentiellt förhållningssätt där yrkesverksamheten utgör en väsentlig meningskälla i livet. Upprinnelsen till att vi här velat pröva kallet som begrepp var att de intervjuades hängivna förhållningssätt till de yrkesverksamheter, som de skulle lämna, inte gick att tolka med hjälp av konventionella, sociologiska begrepp. Begreppet yrkesidentitet kunde exempelvis inte fånga att de intervjuade beskrev värdet av sin verksamhet som något *utanför* dem själva. Yrkesidentitet tycktes inte heller kunna

förklara deras *passionerade* förhållningssätt. Etymologiskt härrör ordet passion från lidelse. Det anspelar på självuppoffringens kraft, vilket markant skiljer sig från lidandets resignation.

För vidare utveckling av kallet som begrepp vände vi oss till Webers religions-sociologiska tankegångar om hur kallets gärningar kan bli ett "permanent, 'helgat tillstånd', som omfattar hela människan och hennes öde" (Weber 1920/1996:35). Med inspiration från Weber betraktar vi därmed kallet som ett "idékomplex" som via intressedrivet handlande formar existentiella förhållningssätt till yrkesverksamheten (se Weber 1920/1996:37).

Kallets idékomplex, så som vi här utvecklat det, består i huvudsak av fem aspekter, men vars styrka kan variera från person till person. För det första handlar kallet om upplevelsen av en *bestämmelse* som betyder att valet av yrke haft ett annat vidare syfte än att välja ett intressant yrke eller göra ett visst karriärval. För det andra upplevs kallet som en livsuppgift som för de intervjuade handlat om *att tjäna medmänniskan och samhället*, vilket, för det tredje, kan göra kallet till den passionerade *lidelse* där andra intressen i livet kan komma att offras. Men denna självuppoffring kan, för det fjärde, också medföra en särskild *upphöjelse* där de kallades "värde garanteras eller konstitueras av deras *plikter* eller av deras funktionella *prestation*" (Weber 1920/1996:32, kurs. i orig.). Detta erkännande uppkommer dock inte på medmänniskans bekostnad. Istället handlar kallets femte aspekt om att uppgiften ska utföras med hjälp av *ett personligt agerande*. Det innebär att den eller det som tjänas aldrig är ett objekt för yrkesutövarens egna syften, istället finns en ömsesidighet vad gäller tillit och känslomässig kraft i relationen mellan utövare och medmänniska.

Som begrepp är kallet särskilt fruktbart i analyser av yrkesutövandets meningsbärande aspekter som kan artikuleras i specifika livssituationer såsom vid pensionering. Begreppet synliggör inte enbart hur enskilda tillskriver sitt yrkesliv en fundamental och existentiell mening, utan skapar också förståelse för upplevelser av komplexa spänningsförhållanden mellan privatliv och arbete i det senmoderna arbetslivet. I artikeln har vi sett hur detta kunnat handla om individers upplevelse av dissonans mellan kallets konkreta praktik och byråkratiseringsprocesser i ett arbetsliv som utvecklats mot alltmer av standardisering och övervakning. Eftersom ökad målstyrning och minskad egenkontroll kan försvåra kallets utövande så kan det bli en "pusheffekt" för den enskilde att avsluta sin yrkesmission. Liknande tankegång om byråkratisering och meningsförlust känner vi väl igen från Weber (1905/1978).

Kallets otidsenlighet blir särskilt påtaglig i samband med pensionstillfallets annalkande. Som artikelns titel antyder så är frågan om det verkligen går att avsluta ett arbete som tolkats som en livsuppgift. Artikelns syfte har därför även varit att besvara frågan vad kallet innebär för de typer av problem och möjligheter, och medföljande strategier, som aktualiseras vid det förestående pensionstillfallet. I analysen av olika problem och möjligheter – uttryckt i att vara ersättbar eller oersättlig på ont eller på gott – har *fyra strategier* framträtt: Att utveckla ett *kall på stand-by*, att *vänja sig vid att inte lyssna till sitt kall*, att *lyssna till ett kall från den privata sfären* och att *projicera kallets engagemang till andra verksamheter*.

Samtidigt som vi använt kallet som begrepp för att förstå de intervjuades berättelser om vad de funnit meningsfullt i sina (yrkes)liv vittnar vår empiri om kallets tydliga sociala fästpunkter. Att föräldrar och omgivning uppmuntrat till de intervjuades yrkesbanor skulle kunna ses som att de intervjuades kall är att göra en dygd av nödvändigheten och gå den väg som deras sociala öde ålagt dem (jfr Bourdieu 2004). Men att begränsa en sociologisk analys enbart till dessa aspekter vore att bortse från lönearbetets existentiella mening, vilket vi menar är ett viktigt tema som vanligen åsidosätts inom samtida sociologi. Vår analys pekar således i riktning mot att existenssociologiska analyser kan komplettera arbetslivs- och pensioneringsforskningen, men också den sociologiska visionen rent allmänt.

Existenssociologiska perspektiv belyser hur människor formar mening i sociala processer och genom levd erfarenhet. Avsikten är att försöka lyfta och begreppsliggöra frågor om tillvarons mening som ”vi” sociologer ibland haft en tendens att förklara i termer av något annat (Douglas 2010), som exempelvis emotioner uppkomna ur sociala praktikers uppmärksamhetsfokus (se t.ex. Collins 2004). Som Alexander (2006) påpekat kanske åsidosättandet av liknande teman har sin grund i att trosfrågor och existentiell mening inte anses tillhöra sociologins moderna projekt.

Med en existenssociologisk analys är avsikten att göra spektrumet av människors erfarenheter rättvisa och i detta perspektiv betraktas vårt existentiella sökande efter mening som en central del av att vara människa (jfr Camus 1940/1955:4). En annan utgångspunkt är att meningsaspekter blir särskilt framträdande i brotten mot tidigare vanor, vilket gör pensioneringsprocesser till intressanta empiriska fall. Men det gäller också att vara öppen för att människor inte alltid förmår forma nya meningssammanhang eller att ”lösa” existentiella gåtor. Vissa kan ha svårt att förstå livets skiftningar och därmed uppleva meningslöshet (Douglas 2010; Flisbäck 2014). Det senare temat återspeglas tydligast i de intervjuer som vi utfört efter pensionstillfället, vilket vi avser behandla i en senare text. En existenssociologisk analys kan då skapa förståelse för förskjutningar i meningsaspekter och de motstridiga känslor som kan uppstå när välfärdssamhället ”avkallar” individens bestämmelse, komplexiteter som ofta förbisetts i arbetslivs- och pensioneringsstudier.

Referenser

- Alexander, J. (2006) *The civil sphere*. New York: Oxford University Press.
- Andersson, Å. (2002) *Ett högt och ädelt kall: Kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850–1933*. Umeå: Umeå universitet.
- Ashforth, B.E. & G.E. Kreiner (1999) ”How can you do it?: Dirty work and the challenge of constructing a positive identity”, *Academy of management review* 24(3):413–434.
- Barbalet, J.M. (1999) ”Beruf, rationality and emotion in Max Weber’s sociology”, *European journal of sociology* 41(2):329–351.
- Bertaux, D. (1981) *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Berkeley: University of California Press.

- Biggs, S. (2014) "The promise of a long life? Cultural adaptation to productive aging, spiritual empathy, and a sustainable future", *Journal of religion, spirituality & aging* 26:96–108.
- Bildtgård, T. & P. Öberg (2015) "Förändrade intimitetsformer bland äldre i det senmoderna samhället", *Sociologisk forskning* 52(1):5–31.
- Bourdieu, P. (2004) *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Burgess, E. (1960) "Aging in western culture", 3–28 i E. Burgess (red.) *Aging in western societies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Camus, A. (1940/1955) *The myth of Sisyphus and other essays*. New York: Vintage Books.
- Charmaz, K. (2014) *Constructing grounded theory*. London: Sage.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Dalby, P. (2006) "Is there a process of spiritual change or development associated with ageing? A critical review research", *Aging & mental health* 10(1):4–12.
- De Lange, F. (2011) "Inventing yourself: How older adults deal with the pressure of late-modernity identity construction", 51–65 i G. Kenyon, E. Bohlmeijer & W.L. Randall (red.) *Storying later life: Issues, investigations, and interventions in narrative gerontology*. Oxford: Oxford University Press.
- Douglas, J.D. (2010) "Existential sociology", 3–73 i J.D. Douglas & J.M. Johnson (red.) *Existential sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fine, G.A. (1996) "Justifying work: Occupational rhetorics as resources in restaurant kitchens", *Administrative science quarterly* 41(1):90–115.
- Flisbäck, M. (2014) *När livet går bort, när livet kommer till: Existenssociologiska betraktelser av konstnärligt arbete, familjebildning och anhörigförlust*. Lund: Studentlitteratur.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Greiff, M. (2006) "Kall eller profession? Yrkeskulturer och skapandet av manligt och kvinnligt mellan klient och arbetsköpare", 111–136 i H. Petersson, V. Leppänen, S. Jönsson & J. Tranquist (red.) *Villkor i arbete med människor: En antologi om human servicearbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Grenholm, C.-H. (1988) *Arbetets mening: En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Halleröd, B., J. Örestig & M. Stattin (2013) "Leaving the labour market: The impact of exit routes from employment to retirement on health and wellbeing in old age", *European journal of ageing* 10(1):25–35.
- Holm, U. (2012) *Att gå i pension är ingen barnlek*. Stockholm: Norstedts.
- Hughes, E.C. (1971/2008) *The sociological eye: Selected papers*. New Brunswick: Transaction Books.
- Jackson, M.D. (2005) *Existential anthropology*. New York: Berghahn books.
- Jackson, M.D. (2013) *Lifeworlds: Essays in existential anthropology*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Jackson, M.D. (2015) "Existential aporias and the precariousness of being", 155–177 i M. Jackson & A. Piette (red.) *What is existential anthropology?* New York: Berg-hahn books.
- Jenkins, R. (2000) "Categorization: Identity, social process and epistemology", *Current sociology* 48(3):7–25.
- Johnson, J.M. & J.A. Kotarba (red.) (2002) *Postmodern existential sociology: A sociology of everyday life*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Jonsson, H. (2000) *Anticipating, experiencing and valuing the transition from worker to retiree*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Kollind, A.-K. (2003) "Kvinnor och socialt arbete: Vid övergången från filantropi till profession", *Socialvetenskaplig tidskrift* 10(2/3):172–192.
- Krekula, C. & S. Heikkinen (2014) "Gästredaktörernas inledning: Med fokus på ålder som organiserande princip", *Sociologisk forskning* 51(1):5–13.
- Lassman, P. & R. Speirs (1994) "Introduction", vii–xxv i P. Lassman & R. Speirs (red.) *Weber: Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luborsky, M.R. (1994) "The retirement process: Making the person and cultural meanings malleable", *Medical anthropology quarterly* 8(4):411–429.
- Luther, M. (1520/2006) *Om en kristen människas frihet*. Göteborg: Lutherstiftelsens förlag.
- Modiano, P. (2013) *Nätternas gräs*. Stockholm: Elisabeth Grate Bokförlag.
- Muratore, A.M. & J.K. Earl (2015) "Improving retirement outcomes: The role of resources, pre-retirement planning and transition characteristics", *Ageing & society* 35(10):2100–2140.
- Power, M. (1997) *The audit society. Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Sargent, L.D., M.D. Lee, B. Martin & J. Zikic (2013) "Reinventing retirement: New pathways, new arrangements, new meanings", *Human relations* 66(1):3–21.
- Sennett, R. (1999) *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Sennett, R. (2007) *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Skeggs, B. (2000) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Thompson, P. (1993) "'I don't feel old': The significance of the search for meaning in later life", *International journal of geriatric psychiatry* 8:685–692.
- Tornstam, L. (2005) *Gerotranscendence: A developmental theory of positive aging*. New York: Springer Publishing Company.
- Ulfsdotter Eriksson, Y. (2012) *Begreppbart yrke*. Malmö: Liber.
- Ulfsdotter Eriksson, Y. & M. Flisbäck (2011) *Yrkesstatus: Erfarenhet, identitet och erkännande*. Malmö: Liber.
- van Gennep, A. (1909/1960) *The rites of passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- van Solinge, H. & K. Henkens (2008) "Adjustments to and satisfaction with retirement: Two of a kind?", *Psychology and ageing* 20(2):422–434.
- Weber, M. (1905/1978) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Weber, M. (1919/1994) "The profession and vocation of politics", 309–369 i P. Lassman & R. Speirs (red.) *Weber: Political writings*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Weber, M. (1920/1996) *Religionen, rationaliteten och världen*. Lund: Argos.
- Wrzesniewski, A. (2003) "Finding meaning in work", 298–309 i K.S. Cameron, J.E. Dutton & R.E. Quinn (red.) *Positive organizational scholarship*. San Francisco: Berrett-Koehler.

Om artikeln

Denna artikel har skrivits inom ramen för projektet "På väg mot en annan vardag. Individens meningsskapande vid pensionens inträde ur ett socialt ojämlikhetsperspektiv" som finansieras av Familjen Kamprads stiftelse. Tack till Christina Osbeck, Anna Lund, Tiiu Soidre, Anna-Karin Kollind, Rolf Törnqvist samt två anonyma bedömare för värdefulla kommentarer på manuskriptet.

Korresponderande författare

Mattias Bengtsson
Inst. för sociologi och arbetsvetenskap
Göteborgs universitet, Box 720, 405 30 Göteborg
Tel: 031-786 47 78
E-post: Mattias.Bengtsson@socav.gu.se

Författarpresentation

Mattias Bengtsson är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hans huvudsakliga forskningsområden berör arbetsliv, välfärd och pensionering. Aktuella forskningsfrågor handlar om individens meningsskapande vid pensionens inträde, den svenska arbetsmarknadspolitikens omvandling samt förutsättningar och hinder för transnationellt fackligt samarbete.

Marita Flisbäck är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hennes forskning berör frågor om yrkesbanor, livsval och meningsskapande, främst ur ett klass- och köns-perspektiv. På senare tid har analyserna inramats av existenssociologiska perspektiv, som i boken *När livet går bort, när livet kommer till: Existenssociologiska betraktelser av konstnärligt arbete, familjebildning och anhörigförlust* (Lund, Studentlitteratur).

Normalisering av ungdomar i problem genom styrning av föräldrar

Från strukturella orsaksförklaringar till familjecentrerade lösningar

Normalizing problematized youth by governing their parents: From structural explanations to family-centred solutions

The current article explores the ways that organizational representatives outline the causes of and propose solutions to the problematic behaviour of youth living in, what is described as, an immigrant neighbourhood in a Swedish city. The empirical material, consisting of interviews with representatives from various organizations (such as the police, schools, social services and NGOs) as well as field observations, has been analyzed using the theory of governmentality. The causes of problematic youth behaviour are related to disadvantaged immigrant urban space, unemployment, unstable home situations and family relations, and parents' deviant norms, knowledge and culture. In the discourses about causes and solutions, a recurring frame of reference is the issue of immigration in general and parent's migrant background in particular. In spite of the complexity of the proposed causes, the pronounced solutions are directed towards the fostering of immigrant parents, the establishment of zones of communication and early prevention. Hence, the prevailing solutions are permeated by discourses of activation of parents.

Keywords: family, governmentality, immigration, problems, youth

I SVENSK POLITISK och mediedebatt har en livlig diskussion om ungdomsproblem i storstadsområden ägt rum. En central plats i diskussionen har de senaste årens bilbränder, vandaliseringar av skolor samt upprepade och eskalerande konfrontationer – mellan ungdomar å ena sidan och polis, ambulans och räddningstjänst å andra sidan – i vissa delar av Göteborg, Södertälje, Stockholm och Malmö (Hallin m.fl. 2010; Abiala 2014; De los Reyes m.fl. 2014; Schierup, Ålund & Kings 2014). Dessa *oroligheter* har återigen satt fokus på vissa bostadsområden och dess befolkning, närmare bestämt de som kallas ”invandrartätt område”, ”miljonprogramsområde”, ”invandrarförort” och ”invandrare”.

De dominerande representationerna av dessa områden har bidragit till konstruktionen av specifika bostadsområden och dess invånare som ”bristfälliga, annorlunda och ibland hotande” (Brune 2004:362). Konsekvensen är också en diskursiv konstruktion av utanförskap och parallella samhällen, med egna normer och regler, såsom

ungdomskriminalitet, social oro, förtryck, mobilitet, invandring, arbetslöshet, segregation samt bostads- och skolproblem (Brune 2004; Carlbom 2003; Rolfson 1994; Sernhede 2007; Sernhede 2011; Ericsson, Molina & Ristilammi 2002; Ristilammi 1999, Dahlstedt 2015).

I fokus för denna artikel står organisationsrepresentanters beskrivningar av orsaker till och lösningar på ungdomsproblem i ett storstadsområde som har beskrivits i termer av social oro och ungdomsproblem. För att närmare belysa vilka teman som behandlas i denna artikel vill jag inledningsvis referera till Polis Andreas, då hans resonemang väl sammanfattar artikelns centrala teman.

Polis Andreas: Han, 32-åringen, som i princip har varit kriminell sedan tidiga tonåren, hade en pappa som var alkoholist, klassiskt! Mamman skötte sig och var troende muslim, medan pappan skapade en väldigt otrygg uppväxt och otrygga förhållanden. Pappan misshandlade honom utan någon anledning. [...] Detta gjorde att killen hade så mycket ilska när han kom utanför hemmet. Sedan bodde de trångbott, men det var inte huvudorsaken till hans beteende. [...] När killen var tretton sov han ibland i källaren, förmodligen för att han inte pallade vara hemma. Sen begick han en massa brott med kompisar för att skaffa pengar och gjorde en hel del våldsbrott för att få ut den här ilskan som han kände hemifrån. [...] Men du har också hemförhållanden där föräldrarna inte har något missbruk, men kanske inte heller har något åtta till fem-jobb. Dessutom förekommer en del kulturkrockar. I deras kultur, kanske Mellanöstern, så har pappan mycket starkare position och då kommer de hit och så vänder man upp och ner på allting. Sen får ungdomarna influenser utifrån, som de inte hade fått hemma, alltså det här med ungdomar och annat som begår en massa brott.

Mot bakgrund av Polis Andreas reflektioner om olika individuella, strukturella och sociala orsaker till ungdomsproblem, är artikelns övergripande syfte att synliggöra hur olika organisationsrepresentanter (såsom polis, socialtjänst, skola och frivilligorganisationer) beskriver orsaker till att vissa ungdomar utvecklar ett, enligt organisationsrepresentanterna, problematiskt beteende och hur de utifrån dessa sanningsanspråk (*regime of truth*) rättfärdigar olika åtgärder. Diskursiva beskrivningar av orsaker till ungdomsproblem och föreslagna lösningar ger även en bild av styrningsmentalitet (*governmentality*) och således av maktrelationer (Foucault 2003; Foucault & Gordon 1980; Rose 1999). Med styrningsmentalitet menas viljan att definiera och förstå ett problem samt utforma lösningar i syfte att förändra någons beteende eller en miljö i en önskvärd riktning. Med begreppen ”ungdomar i problem”, ”ungdomsproblem” och ”ungdomars problematiska beteende” menas här socialt agerande som, enligt organisationsrepresentanterna, kommer ”i konflikt med samhällets normer och lagar” och som olika organisationer behöver hantera i syfte att normalisera ungdomarna (Ekberg 2010:8).

Utifrån denna syftesförklaring har två huvudfrågor utkristalliserats: Vilka orsaker till ungdomsproblem formuleras av organisationerna och deras representanter och vil-

ka lösningar aviseras? Vilka maktmekanismer genomsyrar dessa verklighetsbeskrivningar, det vill säga vilka styrnings- och subjektskapande processer blir möjliga genom dessa orsaksförklaringar och aviserade lösningar?

Det empiriska materialet består företrädesvis av intervjuer med representanter för olika organisationer. Gemensamt för de intervjuade är att de deltar i kartläggning, administration, socialisering och andra insatser som syftar till att förhindra eller lösa olika (ungdoms)problem i ett storstadsområde i Sverige. Intervjumaterialet har kompletterats med deltagande observationer av olika samverkansprocesser som några av de analyserade organisationerna ingår i.

Artikeln inleds med en sammanfattning av forskning om orsaker till (ungdoms)problem. Den urbana storstadsmiljön har en central plats i många orsaksförklaringar och fungerar därför som ett avstamp i presentationen av forskningsläget. Genomgången av forskningsläget följs av en presentation av analytiska utgångspunkter i allmänhet och Michel Foucaults och Nikolas Roses teorier om styrningsmentalitet i synnerhet. Analysdelen inleds med en beskrivning av diskurser om ungdomsproblemens orsaker (den urbana storstadsmiljön, hemförhållanden och familjerelationer samt invandrarskap), följt av en analys av aviserade lösningar (fostran, kommunikation och prevention). I den avslutande delen problematiseras bland annat diskrepansen mellan komplexa bilder av orsaker till ungdomars problem och individcentrerade lösningstekniker.

(Ungdoms)problem i urbana storstadsmiljöer

Hittills har det framkommit att ungdomsproblem och social oro i stor utsträckning har relaterats till specifika stadsområden – så kallade förortsområden, miljöprogramsområden och invandrartäta förorter. I dessa sammanhang har begreppet segregation varit ett centralt analytiskt verktyg. Mikael Stigendal (1999) talar om olika former av segregation: rums-, demografi-, struktur-, kultur-, resurs- och maktsegregation. Rumssegregation gäller stadsmiljöernas utformning, bostädernas storlek, upplåtelseform och boendekvalitet. Demografisk segregation kan handla om allt från skillnader i invånarens ålder till skillnader i deras hälsa och boendekontinuitet. Skillnader i relationen till arbetsmarknaden samt skillnader i familjesituation och sociala nätverk kallas struktursegregation. Kultursegregation beskriver skillnader i identiteter och maktsegregation ”kan grunda sig på skillnader i såväl strukturell som intentionell makt” (Stigendal 1999:166). Resurssegregation handlar om skillnader i utbildning och ekonomiska resurser. Enligt Stigendal demonstrerar vissa stadsdelar och deras befolkning låg grad av integration och hög grad av segregation. I processer av integration förverkligas ”helheter av sociala krafter” (tid, rum, demografi, struktur, resurser, mening och makt) (Stigendal 1999:174). Stigendal (1999) framhåller att segregationen kan leda till framväxten av nya subsamhällen, vilka på sikt kan bli ett hot mot samhällets rådande normsystem och strukturer.

Sedan mitten av 2000-talet har, enligt Magnus Dahlstedt (2015), två begrepp dominerat den politiska debatten om segregation och framväxt av parallella el-

ler subsamhällen. De är *utanförskap* och *utanförskapsområden*. Dahlstedts huvudpoäng är att begreppen har en stigmatiserande och skuldbeläggande funktion och att de ger en diskursiv mening, varigenom ”mångetniska” stadsmiljöer och dess befolkning får representera ”utanförskapets kultur”, social oro, invandringsproblem, arbetslöshet och integrationsproblem. Brune (2004) och Lozic (2010) hävdar att olika dikotomiserande och stigmatiserande benämningar och verklighetsbeskrivningar konstruerar vissa människor och geografiska områden som motpoler till det normala eller som ett objekt för åtgärder. De idémässiga mönstren, vilka genomsyras av diskurser som skuldbelägger och stereotypiserar dessa områden och de boende, är inte nya utan går tillbaka till 1970-talet.

På 1970-talet handlade problemdiskurserna företrädevis om de boendes arbetarklassbakgrund och låga utbildningsnivå (Ristilammi 1999; Arnstberg 2000). Sedan 1980-talet har problemdiskurserna dominerats av migrationstematik, kulturskillnader samt socioekonomisk och etnisk segregation. Undermåliga och eftersatta bostäder byggda under miljonprogrammets storhetstid, (ung) befolkning med låg sysselsättningsgrad och utbildningsnivå, hög andel invånare födda utanför Sverige, kulturskillnader och låg genomsnittlig disponibel inkomst. Dessa, tillsammans med bilder av våldsamma ungdomar, fungerar sedan millennieskiftet som centrala tolkningsramar i beskrivningar av områden i allmänhet och ungdomars livssituation i synnerhet (Dahlstedt 2015; Nordström Skans & Åslund 2010).

Därutöver har omvandlingen av välfärdsstatens roll sedan 1980-talets slut varit en viktig förklaringsmodell för ökad segregation, ökade sociala problem och oroligheter. I grova drag handlar samhällsomvandlingen om skiftet från centraliserade lösningar, en Keynesinspirerad ekonomisk modell och statlig styrning, till minskad likvärdighet i skolan, styrningsprocesser inspirerade av New Public Management, nedskärningar i de offentliga utgifterna, minskad central styrning och ökad avreglering (Korpi & Palme 2003; Gustafsson 2011; Skolverket 2009; Bunar 2010; Håkansson 2011). Likaledes kopplas förskjutningen av välfärdsstatens roll i neoliberal riktning samman med en förskjutning av ansvaret från staten till frivilligsektor och medborgare (Dahlstedt & Hertzberg 2011; Kings 2011; Velásquez 2005).

Sammantaget framstår de senaste decenniernas samhällsomvandlingar och stigmatisering som viktiga orsaksförklaringar till ökad misstro mot samhället och dess institutioner samt sociala oroligheter (Kamali 2006; Magnusson 2014; Neergaard 2006; Brune 2004). Argumentationen känns igen från Stigendal (1999) och Katarina Gustafsson (2006), som hävdar att när människor som befinner sig i ett socioekonomiskt utsatt läge dessutom betraktas som ett problem så ökar riskerna för sociala oroligheter och problem. Denna presentation av viktiga orsaksförklaringar bör betraktas som en kuliss till en kort forskningsgenomgång av de senaste årens centrala lösningar.

Lösningar

Till följd av ovan diskuterade samhällsomvandlingar och således förändringar i politiska styrningsmekanismer, har olika samverkansprocesser mellan privata, statliga och kommunala organisationer samt civilsamhället fått en ökad betydelse i bekämpning

och prevention av ungdomsproblem (Jessop 2002; Dahlstedt & Hertzberg 2011). Det kan tilläggas att jag just genom ett sådant samverkningsnätverk har fått tillträde till viktiga delar av det empiriska fältet.

Förespråkare av samverkan hävdar att bristande samverkan leder till fragmenterade och ineffektiva insatser som inte tar hänsyn till den lokala kontexten eller människors egna önskningar och behov (Nordström Skans & Åslund 2010; Schierup, Ålund & Kings 2014). Målet med samverkan tycks vara större genomslagskraft, effektivisering, helhetsperspektiv samt ökad delaktighet i och demokratisering av arbetsprocesser. Genom samverkan mellan exempelvis skolan, arbetsmarknadsparter, civilsamhället och andra aktörer hoppas man kunna minska risken för framväxt av ungdomsproblem (Dahlstedt & Hertzberg 2011). Kritikerna menar däremot att samverkansprocesserna står som symbol för en förskjutning av ansvaret från staten till frivilligsektor och medborgare.

Dahlstedt (2009, 2008, 2011) och Thomas Popkewitz m.fl. (2006) menar att i spåren av förskjutningen av ansvaret har ytterligare en lösningsteknik växt fram, nämligen en aktiveringsteknik som syftar till att *stärka* medborgarna och göra dem *delaktiga* och *självreglerande*, så att de självständigt kan förändra sin egen livssituation. Nikolas Rose (1999) hävdar att liknande processer handlar om att göra medborgare ansvariga och ansvarstagande. Processen fordrar styrningsmentalitet, såsom olika disciplinerings tekniker, regleringsprocesser och övervakningsstrategier. Detta ska jag återkomma till i följande avsnitt.

Analytiska utgångspunkter

I analysen tar jag avstamp i teorier om styrningsmentalitet (*governmentality*) som betecknar upprättandet av ”the field upon which one might locate all investigations of the modern operations of power/knowledge” (Rose 1999:22). Detta teoretiska ramverk möjliggör förståelsen av hur diskursiva konstruktioner av olika subjekt (till exempel ungdomar i problem) och problem är relaterade till kunskapsproduktion, politiska processer, makttekniker och åtgärder (Dean 2010; Foucault 2003). I denna artikel handlar det i första hand om analysen av de sätt som olika organisationer och deras representanter konstruerar ett problemområde, förklarar dess orsaker och förordar lösningar. Enligt Foucault (2003) konstruerar institutioner olika problem, vilka sedan behöver förvaltas och omformas. Genom att visa hur individer, grupper och områden blir mål för kunskapsinhämtning (till exempel dikotomisering, diagnosticering och prognostisering), förvaltning och förändringsarbete (till exempel reglering, normalisering och disciplinering) är det möjligt att synliggöra hur kunskap och makt samverkar i produktion av specifika former av subjektskap (Roses 1999, Foucault 2003).

Med utgångspunkt i teorier om styrningsmentalitet analyseras fältobservationer och intervjuer med tjugo representanter för olika organisationer (kommunala, statliga och frivilliga), vilka på olika sätt arbetar för och med ungdomar i *Området*. Området har under flera decennier stått i fokus för politikens och medias debatt om sociala oroligheter och problem, och det har benämnts ”invandrarförort” och ”utanförskaps-

område” (jfr Brune 2004; Dahlstedt 2015). Särskilt stor uppmärksamhet har området fått i samband med de senaste tio årens sammandrabbningar mellan Områdets ungdomar och representanter för olika myndigheter. Enligt BRÅ (2011) och Ungdomsstyrelsen (2008) kännetecknas Området av socioekonomisk och bostadsmässig segregation, kriminalitet, våld, invandring, dåliga skolresultat, arbetslöshet och andra former av så kallat utanförskap.

Genom att kontakta personer som ansvarar för centrala samverkansprocesser och projekt har jag fått tillträde till det empiriska fältet. En liten, men viktig, del av det empiriska materialet består av fältobservationer av nätverksmöten och aktiviteter inom en central samverkansprocess i Området. Under hösten 2014 och våren 2015 deltog jag på samtliga möten inom samverkansprocessen. Samverkansprocessens huvudfokus är Områdets utveckling i positiv riktning. Dessutom inbjöds jag att se på en pjäs som en av de intervjuade personerna medverkade i sommaren 2014. Fältobservationerna genomfördes under 2014 och 2015 och deltagandet i samverkansprocessen har gett mig en fördjupad förståelse för Området och forskningsfältet, och utgör ett viktigt komplement till intervjumaterialet.

Huvuddelen av det empiriska materialet består av nitton intervjuer med sammanlagt tjugo representanter för olika organisationer (tre polismän, sju representanter från frivilligsektor och ungdomshjälpsorganisationer, två kommunsamordnare, två rektorer, fyra personer som arbetar med psykosociala frågor och två som arbetar med trygghet och säkerhet). De dramapedagoger, socionomer, rektorer, polismän, risk- och säkerhetsarbetare, psykologer, ungdomscoacher och ungdomsledare, projektledare och områdessamordnare som intervjuats, valdes på grund av sin medverkan i olika samverkansprocesser och sitt arbete med och för barn, ungdomar och/eller unga vuxna.

Intervjuerna genomfördes under 2014. Samtliga uppgifter om de intervjuade samt de platser och händelser de talar om och som fältobservationerna beskriver, har anonymiserats. Intervjuerna genomfördes på avskilda platser som valts av de intervjuade. Intervjulängden varierade mellan en timme och drygt fyra timmar. Sammanlagt transkriberades över trettio timmar intervjuer. Eftersom talspråket ofta är fyllt av grammatiska fel, utfyllnadsord, pauser, dialekter och ofullständiga meningar, har transkripten anpassats till skriftspråket, så att läsaren lättare ska kunna förstå innebörden i de intervjuades ord (Thomsson 2002).

Etiska överväganden som jag har behövt ta ställning till handlar i första hand om samtycke, konfidentialitet och tillit (Vetenskapsrådet 2011). Hela forskningsprocessen har grundats på frivilliga insatser och ett krav på att de intervjuade godkänner att deras ord används i det specifika forskningssyftet. Detta gäller även samverkansprocesser och de möten jag deltagit i. De deltagande var informerade om syftet med mitt forskningsprojekt och mitt deltagande på möten och om hur den insamlade empirin ska användas. För att behålla konfidentialitet och tillit har jag valt att inte specificera och urskilja statistiska uppgifter och forskning som behandlar den analyserade staden från forskning om städer och stadsområden med liknande problematik.

Intervjuerna spände över en mängd olika teman, men kretsade framför allt kring

de intervjuades arbete med unga i Området och deras sätt att förstå, beskriva och motivera detta arbete. I analysen av både intervjuer och observationer fokuserar jag på organisationernas och deras representanters förståelse av ungdomsbrottslighet som problem och de lösningar de förordar. Genom en kvalitativ diskursanalys av fältobservationer och intervjuer kan jag urskilja hur olika representationer skapar olika subjekt samt skildrar olika problembilder. I det här sammanhanget betecknar ordet diskurs ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)” (Winther-Jørgensen & Phillips 2000:7). De diskurser som uttrycks i intervjuer och i olika sociala situationer som jag observerat, kan betraktas som representationer av sociala och kulturella system (Dijk 1997). Foucault (2002) menar att ord och händelser visar vilka förutfattade meningar, värderingar och sociala/samhälleliga mönster som är rådande under en viss tidsepok och i de sociala kontexter som studeras.

I intervjuerna och fältobservationerna förekommer en mängd olika uttalanden om problem och lösningar och dessa är sammanvävda och oftast svåra att separera. Vid en närmare analys av materialet framkommer emellertid ett antal dominerande konstruktioner av problem och lösningar och det är just dessa som kommer att presenteras i nedanstående analys.

Diskurser om ungdomsproblemets orsaker

Analysavsnittet inleds med beskrivningar av den urbana närmiljön, eftersom den betraktas som en central orsaksförklaring till ungdomars handlande och framtidsutsikter. Därefter analyseras organisationsrepresentanternas uppfattning att hemförhållanden och invandrarskap påverkar ungdomars liv negativt. I analysens andra del beskrivs olika lösningar som genomsyrar det empiriska materialet.

Den ogynnsamma urbana närmiljön

I empirin görs en explicit koppling mellan förhållanden i ungdomars närmiljö och ökade risker för att ungdomar ska hamna i problem. Den urbana närmiljön utgör således en förståelsehorisont, mot bakgrund av vilken ungdomars liv och handlande tolkas.

De intervjuade menar att bostadsbeståndens skick och skolornas kvalitet är två, i detta sammanhang, mycket betydelsefulla faktorer. Medan TryggSäker Patrik och Ungdomshjälp Karl kategoriserar *fastighetsbeståndet* i Området som närmast katastrofalt, kritiserar Kommunsamordnare Nicklas och Socialförvaltning Olivia fastighetsägarna för spekulationsartat och kortsiktigt ägande och bristande ansvarstagande (jfr Ristilammi 1999). När det gäller *skolan* så menar Rektor Henrik att skolresultaten har varit mycket dåliga och att skolans byggnader har varit i ”fruktansvärt” skick. Han förtydligar problemets omfattning med att berätta att polisen ingrep med jämna mellanrum, att verksamheten avbröts på grund av slagsmål och gängkonflikter och att den fysiska miljön karakteriserades av ”klotter, skadegörelse, förstörelse, närgånget, skitigt, äckligt!” Han betonar att om skolan hade varit placerad i en mer välbärgad stadsdel hade den stängts med omedelbar verkan. Så småningom stängdes skolan.

Vidare är arbetslöshet och brist på positiva förebilder ett återkommande tema bland

de intervjuade. Socialförvaltning Olivia menar att *arbetslöshet* har blivit ”det normala” i Området, vilket implicerar att ”ingen man känner går till jobbet”. Problemet är enligt henne så omfattande att barn och ungdomar på frågan ”Vad ska du bli när du blir stor?” svarar ”Jag ska bli ingenting”. Tankegången som genomsyrar empirin är att helt andra villkor råder i Området än i resten av Staden, och förekomsten av *kriminalitet* är ett talande exempel på denna problembeskrivning.

Genom berättelser om kriminalitetens märkbara närvaro kontrasteras Området mot resten av Staden. Polis Andreas, Polis Ingvar och Polis Jesper anser att även om de kriminella i myndighetens ögon är negativa förebilder, så erbjuder de vissa unga män en väg ut ur fattigdom, de erbjuder status, trygghet och gemenskap. Brottsligheten i Området står i stark kontrast mot Polis Andreas egen närmiljö, som istället relateras till ungdomars aktiva deltagande i föreningslivet och idrotten, ordnade familjeförhållanden och föräldraengagemang samt skolframgångar som ett ideal bland ungdomar.

Dessutom skildras Områdets höga andel personer födda utanför Sverige som en betydelsefull orsaksförklaring. I följande citat sammanflätas många olika orsaksförklaringar på en och samma gång (till exempel invandrarskap, arbetslöshet och dåliga skolor), men de betecknar alla Polis Jespers bild av Området och dess karaktistika:

Polis Jesper: Typ 90 procent var utlandsfödda eller andra generationens invandrare och 95 procent var arbetslösa och 95 procent socialbidragstagare i arbetsför ålder. Alltså nästan så, inte riktigt men i alla fall så hade du [...] högt utanförskap och utslagning i området. Och det skapar lite samhället i samhället, där skolorna har sämre förutsättningar och de äldre bibehåller sin kultur. Man kommer längre ifrån sina barn, som är lite mer integrerade i samhället. Du behöver aldrig använda svenska, de kan handla hos landsmän som driver egna affärer och du kan klara dig och du kan titta på TV-sändningar från hemlandet och ha vänner från samma land. Och det gör att man lever kvar i sitt, inte vakuum, men man är lite isolerad från det vanliga samhället och det är ett svårt problem att tackla.

I diskurserna kopplas en hög koncentration av *invandrare* i Området till isolering från majoritetssamhället och förekomsten av ”samhället i samhället”, där egna lagar, regler och normer gäller. Härigenom särskiljs Området från resten av Samhället. Resonemanget följer det som Dahlstedt (2015) betecknar som diskurser om parallella samhällen, utanförskap och utanförskapsområden.

På liknande sätt talar Ungdomshjälp Maria om föräldrar som lever i ”små communities”, som inte har ”lärt sig [det svenska] språket”, som är engagerade i så kallade etniska föreningar och får samhällsinformation från utländska tv-kanaler. Varningar för att föräldrarna ”klarar sig i en egen verklighet”, vilken avviker från majoritetssamhället, och synen att barn och ungdomar påverkas negativt av att föräldrarna ”är väldigt utanför resten av landet”, såsom Ungdomshjälp Maria uttrycker det, är ytterligare

exempel på sådana diskurser. Både hon och Polis Andreas ser också stora risker i att ungdomar som är födda och uppvuxna i Sverige inte känner solidaritet och samhörighet med det svenska samhället, och dessutom känner ett hat mot majoritetssamhället och dess institutioner.

De ovan diskuterade tankegångarna känns igen från Brune (2004), Gustafsson (2006), Nordström Skans & Åslund (2010) och Ristilammi (1999), som menar att "invandrarförorten" och "invandrarungdomar" innefattar en stark etablerad föreställning om fattigdom, segregation, maktlöshet och kriminalitet. Dessutom representerar de det hotande, det andra, det icke-svenska och avvikande. Till invandrarskap som en orsaksförklaring ska jag återkomma längre fram, men låt mig först fördjupa diskussionen om hemförhållanden och familjen som viktiga orsaksförklaringar.

Hemmets negativa påverkan

I artikelns inledande citat talar Polis Andreas om föräldrars missbruk, misshandel, trångboddhet, invandrarbakgrund och kulturskillnader. Likaså återkommer de intervjuade till föräldrarnas arbetslöshet. När de intervjuade talar om hem- och familjeförhållanden som orsaker till ungdomsproblem så talar de även om psykiska problem och skilsmässor.

Ungdomshjälper Boris: [Killen] blev ganska mycket slagen av sin pappa. [...] Och sen var det en skilsmässa, men det var inte en vanlig skilsmässa utan en ganska hård. Detta gjorde att denna kille reagerade utåt, men det är en normal reaktion. [...] Det som har hänt med många i min omgivning är att många blir utsatta, man känner sig som om hela världen faller sönder.

Medan Teaterpedagog Gabriella talar om "dysfunktionella familjer", menar Barnpsykolog Ester och Socionom Fredrik att i de "spruckna familjerna", där föräldrarnas engagemang och ansvar uteblir, känner sig barnen "ensamma, rädda och övergivna". Socialförvaltning Olivia, Socionom Lars och Ungdomshjälper Karl menar att en konsekvens av svåra hemförhållanden är att barn och ungdomar söker sig till gatan, kompisgäng och subkulturer.

Samtidigt är det viktigt att understryka att när de intervjuade talar om socioekonomiska problem och ogynnsamma hemförhållanden i Området, relateras frågan ständigt till föräldrarnas invandrarbakgrund. Schablonbilden av invandrarfamiljen, som bland andra Brune (2004) och Ericsson, Molina & Ristilammi (2002) synliggör, återfinns exempelvis i Ungdomshjälper Thalias slutsats att många föräldrar, i och med sin invandrarbakgrund, har "kommit från jobbiga situationer" och därmed "inte orkar engagera sig". Hon understryker samtidigt att föräldrarnas passivitet inte beror på att de "är dåliga föräldrar", utan att de befinner sig i situationer "som gör att de inte kan vara det de egentligen vill". Likaledes hävdar TryggSäker Patrik att invandrarskapet medför att föräldrarna har "sett hemska saker som de inte har fått möjlighet att bearbeta och kan därmed inte gå vidare med sina liv". Med dessa slutsatser i åtanke ska jag nu fördjupa analysen av diskurser om invandrarskap som en orsaksförklaring.

Invandrarskap

Det ovan diskuterade visar att när de intervjuade diskuterar invandrarskap som en orsaksförklaring till ungdomsproblem i Området, relateras frågan till invandrarföräldrars psykosociala tillstånd och följaktligen bristande *engagemang* och ansvarstagande. Låt mig dröja kvar vid diskurserna om sambandet mellan bristande engagemang och invandrarskap. I likhet med Rektor Henrik, som anser att föräldrarna i Området bryr sig lite om skolan, kritiserar även Rektor Carina föräldrarnas bristande engagemang:

Rektor Carina: Det är sällan vi lyckas med att få många föräldrar till föräldramöten. Den största uppslutningen har vi bland de föräldrar som har ett arbete och har kommit in i samhället, och det är inte alla föräldrar som har gjort detta. [...] Bland mer ekonomiskt starka grupper, där det finns fler högutbildade föräldrar, [i dessa stadsområden] är skolorna mer ifrågasatta. Det är inte det bästa för skolan att bli ifrågasatt av föräldrarna, men föräldrarna i [Området] är passiva.

Citatet rymmer flera diskursiva gränsdragningar. För det första ställs föräldrar som har förvärvsarbete och definieras som de som är en del av samhället mot de som inte har förvärvsarbete, och som implicit tilltalas som de som är utanför samhället. För det andra porträtteras föräldrarna i Området som passiva och som en motpol till en föreställd (men outtalad svensk) norm. Normen anses vara aktiva och samhällsengagerade medborgare bosatta i andra stadsdelar, det vill säga utanför Området (jfr Dahlstedt 2008, 2009, 2015).

I det empiriska materialet finns dock flera andra dimensioner av invandrarskap som en orsaksförklaring. Språksvårigheter, sociokulturell isolering och bristande internalisering av majoritetssamhällets normer är bara några exempel på de sätt invandrarsubjekt konstrueras som ett problem i allmänhet och orsak till ungdomsproblem i synnerhet (jfr Lozic 2010). På motsvarande sätt visar Brune (2004) att de svenska nyhetsmedierna ofta förklarar brottsligheten genom att hänvisa till individens etnokulturella bakgrund och migrationserfarenheter. Ett talande exempel på en sådan diskursiv gränsdragning är Ungdomshjälp Marias erfarenhet av att många ”föräldrar inte kan orientera sig i samhället” och ”lever sitt eget liv som skiljer sig ganska mycket från normen”. Teaterpedagog Gabriella och Socionom Lars tycker att föräldrarnas bristande kunskaper och utanförskap försvårar kommunikationen med myndigheter och delaktighet i samhället samt har en negativ inverkan på barns och ungdomars framtidsutsikter.

Det *svenska språket* har en avgörande plats i dessa orsaksförklaringar. Så här diskuterar Polis Ingvar sambandet mellan föräldrarnas invandrarskap, bristande internalisering av nya kunskaper, såsom det svenska språket, och ungdomsproblem:

Polis Ingvar: Jag har medarbetare som håller förhör hemma i en lägenhet, pratar med föräldrarna, som inte kan svenska; barnen kan bättre svenska och barnen lurar föräldrarna genom att ljuga eller inte berätta hela sanningen för föräldrarna för att de inte kan språket.

Citatet demonstrerar den intervjuades uppfattning att *omvända maktförhållanden i hemmet* inte bara kan leda till att barnen agerar tolkar och lurar föräldrarna, utan även till att föräldrarna isoleras i den privata sfären, blir beroende av barnen och får svårigheter att sätta gränser. Kommunsamordnare Nicklas upplever att i familjer där det på grund av invandring råder omvända generationsbaserade hierarkier, är det sonen som tar över, ”börjar styra och ställa”, och att detta medför att ”kriminalitet och droger” börjar frodas.

Det bör samtidigt understrykas att (föräldrarnas) invandrarskap inte tolkas som en fullständig avsaknad av kunskaper. Enligt de intervjuade ligger problemet snarare i att invandrarskapet medför att individen bär med sig felaktiga och med majoritetssamhället oförenliga kunskaper, normer och förhållningssätt. I detta sammanhang spelar synen på *uppfostran* och följaktligen ledarskap och straff en central roll. Socionom Lars menar till exempel att eftersom ”föräldrarna kommer från länder där skolsystemet är helt annorlunda”, har de också andra förväntningar på skolan och de efterfrågar ett mer auktoritärt ledarskap och uppfostran:

Socionom Lars: ”Lärarna kan inte hantera detta, de sätter inte gränser, de är mesiga.” [Föräldrarna] är mer vana med att skolan är auktoritär, att skolan bestämmer och då säger de ”I [den svenska] skolan är det ungarna som bestämmer”.

På liknande sätt uttrycker Polis Andreas åsikten att vissa invandrarföräldrar ”har ju helt annat tänk på straff än man har i det så kallade väst” och tycker att man i Sverige ”bara daltar med folk”. Även Polis Ingvar ställer ett föreställt svenskt normsystem mot normer som anses gälla i Området, där pappor enligt honom skulle ”kunna ge sin unge en lusing”. Brune (2004) har i analysen av medier noterat liknande tankesystem som grundas på framställningar om invandrare som avvikande och som ett hot mot ”våra” normer och ”vårt” sätt att leva.

Förutom dikotomin vår/deras syn på uppfostran, aktualiseras problematiken även i diskurser om föräldrarnas skilda syn på genusnormer i allmänhet och uppfostran av flickor/tjejer respektive pojkar/killar i synnerhet. Polis Andreas påpekar exempelvis att polisen sällan har problem med tjejer, som enligt honom ”oftast är hårt hållna”, av inte bara föräldrar utan även söner, som ges makten att ”hålla reda på sina syskon” (jfr Brune 2004; Liljeholm 2014). Däremot släpps pojkarna vilt, som han uttrycker det. På liknande sätt kritiserar Kvinnohjälp Daniella vissa invandrarföräldrars kontrollbehov, som enligt henne riktas huvudsakligen mot unga tjejer, som inte får ”vara aktiva på sin fritid” och som hänvisas till den privata sfären.

Kvinnohjälp Daniella: Tjejer ska ta hand om sina större bröder. [...] Det finns inte i deras föreställningsvärld att storebror ska ta hand om henne, [alltså] laga mat och tvätta eller liknande. Hon måste göra detta åt sin storebror, dock om storebror kommer hit och säger ”Nu måste du hem!”, då måste hon gå hem. Det finns inte något nej. Så [kontrollen] behöver inte komma från föräldrarna.

Enligt intervjupersonen agerar bröder som föräldrarnas förlängda arm i patriarkal maktutövning.

Idéstrukturerna känns igen från Runsten (2006), som hävdar att invandrarsubjekt i allmänhet och invandrarkvinnor i synnerhet får stå för det problematiska, förtryckande/förtryckta, traditionella, passiva, isolerade och patriarkala. Likaledes understryker Brune (2004) att i mediernas beskrivningar av unga ”invandrarkvinnor” och ”invandrarkillar” tilldelas de enkla och förutbestämda roller, vilka bidrar till att skapa ett begripligt och homogent invandrarsubjekt. Denna tankekonstruktion har enligt henne verkliga konsekvenser i form av åtgärder och lösningar, vilka jag snart ska komma till.

Sammanfattningsvis konstrueras invandrarskap, och således invandrarföräldrar, som å ena sidan alltför kontrollerande och gränssättande (till exempel särskilt när det gäller uppfostran av flickor) och å andra sidan oengagerade och oansvariga (till exempel när det gäller skolan). Dessa diskursiva skildringar kan läsas både som en problematisering av föräldraskapet i allmänhet och som ett utpekande av föräldrarna som oförmögna att sätta gränser *på rätt sätt*.

Aktivering, egenmakt och disciplinering av föräldrar

Även om beskrivningarna av orsaksfaktorer är sammanflätade, går det att urskilja tre centrala orsaksförklaringar: segregerad närmiljö (till exempel kriminalitet, undermåliga skolor och fastighetsbestånd samt hög arbetslöshet), hemförhållanden (till exempel föräldrars bristande engagemang, våld i hemmet och föräldrars psykosociala problem) och invandrarskap (till exempel synen på fostran, genus och omvända maktrelationer).

Beträffande de aviserade lösningarna, så handlar de bland annat om insatser som syftar till att förbättra den urbana närmiljön (till exempel genom att få bukt med oseriöst bostadsägande och göra Området mer attraktivt för andra grupper), öka sysselsättningsgraden (till exempel genom arbetsmarknadsinsatser), göra ordningsmakten mer synlig på gatan och i skolan (till exempel genom fler närpolis och områdesvärdar), förbättra skolresultat (genom organisatoriska förändringar) samt kommunicera en mer positiv bild av Området. Dessutom har fritidsaktiviteter och ungdomspraktikplatser klassificerats som betydelsefulla åtgärder, vilka syftar till att få till stånd beteendemönster, livsstilar, yrkesroller och sociala nätverk som är mer i linje med samhällsnormer för eftersträvansvärt ungdomsbeteende. Låt mig dock fokusera på de lösningar som har en särställning i intervjumaterialet och fältobservationerna, och som kan kategoriseras som fostran, kommunikation och prevention. Alla dessa lösningar är sammanflätade med varandra och dessutom oskiljaktiga från diskurserna om urban närmiljö, hemförhållande och invandrarskap, vilka är tre centrala orsaksförklaringar.

Fostran

De intervjuade framhåller att när invandrarföräldrars kultur, normer, beteendemönster och kunskaper avviker från majoritetssamhällets, ökar också risken för att ungdomar utvecklar ett, ur organisationsrepresentanternas perspektiv, problematiskt beteende. Härigenom konstrueras invandrarskap och således invandrare som ”mot-poler till eller problem för den normala ordningen, men också som objekt för ordningsskapande” lösningar (Brune 2004:357). Fostran till normerande föräldraskap och medborgarskap har en central plats i denna styrningsmentalitet. Föräldrakurser, föräldramöten och informationsträffar med representanter från arbetsförmedlingen, konsumentorganisationer, bostadsägare, föreningar, företag, ekonomisk rådgivning eller polisen är flera exempel på lösningstekniker som syftar till att omvandla eller omskola invandrarföräldrarna, så att deras handlande följer medborgarideal och således bidrar till ordningsskapande (Fältobservationer 2015).

Enligt Polis Ingvar är det exempelvis viktigt att förklara för föräldrarna ”vad barn-uppfostran är” så att de förstår att ”om man är här i Sverige så uppfostrar man på ett sätt, [och om man är] i Afrikaländerna så lär man sig på ett annat sätt” (jfr Ålund 2004). På liknande sätt argumenterar Rektor Carina för behovet av att normalisera och aktivera föräldrarna så att de kommer på föräldramöten och lär sig ”värdegrund, värderingar och lagstiftning” som har direkt relevans för barns uppfostran och utbildning. Argumentet att ”man behöver jobba med föräldrarna, [och] lära dem hur man ska handskas med barnen”, såsom Kommunsamordnare Nicklas uttrycker det, är ytterligare ett exempel på lösningstekniker som ska verka på djupet i syfte att påverka föräldrars handlande, värderingar och förståelsehorisont och således anpassa dem till föreställda normer. Det bör samtidigt påpekas att även om man sällan benämner normerna som svenska så finns detta underförstått i kontexten.

Men diskurserna handlar inte bara om att förändra föräldrarnas sätt att fostra barnen, utan även om att över huvud taget ”hitta föräldrarnas engagemang i barnen”, det vill säga aktivera föräldrarna så att ”de också är delaktiga” i barnens liv (Ungdomshjälpen Karl, Teaterpedagog Gabriella). Att ”stärka människor” handlar enligt de intervjuade om att ”bygga upp beredskap hos föräldrarna” och ”få in föräldrarnas engagemang” (Fritidschef Raul, Ungdomshjälpen Thalia). Dessa aktiveringsinsatser och kunskapslyft måste relateras till problembilder i vilka föräldrarna skildras som passiva, okunniga, oansvariga och implicit som osvenska (Dahlstedt 2015).

Idén om fostrande styrning i syfte att öka kunskapsnivån och aktivera medborgarna är synlig på många plan, men låt mig för ett ögonblick rikta sökarljuset mot sambanden mellan aktivering och deltagande i organiserat föreningsliv.

Fältobservation 2014: Med staden som finansör och medarrangör har en teaterförening (i vilken Teaterpedagog Gabriella har en central roll) satt upp en föreställning som spelas i ett grönområde bland Områdets höghus. Medverkande på scenen är både professionella kulturarbetare och Områdets ungdomar. Föreställningen handlar om en lokal hjälte som vill rädda Området och dess befolkning från Samhällets förtryck, medan Samhället däremot betraktar hen som

en upprorsmakare och kriminell. Trots maktmedlen som Samhället förfogar över, lyckas man inte kväva upproret och istället ökar Hjältens stöd bland lokalbefolkningen. Föreställningen avslutas med att Hjälten inser att hen inte kan driva förändringsarbetet själv och att förändringen inte heller enbart kan komma utifrån och uppifrån (till exempel från Samhället eller hen själv). Föreställningens huvudpoäng är att passivitet är något negativt och att det är viktigt att medborgare tar saker i egna händer. Aktivt engagemang i föreningslivet beskrivs som ett eftersträvansvärt sätt att skapa förändring och en möjlig lösning till Områdets utsatthet och utanförskap. Samtidigt rubriceras föreningslivet som lite torrt, tråkigt och reglerat, eftersom aktivismen ska fogas in i stadgar och dokumenteras och det ska hållas val. Sensmoralen är att föreningslivet är en form av direktdemokrati och ett viktigt kännetecken för Samhällets normsystem, inom vilket man uppmanas agera. Dessutom understryks vikten av att ge rättvisare mediabilder av befolkningen och Området samt att samverka med Samhället i stort. Efter avslutad föreställning bjuds publiken att besöka de olika föreningar och organisationer som har sina stånd bakom scenen.

Föreställningen är explicit i sitt fostrande ideal, såtillvida att den iscensätter ett underhållande kunskapslyft med fokus på ett aktivt medborgarideal, kollektivt deltagande, direktdemokrati och införlivande av motstånd i organiserad form, där föreningsmedlemmar förväntas följa vissa regler. Föreställningens budskap följer en svensk folkrörelsetradition som präglas av idén att föreningslivet är en arena där ansvaret kan tas och utvecklas, där en så kallad demokratiskolning kan äga rum och där man kan inkludera ”invandrare i en tänkt svensk demokratisk gemenskap” och ”svenska traditioner” (Dahlstedt 2009:101–2). Samtidigt skildras våldsbejakande motstånd som mer eller mindre kontraproduktivt. Hur ska vi då förstå de olika exemplen på aviserade fostringsmetoder?

För det första så innefattar diskurserna om fostran idéer om förändring av individernas normer och kunskapsbas (till exempel aktivering, att lära dem svensk värdegrund och svenska lagar) samt ökad egenmakt, så att individen på egen hand ska kunna ta ansvar för sig själv, sina barn och området, samt delta i samhället och påverka dess utveckling. Strävan efter att å ena sidan stärka föräldrarna och å andra sidan fostra, normalisera och göra dem mer kontrollerade och föränderliga, är inte en motsättning i sig utan dessa processer kompletterar varandra och är integrerade delar i styrningsmentaliteten.

För det andra så är omvandlingsprocesser, som föreställningen förespråkar och de intervjuade personerna talar om, exempel på medborgarskapandet (Dahlstedt 2009). Att inte komma på och aktivt delta i föräldramöten, att vara passiv eller oengagerad i för Området relevanta frågor samt att låta barnen vara obehövade och okontrollerade, alternativt att vara alltför kontrollerande när det gäller barnuppfostran, finns inte som möjliga val, i alla fall inte om de intervjuade får som de vill. Och om man upptäcker avvikande beteenden iscensätts olika fostringsmetoder som syftar till att producera normerande medborgare som förväntas ta sitt moraliska ansvar (Rose 1999).

För det tredje så är det utifrån Foucaults (2003) teoretiska resonemang rimligt att tolka fostrande styrningsmentaliteter som exempel på både *empowerment* (egenmakt) och *normalisering*. Exempelvis anser man att medborgarna behöver de rätta verktygen för att engagera sig i förändringen av sina och Områdets villkor. Denna verklighetsbeskrivning leder till att organisationsrepresentanterna iscensätter kunskapslyft, som möjliggör omvandling (normalisering) av individernas kunskaper och normsystem samt deras aktivering. Ett viktigt budskap som genomsyrar pjäsen är att medborgarna bör engagera sig i förändringsarbete, men att engagemanget bör införlivas i ett organiserat och starkt reglerat föreningsliv, snarare än ske i form av ett, av samhällsinstitutioner osanktionerat, oorganiserat och okontrollerat, motstånd. Ett annat budskap som genomsyrar pjäsen är att det är viktigt att undvika konfrontationer mellan samhällets representanter och Områdets befolkning, det vill säga konflikter som pjäsen gestaltar och som liknar konfrontationer som ägt rum i Paris, London, Malmö och Stockholm (Abiala 2014; Scott 2007; Murphy 2011; Schierup, Ålund & Kings 2014; Hallin m.fl. 2010; Magnusson 2014).

Det bärande argumentet i analysen är att *empowerment* inbegriper avgränsa(n)de mål och disciplinering. Foucault (2003:139) menar att metoder ”som möjliggör en minutiös kontroll av kroppens verksamhet, som vidmakthåller en ständig behärskning av dess krafter och påtvingar dem en förenig av foglighet och nytta” kan benämnas disciplinering. Målet med disciplinering, som är en form av styrning, är att frambringa subjekt som å ena sidan följer normer och är fogliga och undergivna organisationers aktiviteter och kontroll (till exempel genom att följa svenska lagar, delta i föreningslivet, internalisera värdegrund och normer) och som å andra sidan är kapabla, engagerade och anstränger sig för att bli normaliserade och delaktiga (till exempel genom att delta i möte och kunskapslyft). Samtidigt är *empowerment* en form av maktutövning ”som vill göra det möjligt för individen att styra sig själv genom upplysta och rationella val” och som gör att individen aktiverar sig själv (Johansson 2012:128). Exempelvis är kraven på utbildning i hur man fostrar barnen eller kraven på att föräldrarna aktiveras exempel på styrningsmentaliteter där disciplinering och *empowerment* flätas samman. Således är disciplinering och *empowerment* två sidor av samma mynt, och de är integrerade delar av den styrningsmentalitet som här analyseras.

Kommunikation

För att styrningsprocessen ska kunna ske behövs kommunikativa kontaktytor där organisationsrepresentanter och boende möts och utbyter erfarenheter. De intervjuade och deltagarna inom den samverkansprocess som jag observerat menar samtidigt att det är svårt att skapa sådana kontaktytor. Förklaringar som genomsyrar det empiriska materialet är många, men handlar i huvudsak om synen att: befolkningen visar lågt engagemang; det finns stora skillnader mellan organisationsrepresentanternas och de boendes tankesätt; föräldrarna är ”svåra”, osynliga och passiva samt att ett fåtal organisations- och myndighetsrepresentanter är bosatta i Området och erkända av den lokala befolkningen (jfr Frick 2005). Det finns även de som menar att många personer

är trötta på att vara objekt för projekt, vilket ytterligare försvårar kommunikationen (Ungdomshjälpen Thalia, Kommunsamordnaren Nicklas). Det finns fog för antagandet att organisationerna hittills har haft begränsade framgångar med att uppnå sina mål, och således empowerment, disciplinering och normalisering.

Som svar på dessa utmaningar har det utvecklats ett tankemönster utifrån idén att utvidgade och fördjupade kontaktytor mellan organisationer och medborgare kan vara en grund för ömsesidigt beroende, ömsesidig tillit och förståelse samt ökad medborgerlig delaktighet (jfr Magnusson 2014; Kings 2011). Syftet är även att bättre uppnå organisationens egna mål.

Arbetsmetoderna man använder sig av är mångfaldiga, men handlar huvudsakligen om organisering av kulturevenemang och festligheter, studiecirkel och kurser, dör till dörr-informationskampanjer och mötesplattformar (till exempel medborgarkontoren), där de boende kan få kostnadsfri rådgivning kring arbetsmarknad, trygghet och säkerhet, boendetrvälsel, utbildning, föräldraskap, konsumentskydd och så vidare. Värt att notera är att samverkansprocess i dessa sammanhang har blivit ett ledord.

Grundtanken med dessa samverkansprocesser är att skapa kontaktytor organisationer emellan och mellan medborgare och organisationer. Målet är nya idéer, effektivisering, bättre genomslagskraft och helhetsperspektiv på området, medborgare och andra problembilder (jfr Dahlstedt & Hertzberg 2011). Idén om samverkan kan exempelvis handla om att skolorna samverkar med polisen, socialen, frivilligorganisationer samt andra myndigheter och organisationer, i syfte att förbättra skolresultat, minska konflikter, öka trygghet i Området, få till stånd föräldrarnas engagemang, ordna praktikplatser och jobb åt ungdomarna, använda skolan som en informationsplattform och så vidare.

Det är just inom ramen för utvidgning och fördjupning av kommunikationsytorna och ökad samverkan som vi stöter på "hemma-hos-kvällarna" (författarens benämning/avidentifiering), där representanter från flera organisationer (till exempel polisen, kommunen samt trygghets- och säkerhetsorganisationer) samordnar träffar med "kvinnor med få kontaktytor i det svenska samhället och med myndigheter, och/eller kvinnor som har fastnat i integrationsprocessen, i förekommande fall med begränsade språkkunskaper i svenska" (Fältobservation 2015). Således är målgruppen för "hemma-hos-kvällarna" kvinnor som betecknas som isolerade i den privata sfären och långt från myndigheternas och organisationernas övervakande blickar. För att närma sig dessa kvinnor använder sig organisationerna av kvinnor i Området, vilka får bjuda hem andra kvinnor som ingår i deras sociala nätverk. Kommande möten arrangeras av någon av de deltagande kvinnorna som anmäler sitt intresse att arrangera en träff. I det aktuella fallet har de involverade organisationerna behövt tänka utanför ramarna för sin ordinarie verksamhet och organisationskultur. Resultatet har blivit "goda möten i hemmiljö för att nå ut med information och samtidigt föra kvalitativa samtal [...] utifrån målgruppens behov" (Fältobservation 2015).

Analysen visar att i myndigheternas ögon grundas problemet i att det finns vissa individer och grupper som är i särskilt behov av kunskapslyft och normaliserande/

disciplinerande fostran, men som man inte kan nå med sin information genom sedvanliga kommunikationskanaler. Utgångspunkten i argumentationen är att det här sättet att arbeta öppnar för ”ömsesidigt lärande”, tvåvägskommunikation och demokratisering av myndigheters arbetsformer och strukturer (TryggSäker Stefan). I linje med detta menar TryggSäker Stefan att ”kvinnornas upplevelser och historier [förs] tillbaka till de egna organisationerna, för att kunna tillföra kunskap om situationen i bostadsområdet”.

Slutsatsen som kan dras är att ”hemma-hos-kvällarna” syftar till att målgruppen ska få ökade kunskaper och påverka agendan samt delta i meningsutbyte med myndighetsrepresentanter. Organisationerna önskar å sin sida anpassa sitt sätt att arbeta till den lokala verkligheten och föreställningar om målgruppen. Trots detta innebär ”hemma-hos-kvällar” inget annat än en form av empowerment och disciplinerande makt.

Foucault (2003) menar att disciplineringsprocesser fordrar en sluten miljö (till exempel hemmet) där myndigheter kan bevaka och bejaka produktiva, det vill säga subjektformerande, kommunikationer. Som en del i disciplinerande maktutövning tränger myndigheternas tentakler in i zoner de tidigare inte hade tillträde till och lär känna personer som tidigare varit osynliga för dem. Med hjälp av ”godis, frukt och kakor” samt ”doften av nybryggt kaffe [som] får gästerna att pigga till” görs således övertalningsprocessen, kunskapsomvandlingen och subjektskapandet till något attraktivt och roligt (Fältobservation 2015). Parallellt med avmystifieringen av myndigheternas verksamheter möjliggör, enligt arrangörerna, ”hemma-hos-kvällarna” ett kunskapslyft, varigenom medborgarna lär sig viktig kunskap om trygghet och säkerhet. De interagerar med myndigheterna och lär känna ”människan bakom uniformen” (TryggSäker Stefan & Fältobservation 2015). Härigenom suddas gränsen mellan privat/offentligt och normalisering/disciplinering/empowerment ut.

För att öka projektets genomslagskraft organiseras ”hemma-hos-kvällarna” utan inblandning av tolkar, med hjälp av organisationernas representanter, som talar ”det aktuella språket” och på ett avslappnat, vardagligt och ”flexibelt” sätt ”då värdinnan lägger upp programmet för mötet” (Fältobservation 2015). Organisationen som har initierat projektet har haft som ett uttalat mål att anställa ”invandrare så att de ska jobba i just invandrarområdet” eftersom de anses: besitta särskild kommunikationskompetens, ha större trovärdighet bland lokalbefolkningen och bättre kunna nå organisationens mål (TryggSäker Patrik) (jfr Magnusson 2014). Paradoxalt nog leder myndighetens arbetssätt till upprätthållandet av dikotomin svensk/invandrare.

TryggSäker Patrik: Det började som en satsning [...] efter alla dessa [problem] som skedde i [Området], så de tänkte: ”Hur kan vi göra en förändring? Hur kan vi nå alla dessa människor?” Så de började titta på detta och insåg att de flesta [som jobbade här] var svenskar och att de inte speglade samhället. Så de startade ett projekt för att få in folk med invandrarbakgrund. (I: Hur ser du på detta och vad känner du att du kan bidra med?) Alltså, jag är väldigt glad att jag har fått ett fast jobb och jag trivs väldigt bra, men hela det här systemet i samhället, att

man söker just invandrare så att de ska jobba i just invandrarområdet, då är man tillbaka till samma problematik. Alltså det tar aldrig slut! När jag var liten då bodde jag i [Området] och mina föräldrar flyttade från [Området] så att jag inte ska gå i [Områdets skola], men så nu plötsligt så jobbar jag på [Områdets skola].

Mycket tyder på att de beskrivna kommunikationsprocesserna, arbetsmarknadsinsatserna, inkluderingspolitiken och försöken att skapa en organisation, vars anställda speglar samhällets etniska sammansättning, även inbegriper etniskbaserade dikotomiseringprocesser och maktrelationer. TryggSäker Patriks ord synliggör hur insatser som syftar till att erkänna ett visst subjekt och erbjuda individen ett jobb, både på grund av dess kvalifikationer och invandrarskap, bidrar till både inne- och uteslutningsmekanismer samt till upprätthållandet av dikotomin svensk/invandrare, där enskilda individer ständigt får representera just gruppen/kollektivet ”invandrare” (Lozic 2010; Brune 2004).

Prevention

En återkommande ståndpunkt i diskussionen om lösningar är att en effektiv och framgångsrik styrning kräver inte bara kommunikativa kontaktytor och fostran, utan även tidiga insatser och prevention. Utgångspunkten är att det genom tidig kartläggning är möjligt att upptäcka och särskilja avvikande beteende och prognosticera framtida problem. Kommunsamordnare Nicklas poängterar till exempel att tidiga åtgärdsinsatser kan ha en preventiv och korrektiv funktion, för ju tidigare man ingriper desto lättare är det att nå ett eftersträvat resultat.

Kommunsamordnare Nicklas: När man är liten då har man små problem och om man väntar tills [barnen] blir stora [då får man större problem]. Man kan tidigt se att vissa barn har [...] en slags personlighet. Det känns hemskt att säga så om små barn, men med de barnen behöver man vara mer vaksam. Man måste fånga upp dem mycket, mycket tidigare och jobba mer med föräldrarna.

Barnpsykolog Ester framhåller att om samhället inte agerar tidigt, utan väntar tills individen är fast i missbruk och kriminalitet, ”finns inte någon återvändo”. Grundidén bakom tidiga insatser, prevention, kategorisering och prognostisering är att så snabbt som möjligt rätta till barns och föräldrars brister och medvetandegöra dem om de fel de har begått eller är på väg att begå. Brune (2004) vidmakthåller att ordningsskapande åtgärder, övervakning och kontroll anses vara nödvändiga processer i arbete med invandrarsubjekt och invandrarförorter.

För att tidigt kunna upptäcka potentiella problem behövs särskilda arenor för övervakning, kategorisering, prognostisering och normalisering (Foucault 2003). Med andra ord fordrar styrning arenor där man kan ha makten över de kroppar som befaras kunna avvika från normen. Mödravården kan enligt Polis Jesper tjäna som en central arena för detta ändamål, eftersom mödravården är en plats där samhället tidigt kan diagnosticera eventuella avvikelser och initiera åtgärdsinsatser med en normaliserande funktion:

Polis Jesper: Man kan tidigt se [potentiella problem]. Redan under mödravårds-tiden, när man är på gång att skaffa barn, då skulle man tidigt, och speciellt i områden där behoven finns [sic], [agera]. Man ska vara ännu starkare och finnas med. Om du ska påverka en persons liv, en människas liv så tycker jag att man ska göra detta från början, redan vid spädbarnsålder. I spädbarnsåldern så har du möjlighet att med ganska små och enkla medel prägla ett barn och få en rätt så stor genomslagskraft.

Mödra- och barnavård tycks, på grund av institutionernas ofrånkomlighet i föräldraskapet, vara särskilt lämpliga arenor för övervakning, analys, kategorisering, prevention, prognostisering och differentiering, samt en plats där man kan ”stärka föräldrarna” och ”ge dem verktyg” så att de kan ”förändra någonting”. Det finns således ett nära samband mellan kunskapen om föräldrarna och koordineringen av insatser vars syfte är att skapa bestämda former av föräldraskap och barnsubjekt.

Men skolan tycks vara en ännu viktigare arena för styrning.

Polis Jesper: Skolan är en bas till att fånga upp [barnen och föräldrarna]. [...] Egentligen är det först när du kommer till skolan, det är där du blir sedd och hörd som individ och det är där samhället för första gången kan riktigt göra en kartläggning av individen och familjen och hur man har det. [...] Det är i skolan som man för första gången har en möjlighet att göra någon granskning.

Likaså hävdar Polis Andreas att eftersom skolan är obligatorisk och alla passerar genom den, är den en ypperlig arena för att hindra utveckling av problematiskt beteende (jfr Johansson 2012; Dahlstedt & Hertzberg 2011). Han klargör att lärare redan på lågstadiet kan se ”Skit, det här kommer att bli ett problem!” och därför efterfrågar han ”jättestora resurser”, ”stöttning” och ”uppsbackning” i skolan.

Slutsatser

I artikeln analyseras organisationsrepresentanternas (från exempelvis polis, socialtjänst, skola och frivilligorganisationer) beskrivningar av orsaker till att vissa ungdomar utvecklar ett, enligt organisationsrepresentanterna, problematiskt beteende. Dessutom analyseras olika lösningar som de aviserar och maktmekanismer som genomsyrar styrningsmentaliteten. Utgångspunkten i analysen är att styrning/government sker genom att organisationer först utdefinierar ett problemobjekt, sedan kartlägger problemens orsaker och slutligen söker lösningar och implementerar åtgärder (Rose 1999).

Det dominerande mönstret är att orsaksförklaringarna är komplexa och mångfaldiga och genomsyras av strukturella, sociala och individcentrerade förklaringsmodeller. Likaledes är det viktigt att poängtera att olika förklaringar som framträder i empirin är sammanflätade med varandra och således svåra att särskilja. Icke desto mindre har några centrala temana utkristalliserats.

För det första relateras ungdomsproblemens orsaker till den (invandrartäta) urbana närmiljön i vilken ungdomarna växer upp. I dessa sammanhang talar man om ekonomisk och bostadsmässig segregation, dåliga skolor och kriminalitet. För det andra härleds problemens orsaker till hemförhållanden och familjerelationer (till exempel skilsmässor, missbruk och föräldrarnas psykosociala problem, samt föräldrarnas bristande engagemang och ansvarstagande). Flera av de orsaksförklaringar som är relaterade till närmiljön, hemförhållanden och familjen kopplas även till invandrarskap. När de intervjuade talar explicit om invandrarskap som en orsaksförklaring kretsar diskussionen kring bland annat parallella samhällen, auktoritär uppfostran, passivitet, bristande språkkunskaper, svårigheter att sätta gränser på rätt sätt samt avvikande normsystem. Slutledningen är att invandrarskap är en central orsaksförklaring i diskurserna om ungdomsproblem.

Den kanske mest iögonfallande slutsatsen är att de aviserade lösningarna går att finna i skärningspunkten mellan problematiska hemförhållanden, vars existens relateras till den invandrartäta urbana närmiljön, och invandrarskap. Poängen är att de mest framträdande och konkreta lösningarna är individcentrerade eller rättare sagt familjecentrerade. Med andra ord, även om de intervjuade identifierar dominerande strukturella problem och lösningar, kretsar majoriteten av föreskrivna lösningar kring styrning av familjen. Målet tycks vara fostran av familjen i fråga om kunskaper och normer, samt att göra föräldrarna mer aktiva, delaktiga och ansvarstagande. Därmed går det att tala om en mismatch mellan orsaksförklaringar, som har en artikulerad strukturell, social och individuell dimension, och lösningstekniker, som har en mer uttalad individ- och familjecentrerad karaktär. En trolig anledning för denna diskrepans är att strukturer är trögrörliga och svåra att förändra, medan insatser på individ- och familjenivå är inom räckhåll för de individer vars reflektioner analyseras i denna artikel. Men Carol Bacchi (2010:2) poängterar att "what we propose to do about something reveals what we think needs to change and hence what we think the 'problem' is".

Brune (2004:354, 361) hävdar att "[s]trukturella samhällsproblem gestaltas som svårigheter som invandrare har" medan det har funnits en "tystnad kring de hinder som etablerade institutioner [...] skapar för dem som definieras som invandrare". Därmed är det kanske inte så överraskande att det i det analyserade empiriska materialet finns en tystnad när det gäller diskriminering och rasism. Brunnes konklusion är att problembeskrivningar ofta kommer från etablerade källor såsom polisen, socialtjänsten och kommunens representanter, det vill säga institutioner och personer vars utsagor jag analyserat i denna artikel. Enligt henne föreställer de "goda krafter", vars trovärdighet inte kan ifrågasättas. Brune (2004) konstaterar att dessa institutioner och deras representanter i själva verket ger färdiga och förenklade problembeskrivningar, där frågor om rasism och diskriminering inte har fått genomslagskraft. Istället framställs problembilden som "en naturlig följd av mötet mellan olika kulturer" (Brune 2004:350).

Det är också troligt att diskrepansen mellan strukturella, sociala och individuella orsaksförklaringar å ena sidan och aviserade individcentrerade lösningar å andra sidan,

även beror på en ökad fokusering på individens roll, ansvar och skyldighet. Dahlstedt (2009) har kunnat notera att det sedan 1980-talet har skett en successiv marginalisering av åtgärder som syftar till att få bukt med strukturella problem. Enligt honom har det skett ett regimskifte, som innebär en förskjutning från medborgarnas rättigheter och statens skyldigheter till ett ökat fokus på medborgarnas ansvar och plikt att arbeta med sig själva och ta ansvar för samhällsutvecklingen. Det är i detta sammanhang viktigt att poängtera att när man flyttar sökarljuset från den strukturella nivån till individen/familjen som bärare av problem, skiftar man också lösningar till den privata sfären och individens kultur, kunskaper, livsval och erfarenheter.

Vilka lösningar aviseras då i empirin? En uttalad åsikt är att föräldrarna har en stor påverkan på sina barn och att det finns en risk att problemen går i arv. Därför artikuleras vikten av att tidigt rikta styrning mot familjen i syfte att omforma deras subjektsskap. Analysen visar att det normerande och eftersträvansvärda föräldrasubjektet är en aktiv, deltagande och ansvarstagande medborgare som kan alstras genom fostran, kommunikation och tidiga insatser. Målet verkar vara att ge föräldrarna egenmakt så att de i ökad utsträckning kan ta sitt medborgerliga ansvar. Dahlstedt (2009) betonar att egenmakt (empowerment) sammanfattar idéer om individers engagemang, kunnighet och kontroll, och att dessa idéer framställs som demokratiska kärnvärden. Genom ökad egenmakt hoppas man kunna frigöra medborgarna, ge dem ökad kontroll över sina liv och normalisera dem. Ju bättre de exempelvis kan det svenska språket och majoritetssamhällets normer (till exempel vad gäller uppfostran och genus), desto lättare kan de delta i det offentliga livet och bli en integrerad del av majoritetssamhället.

Paradoxalt nog kräver egenmakt även disciplinering utifrån givna mål och normer (till exempel aktivering av medborgarna eller införlivande av motståndet i reglerad föreningsverksamhet). Likaså, när målgruppen på grund av ett kunskapslyft och en ökad delaktighet lämnar den privata sfären, blir de också mer synliga, fogliga och tillgängliga. Med andra ord innebär ökad delaktighet att organisationsrepresentanterna lättare kan få ut sitt budskap, interagera med målgruppen, styra den och övervaka dess utveckling. Så styrning inbegriper även en ökad disciplinering av föräldrarna och skolan anses vara en särskilt lämplig plats för detta ändamål, eftersom alla barn och således föräldrar passerar genom denna institution. Därmed går det inte att särskilja disciplinerande makt från empowerment och normalisering.

Referenser

- Abiala, K. (2014) *Brinner "förorten"? Om sociala konflikter i Botkyrka och Huddinge*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Arnstberg, K-O. (2000) *Miljonprogrammet*. Stockholm: Carlsson.
- Bacchi, C. (2010) *Foucault, policy and rule: Challenging the problem-solving paradigm*. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Brune, Y. (2004) *Nyheter från gränsen: Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Göteborgs universitet.

- BRÅ (2011) *Brottsstatistik i LUA-områden 2008–2010: Slutredovisning från projektet för en utvecklad brottsstatistik över anmälda brott i stadsdelar med lokala utvecklingsavtal*. Stockholm: BRÅ.
- Bunar, N. (2010) "Choosing for quality or inequality: Current perspectives on the implementation of school choice policy in Sweden", *Journal of education policy* 25(1):1–18.
- Carlbom, A. (2003) *The imagined versus the real other: Multiculturalism and the representation of muslims in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Dahlstedt, M. (2008) "The politics of activation: Technologies of mobilizing 'multi-ethnic suburbs' in Sweden", *Alternatives: Global, local, political* 33(4):481–504.
- Dahlstedt, M. (2015) "The politics of making demands: Discourses of urban exclusion and medialized politics in Sweden", *International journal of politics, culture, and society* 28(2):101–117.
- Dahlstedt, M. (2009) *Aktiveringens politik: Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Malmö: Liber.
- Dahlstedt, M. & F. Hertzberg (2011) *Skola i samverkan: Miljonprogrammet och visionen om den öppna skolan*. Malmö: Gleerup.
- De los Reyes, P., M. Hörnqvist, K. Boréus, F. Estrada, J. Flyghed, A.A. González, M. Lundgren & M. Lundström (2014) *Bilen brinner, men problemen är kvar: Berättelser om Husbyhändelserna i maj 2013*. Stockholm: Stockholmia.
- Dean, M. (2010) *Governmentality: Power and rule in modern society*. Thousand Oaks: Sage.
- Dijk, T.v. (1997) "The study of discourse", 1–34 i T. van Dijk (red.) *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. London: Sage.
- Ekberg Stigsdotter, M. (2010) *Dom kallar oss värstingar: Om ungas lärande i mötet med skola, socialtjänst och polis*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Ericsson, U., I. Molina & P-M. Ristilampi (2002) *Miljonprogram och media: Föreställningar om människors och förorter*. Stockholm, Norrköping: Riksantikvarieämbetet, Integrationsverket.
- Foucault, M. (2002) *Sexualitetens historia: Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M. (2003) *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Foucault, M. & C. Gordon (1980) *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- Frick, P. (2005) "The making of place", 139–159 i M. Andersson, Y-G. Lithman & O. Sernhede (red.) *Youth, otherness and the plural city: Modes of belonging and social life*. Göteborg: Daidalos.
- Gustafson, K. (2006) *Vi och dom i skola och stadsdel: Barns identitetsarbete och sociala geografier*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Gustafsson, J. (2011) "Om klyftan mellan policy och skolans inre verklighet", 111–127 i O. Sernhede (red.) *Förorten, skolan och ungdomskulturen: Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Hallin, P-O., A. Jashari, C. Listerborn & M. Popoola (2010) *Det är inte stenarna som gör ont: Röster från Herrgården, Rosengård: Om konflikter och erkännande*. Malmö: Malmö högskola.

- Håkansson, P. (2011) *Ungdomsarbetslösheten: Om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*. Lund: Lunds universitet.
- Johansson, K. (2012) "Mellan stöd och kontroll: Prevention riktad mot föräldrar, barn och unga", 127–150 i K. Petersson, M. Dahlstedt & B. Plymoth (red.) *Fostran av framtidens medborgare: Normer och praktiker bortom välfärdsstaten*. Lund: Sekel.
- Jessop, B. (2002) *The future of the capitalist state*. Cambridge: Polity.
- Kamali, M. (2006) *Den segregeringande integrationen: Om social sammanhållning och dess hinder: SOU 2006:73*. Stockholm: Fritze.
- Kings, L. (2011) *Till det lokalas försvar: Civilsamhället i den urbana periferin*. Lund: Arkiv.
- Korpi, W. & J. Palme (2003) "New politics and glass politics in the context of austerity and globalization: Welfare state regress in 18 countries, 1975–95", *The American political science review* 97(3):425–446.
- Liljeholm Hansson, S. (2014) *Berättelser om ungdomsgång i förorten: Genus, makt och moral*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lozic, V. (2010) *I historiekansons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*. Malmö: Malmö högskola, Lunds universitet.
- Magnusson, S. (2014) *Att säkerställa att vi är välkomna: Om organisationers strategiska kommunikation och förtroendeskapande arbete i det mångkulturella samhället*. Lund: Lunds universitet.
- Murphy, J.P. (2011) "Protest or riot? Interpreting collective action in contemporary France", *Anthropological quarterly* 84(4):977–1009.
- Neergaard, A. (2006) *På tröskeln till lönearbete: Diskriminering, exkludering och underordning av personer med utländsk bakgrund: SOU 2006:60*. Stockholm: Fritze.
- Nordström-Skans, O. & O. Åslund (2010) *Segregationen i storstäderna: Bostadsområden, arbetsplatser, skolor och familjebildning 1985–2006*. Uppsala: IFAU.
- Popkewitz, T.S., U. Olsson & K. Petersson (2006) "The learning society, the unfinished cosmopolitan, and governing education, public health and crime prevention at the beginning of the twenty-first century", *Educational philosophy and theory* 38(4):431–449.
- Ristilampi, P.-M. (1999) *Rosengård och den svarta poesin: En studie i modern annorlundahet*. Stockholm, Stehag: Brutus Östlings bokförlag, Symposion.
- Rolfson, M. (1994) *Unga på drift: Om sociala normer och social kontroll i Rosengård*. Lund: Lunds universitet.
- Rose, N. (1999) *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge, UK; New York, US: Cambridge University Press.
- Runsten Strand, P. (2006) "Hedersmord, eurocentrism och etnicitet: Mordet på Fadime: En fallstudie", 189–224 i L. Camauër & S.A. Nohrstedt (red.) *Mediernas vi och dom: Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen*. Stockholm: Fritze.
- Schierup, C.-U., A. Ålund & L. Kings (2014) "Reading the Stockholm riots: A moment for social justice?", *Race & class* 55(3):1–21.
- Scott, W.J. (2007) *The Politics of the veil*. Princeton: Princeton University Press.

- Sernhede, O. (2007) *Alienation is my nation: Hiphop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Sernhede, O. (2011) "Inledning: Skolan och förorten", 13–23 i O. Sernhede (red.) *Förorten, skolan och ungdomskulturen: Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Skolverket (2009) *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola*. Stockholm: Skolverket.
- Stigendal, M. (1999) *Sociala värden i olika sociala världar: Segregation och integration i storstaden*. Lund: Studentlitteratur.
- Thomsson, H. (2002) *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Ungdomsstyrelsen (2008) *Fokus 08*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Velásquez, A.J. (2005) *Förankring och dialog: Kraftspelet mellan planering och demokrati*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Vetenskapsrådet (2011) *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Winther-Jørgensen, M. & L. Phillips (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, A. 2004. "Internationell migration, socialt medborgarskap, kulturpanik", 21–53 i M. Dahlstedt & I. Lindberg (red.) *Rasism i Europa: Migration i den nya världsordningen*. Stockholm: Agora.
- Öhlund, T., P.O. Gundel & M. Klaus (2009) *Förortens sociala kapital: En utvärdering av Lugna gatan i Göteborg och Malmö*. Stockholm: Stockholms universitet.

Om artikeln

Denna artikel är skriven inom ramen för forskningsprojektet "Samverkan, utbildning och inkludering i mångkulturella förortsmiljöer", finansierad av Vetenskapsrådet (721–2013–885).

Kontaktuppgifter till författare

Vanja Lozic
 Högsolan Kristianstad, 291 88 Kristianstad
 Tel: 0736-17 30 94
 E-post: vanja.lozic@hkr.se

Författarpresentation

Vanja Lozic, är universitetslektor vid Sektion för lärande och miljö, Högsolan Kristianstad. Hans forskning berör framförallt historiedidaktik, ungdomsidentitet och etnicitet.

Academic work

A tale of essential tension between research and teaching

Huvudanförande vid Sociologidagarna i Uppsala 10–12 mars 2016

Pierre-Michel Menger, Collège de France, EHESS, PSL

DURING THE LAST fifteen years, European reforms in higher education have introduced differentiation into the fabric of academia, and triggered transformations in academic careers even if the various scientific disciplines and generations of academic researchers have been unequally exposed to the main impact of these reforms, that of a pervasive growth of individual and institutional competition on a national and international scale. Competition alters the architecture of organizations, the principles underpinning the evaluation of academic work and workers, the coupling of teaching and research (Locke 2012), the incentive tools for scientific production, and the correlation between working conditions and salary levels.

With increasing mobility of faculty and students, and with the whole industry of rankings, performance auditing and implementation of excellence frameworks, a growing value has been given to research activities, which are the most openly competitive. As a result, the reputation of a university's research has a far greater signaling value than the quality of its teaching mission. And research enjoys productivity gains that appear to be inaccessible to teaching, which, like other kinds of services undergoing rising costs and constant productivity, is subject to the "Baumol disease" (Baumol 1967).

How is the functional link between teaching and research to be understood in a context of heightened competition between and within universities? We know that teaching in contact with advanced research has greater value than teaching which is distant from it, and which only passes on knowledge produced elsewhere (Price 1970; Cole 1983). We also know that the quality of academic research varies according to the quality of the PhD students involved. But are teaching and research tasks intrinsically complementary, to the extent that we could consider them as generating mutual gains? Or are they, on the contrary, sufficiently distinct to separate, which would imply that, were they not, academics would perform essentially conflicting roles within the same job? Or should they be separated endogenously, and not *a priori*, according to the various abilities people display, once they have been put to the test of academic professionalization and classified on the basis of the preferences, resources, and constraints determining each one's work and performance?

Three options surface: complementarity; substitution; sheer dissimilarity and nil correlation between quality of teaching and research.

Analysing the asymmetrical relationship between the two tasks seems to provide a fruitful agenda of investigation. There are striking dissimilarities between them: the production function of teaching is additive, while that of research is multiplicative. This is why management of research activities has granted increasing importance to the concentration of critical masses of talent to leverage the faculty's research potential. Meanwhile, teaching staff becomes more substitutable once they move (or are moved) away from the frontiers of advanced research. Unsurprisingly, given the crucial importance of reputational capital to higher education institutions, tension between research and teaching missions is mounting.

My main argument is as follows. In research, the distribution of individual productivity and professional visibility has a highly skewed, Pareto-like profile, whereas individual performance in teaching has a normal, Gaussian, distribution. Since the chances of success in each activity are distributed very differently, their conjunction functions like a risk-management mechanism, both individually and collectively. Yet given the differential return on effort and ability in the two tasks, complementarity is best understood when redefined as complementarity under asymmetry.

Teaching and research: the antinomy of complementarity and substitution effects

A considerable number of studies and a large set of meta-analyses¹ have been devoted to the correlation between the quality of teaching and that of research.

Complementarity

Arguments supporting complementarity are easy to find. Let me aim the question in a first direction: research contributes to the quality and effectiveness of teaching. This is an argument of conditional necessity: without research, no teaching would be possible. One provides the content of the other, for knowledge evolves constantly, and it would be unthinkable to teach students obsolete, routine knowledge that is too distant from the cutting edge of research. By investing in research, a teacher knows how to update and improve the content being taught, and to include the newest subjects and the most recent and original methods.

Symmetrically, how can teaching contribute to research? At least in two ways. First, teaching requires one to contextualize and thus to move away from the straightforward road of specialization which, in research, implies the exploration of narrowly defined questions.

¹ In this section, I draw primarily on Hattie & Marsh (1996) and Marsh & Hattie (2002).

Secondly, teaching demands that the teacher have sound knowledge of the subjects taught, to be able to communicate effectively, to facilitate understanding, and to support the students' motivation. Teaching is something of a dramatic art that involves a stock of knowledge and an ability to clarify matters, based on the ability to put oneself in others' shoes.

Even though this is clearly a relationship of complementarity, the very conception of knowledge underpinning it has to be adjusted. This was what Boyer did, for example, in *Scholarship reconsidered* (1990), as he distinguished four types of scholarship: discovery, integration, application, and transmission. If these four types of scholarship are inseparable, the partitioning, specialization and ranking of academic tasks distort the conception of both teaching and research.

The logical deduction of this plural conception of knowledge is that the academic profession is a "mosaic of talents". The multidimensional characterization of knowledge lends itself to a horizontal differentiation of academic profiles and of their qualities, rather than a hierarchization according to only one dominant dimension, research.

To the majority of professors, these functional arguments for the "unity of teaching and research" are cogent (Schuster & Finkelstein 2006). And actually, who, when embarking on an academic career, would *a priori* refute the ideal of a complementarity of functions, since entry into that career is precisely the product of a transmission of experiences in teaching and research?

The functional link of teaching and research is the pillar of the Humboldtian pattern of higher education institutions (Schimank & Winnes 2000; Gingras 2003), which amounts to:

1. a model of statutory non-differentiation between teaching and research;
2. a model in which most resources made available to academics are not specifically assigned to one of the two functions;
3. a model that, unlike in the US, is not grounded in an all-encompassing stratification of higher education institutions according to their research potential.

This conception of intrinsic complementarity is egalitarian in essence. It is embraced by those who denounce the shortcomings of individualizing performance evaluation, and who wish to emphasize the normative strength of status to overcome the puzzling issue of multi-tasking.

Note what the model postulates: that it is primarily in the presence of good conditions of work organization that quality teaching can be combined correctly and even optimally with quality research. There is no radically asymmetrical distribution of the ability to carry out one or the other type of work. There are only more or less favourable conditions, from both an organizational, individual and systemic point of view. And complementarity is undermined whenever the system of scientific competition seeks to obtain greater productivity from unbundling than from coupling the functions.

Substitution

Now we also know that there are negative complementarity or substitution effects (trade-offs). Teaching and research may be positive complements up to a certain point, but beyond a given level of teaching load, the time left for research diminishes dramatically.

This amounts to the "scarcity of resources" model (Hattie & Marsh 1996). Both teaching and research are labour intensive. Since time, energy and commitment to each are limited, there is conflict between the different roles, and thus personal and organizational trade-offs.

This is why the massification of higher education has put the Humboldtian model under growing pressure:

Whenever a huge increase in student numbers occurs at the same time that government is unwilling or unable to increase resources accordingly, university research in countries following the Humboldtian pattern is threatened by marginalisation, because no formal regulations or organisational mechanisms exist to prevent a shift of working time and resources from research to teaching [...]. This "crowding out" of research by teaching is accompanied by a "driving out" into extra-university research institutes. If research conditions at universities are worsening because they are overloaded with teaching, it becomes attractive for research policy to establish research institutes outside universities (Schimank & Winnes 2000:399).

Another argument emphasizing negative complementarity points to the strategic behavior that the faculty may adopt when facing an asymmetrical valuation of performances in teaching and research. According to the "divergent reward system" model (Marsh 1987; Hattie & Marsh 1996), research obtains an increasing, and (so says the model) a disproportionate advantage in the progression and management of professional careers, and may grant access to highly-paid jobs with the best working conditions in top universities.

In an agency perspective, this refers to the issue of multi-tasking. If an activity combines two jobs of unequal value, the individual who benefits from sufficient leeway will invest more in the one that is valued the most and that provides the highest gratification, both immediately and in the long term, from a career perspective, owing to greater visibility within and beyond his/her organization. As stated by Gautier and Wauthy (2007:275–276):

the emergence of a market for academics induces more severe career concerns. As a matter of fact, while the quality of individual research output is reasonably easily assessed, teaching quality is mainly or only evaluated at the level of a whole program, rather than at an individual level. Therefore, an academic is likely to put more effort on research than teaching because research outputs are more easily appropriable than teaching efforts.

A key point surfacing from the negative complementarity view is that research performance has a higher value than teaching quality, and increasingly so. In order to understand why, it is worth emphasizing two major dissimilarities between research and teaching.

Dissimilarities between research and teaching

Uncertainty

The final value of a research project is indeterminate at the beginning, and is in general uncertain and delayed. No deterministic representation of such an uncertain undertaking is appropriate (Bonaccorsi 2009), even if the level and nature of uncertainty vary across fields and problems (Whitley 1984). Various arrangements help minimize the risk associated with the uncertain course of a project or provide some insurance against risk, e.g. the adoption of research portfolios that contain projects with varying degrees of uncertainty (Stephan 1996) or the organization of a "network of enterprise" (Gruber 1989) or the most efficient team assembly mechanisms in collaboration networks (Guimera et al. 2005).

By contrast, the process and outcome of teaching is more certain, for the teacher as well as for the students. Knowledge exploitation and transmission (as opposed to knowledge exploration) is a safer process. Textbooks and training programmes have thus a functional level of standardization, at the undergraduate level.

Yet teaching quality is also more difficult to assess. Conventional wisdom holds that "higher-quality" teachers promote better educational outcomes. Yet,

since teacher quality cannot be directly observed, measures have largely been driven by data availability [...]. At the postsecondary level, student evaluations of professors are widely used in faculty promotion and tenure decisions. However, teachers can influence these measures in ways that may reduce actual student learning. Teachers can "teach to the test." Professors can inflate grades or reduce academic content to elevate student evaluations (Carrell & West 2010:409).

There is thus no agreed way of assessing teaching quality and what students really learn.

As a result, research and teaching differ as to the contractual problems of observability of effort and enforceability of obligations. Teaching is "regulated by a contract defined on inputs (e.g. a given number of hours of courses per year), while research is regulated by contracts on outputs (e.g. the academic promotion is assigned only if a certain number of articles have been published in certain journals, irrespective of the effort actually put in place)" (Bonaccorsi 2009:93).

Inequality in teaching and research performance

Individual performance in research shows extreme inequality with regard to scientific productivity. The highly skewed distribution of publications was first observed by Alfred Lotka (1926) and "Lotka's law" was confirmed by countless scientometric studies (de Solla & Price 1986; Seglen 1992). As shown by Larivière, Archambault, Macaluso and Gingras (2010) in a Canadian study, the skewed distribution also concerns the funding of research. The analysis of distributions reveals a Pareto concentration of productivity, visibility, and the competitive allocation of resources obtained through the funding of projects. About one fifth of academics produce four fifths of all publications. One fifth of academics account for over four fifths of all citations. And research funding for projects is similarly skewed. A more precise analysis reveals variations between disciplines, but they only marginally nuance the Pareto law of wide inequality between academics in research.

Scientific productivity is not only characterized by extreme inequality at a point in time; it is also characterized by increasing inequality over the careers of a cohort of scientists, suggesting that at least some of the processes at work are state dependent, as demonstrated by Merton (1968) in his model of cumulative advantage (the so-called Matthew effect).

It is also worth pointing out that inequality in productivity does not translate to proportional inequality in academic salary gaps. This is where the uncertainty principle may dampen the impact of the extreme inequality levels observed in research outcomes.

By contrast, the distribution of individual teaching performance has a Gaussian profile. Admittedly, there are measurement issues, as I mentioned. Yet, as repeatedly shown in countless surveys, the teaching skills and effectiveness of teachers assessed by their students are normally distributed, even if the distribution is right-skewed (see for example Hoffman & Oreopoulos 2009).

Tractability

Both sides of the argument may be correct, and positive and negative complementarities tend to cancel one another out, in which case we would observe a zero relationship between teaching and research. More specifically, the conclusion of Hattie and Marsh in their influential meta-analysis is the following:

the expected relationship between research productivity and teaching evaluations can be predicted by principles of partial correlation. If time on research and time on teaching are negatively correlated, time on research is correlated positively with research output measures, and the correlation between time on teaching and teaching evaluations is zero, then it is most likely that the correlation between teaching and research is zero-and not negative (Hattie & Marsh 1996:509; see also Marsh 1987:300).

Since the nil correlation between teaching and research quality seems to be the only sound conclusion to draw, there are two ways of going about this. The first way is to have a closer look at the interaction of ability and effort in teaching and research. The second way is to identify a set of contextualization variables such as disciplines, type and level of research practised, and level of teaching dispensed, as well as organizational variables, including the nature of the academic institution, the general organizational framework of higher education, and the specific properties of each national model. Here I will focus only on the level of teaching.

It is worth noting that what the two opposite models of positive or negative correlation have in common is that there is a normal, Gaussian, distribution of the ability to do a good job in teaching or to perform well in research. Any mechanism that incentivizes the distinct performance in one or the other task will lead to role strain. In other words, the first two views postulate that complementarity is the default option, and that role strain is generated by an imbalance of incentives and gratifications: the default option is an egalitarian one.

Now what if we take into account the considerable level of inequality in research productivity and reputation? Inequality could be explained by differences among scientists in their ability and motivation to do creative research. Put in a simple model, as in the paper by Mas-Colell (2003) I now discuss, this means that the individual production function involves five independent variables: human capital (essentially, accumulated training), talent for teaching, talent for research, effort in teaching and effort in research. The two talent variables are givens. The production of teaching services depends positively on human capital, the talent for teaching and the effort on teaching. Likewise, the production of research depends positively on human capital, the effort on research and the talent for research. If the two kinds of talent are of equal value, and equally distributed, the egalitarian view of the academic work is saved. The issue is only one of observability and assessment.

Now here is the point where the model quoted from Mas-Colell's paper departs from the egalitarian perspective:

There is a key difference between teaching and research that concerns the role of talent and effort: the marginal rate of transformation along the talent-effort isoquant makes effort comparatively more valuable in teaching, and talent comparatively more valuable in research. Oversimplifying, we could say that quality of teaching is fundamentally a matter of effort, and thus it is open to any individual no matter what his, or her, natural teaching talent, while quality of research requires, beyond effort, an essential component of talent (Mas-Colell 2003:21).

Why does talent have more value for increasing research productivity than for teaching productivity? They are two possible causes: 1) talent is more valuable in research since using it has a multiplicative effect only in research; 2) time spent on graduate teaching is positively correlated with research productivity, whereas time spent on undergraduate teaching is negatively correlated.

Talent for research: the power of an interaction of normally distributed factors

How do we explain inequalities in research productivity (Menger 2014)? A first approach transforms scientific activity into a normal activity in which the gaps in success levels are explained by a combination of factors that are usually responsible for differences and variations of performance in high-skilled jobs: social background, age, gender, quality of education, working conditions, and the organizational environment. As differences of success are unusually high, another factor is often put forward, particularly in view of the enigmatic factorial explanation of exceptional success: the fact of having particular abilities or the "sacred spark", to quote Allison and Stewart (1974).

Attempts to measure one by one the correlations between various dimensions of ability or the various personality traits, on the one hand, and scientific productivity, on the other hand, always produce disappointing results since the correlations observed are weak or inconclusive.

What alternative should we explore? In the spirit of Shockley (1957), research productivity can be modelled as the outcome of a number of features that interact multiplicatively rather than additively. For example, the model may include the personality traits that are usually mentioned to emphasize wherein researchers' and teachers' profiles differ. Much research seeks to characterize the qualities of the inventive and creative researcher. The predominant features that emerge from studies in social and cognitive psychology² are: ambition, perseverance, resilience, aversion to vague situations and to fuzzy compromises, a high coefficient of strong independence, the fact of being demanding of others, intrinsic motivation for obsession-driven work, and a taste for constant experimentation.

Teachers' characteristics are different: they tend to be sociable and empathetic, open to interaction, available, encouraging, liberal and not authoritarian. They prefer communication to mulling over ideas, and are readily able to put themselves in the other person's shoes rather than refusing to be influenced or pressurized by him/her. This contrasts with researchers who have to be obsessive, before coming to terms with critical arguments and integrating them.

Transposed into epistemological terms, the argument means the following: research maximizes rationality, critical thinking, the desire to transcend established truths and the given state of knowledge, and openness to the discontinuity of ruptures and emergent ideas. Teaching, on the other hand, requires less abstraction, but a taste for illustration and maieutics, the ability to alternate criticism of and confidence in established truths, and the capacity to compromise and adjust to various audiences and variable educational situations. This implies tolerance with regard to the effect produced, when the content of scientific knowledge is twisted so that the teacher can offer it in a stimulating and appropriable form.

² See, for example, Hennessey & Amabile (2010).

Take the propensity to publish papers, as discussed in Shockley's paper. What factors may be responsible for the unequal production of articles? Shockley proposes a list, to characterize the process leading to the publication of an article, a process that amounts to a series of tests:

1. the ability to find a good problem to explore,
2. the ability to explore it,
3. the ability to recognize a fertile result when it appears,
4. the ability to know when to stop and to write up results,
5. the ability to write one's article well,
6. the ability to learn from criticism (to be constructive rather than defensive),
7. the determination to submit one's article to a scientific journal,
8. perseverance to make changes and to react to the observations of the journal's referees.

The propensity to publish is then the result of a log-normal distribution, due to the interaction between numerous independent factors, each of which is distributed normally. Because they must be combined, they determine productivity in a multiplicative rather than an additive way. In other words, a set of normal causes, by composition, produces unusual results. The resulting distribution tends towards a log-normal distribution profile as the number of factors involved increases.

Building on Shockley's model, Allison and Stewart (1974) have noted that the less routine the tasks required are, the greater the number of factors involved in their execution will be. The distribution of performance in the accomplishment of these tasks therefore becomes increasingly asymmetrical with less routine activities, and increasingly sensitive to a greater number of factors. It therefore comes as no surprise that there is no significant correlation between scientific productivity and each of its determinants taken separately.

What can we conclude from this reasoning? On the basis of abilities and skills that, individually, may be very normally distributed, significant differences of professional success can emerge. The essential point is that these qualities work together, and that their combination (the multiplier effect of their association) has effects out of proportion with the respective distribution of each of them. But the list of these qualities is not a simple standard nomenclature of abilities that must necessarily be possessed in normal or more-than-normal quantities.

In fact some of these qualities are revealed or formed only gradually, through accumulation of experience and through on-the-job learning. It is therefore absurd, if we wish to explain the inventiveness of some scientists, to start with the assumption of differences between individuals that are considerable *a priori*, as in the naïve argument of the genius offered by Dame Nature to the world. But it is also impossible to invoke only omnipotent social forces, chance, or external constraints to propose an alternative explanation by assuming that individuals have exactly the same abilities, and that their performance is highly unequal only because of a set of circumstances out of their control.

Thus without the introduction of a dose of inter-individual heterogeneity, we are unable to explain the differences in performance at each stage, in a career model consisting of sequences of competing tests. But once again, this coefficient of individual heterogeneity stems from a combination of factors which, taken one by one, may very well be fairly normally distributed. The multiplicative nature of the production of research is precisely what makes its process uncertain (non-routine, subject to failures and discontinuities) and what makes the early detection of "talented" researchers uncertain (Menger, 2014).

Now this is also what makes teaching and research functionally complementary in quite another perspective than that reviewed earlier. Stinchcombe (1963), building on the Davis-Moore theory of stratification, has proposed distinguishing between two categories of industries. The first category includes activities in which a talented professional's contribution to the success of a given project or enterprise is more than proportional to that which distinguishes him/her from his/her colleagues; that is, his/her unique personal qualities contribute greatly to the success of the team or organization. These are the professions in which there is the fiercest competition to attract and remunerate individuals deemed exceptionally talented, and it is here that the concentration of earnings creates situations of winner-take-all or winner-take-the-most. In this category, Stinchcombe mentions scientific research, the arts and the entertainment industry, and sports. Talent in these sectors or professions is a "multiplicative" factor of production. For example, the exceptional value attributed to a researcher will help his/her team or university obtain significant research resources and new, promising opportunities for collaboration. In the second category, individual contributions – even spectacularly successful ones – cannot considerably increase the organization's or team's reputation or profit. In these activities, the required skills come down to an "additive" factor of production, and they are more homogeneously distributed. In teaching in undergraduate colleges, or in artisanal production, the presence of professionals who display exceptional (or deplorable) performance does not add considerable prestige to (or discredit) the profession in question. The hiring process for these jobs involves a careful screening of applicants as well as long periods of apprenticeship.

The key point from this is as follows: in the first category of activities, the probability of obtaining a very good result is low and most performances produce average results. To the organization, the costs of hiring someone who turns out to underperform in the riskiest part of his/her job are small in comparison to the benefits it stands to gain from hiring someone exceptional. This leads to a policy of employment or contractual relations that brings in a great number of different individuals – the aim being to find the "real gem" (Baron & Kreps, 1999).

The academic profession combines the two types of activity. So the question follows, as raised by Mas-Colell (2003:22):

to attain a given teaching/research combination, should the institution choose first a high teaching talent to, practically speaking, guarantee good teaching without much expense of effort, and then rely on incentives to reach the desired research level? Or should it focus first on research talent and rely on the incentive part to guarantee the teaching objective? The conjecture is that this second alternative is superior to the first.

As the likelihood of finding the real gem (the high-profile research type) is low, the combination of teaching and research may provide a rationale behind the oversupply or overstaffing³ mechanism inherent in the unbalanced return on uncertain outcomes.

To phrase it otherwise, since the chances of success in each activity are distributed very differently, their conjunction functions like a risk-management mechanism, both individually and collectively. The uncertain and more variable part of academic work and performance benefits from the status granted the teaching mission: the more certain utility and the more normal performance in the latter profile act like a shelter and a mechanism for subsidizing the activity that has variable performance and uncertain outcomes.

3 Here is the way Roger Geiger (2008:11) describes the rationale behind overstaffing:

”The job of a tenure-track university professor is unique in the amount of continual investment made by employers in the human capital, or intellectual growth, of the employee. These investments include a generous amount of time expected to be allocated for scholarship and research, about 40 percent of the year entirely free from assigned work, paid leaves for intellectual development, and the supporting infrastructure of libraries, laboratories, and information/communication technology. The quid pro quo, of course, is that these resources will be employed to develop a very high level of expertise in a specialized field, and to employ that expertise to advance the field through research and publications, and sometimes to share that knowledge through service - in addition to teaching. Individuals who meet these criteria are rewarded with tenure, and the university continues to invest in their knowledge growth until retirement.

As the faculty role becomes more research intensive, structural changes become increasingly evident. Two strategies are apparent: staffing redundancy and reliance on full-time, non-tenure track teachers.

Departments heavily engaged in sponsored research have long resorted to staffing redundancy by employing many more faculty members than are strictly needed to teach their courses. [...] My own department of ten faculty, for example, has theoretical ”teaching power” of 37 courses per year. My colleagues and I actually teach about 15. And it is still often difficult to cover these offerings. Without this redundancy it would be impossible to accommodate buy-outs, leaves, and other reductions in teaching loads.

Departments in which sponsored research creates fewer buyouts – humanities, social sciences, and business – have developed other coping strategies. They face a critical problem in the considerable cognitive distance that exists between faculty scholarship and undergraduate learning needs. Mathematics has long recruited part-time teachers to staff multiple introductory sections, as have English and foreign language departments to handle first-year language/writing courses. Now the same kind of problem is faced by prestigious economics departments, for example, which prefer to have professors focus on economic theory; or business schools, where esoteric faculty research bears little relation to the basic courses needed by a multitude of undergraduate majors. In such situations, departments have increasingly resorted to full-time, fixed-term faculty to fill the gap. In this way, these departments are able to utilize tenure-track faculty to teach advanced seminars, conduct research, and publish in leading journals, while still meeting student demand for basic courses.”

Moreover, an academic career unfolds within the same profession over decades. It is simply the balance of the different tasks to fulfil, that varies over time. But research productivity tends to decline, while teaching productivity remains fairly constant. Therefore, the assurance mechanism described above explains that the asymmetrical association of research with teaching has inter-temporal flexibility. The set of tasks of an academic evolves throughout his/her career, according to the preferences, negotiations and obligations that the management of multitasking entails. In that respect, the dual loyalty of academics to their institution and to their professional community (Crane 1970) may act as a device to balance out the benefits of mobility in the academic market and the protection offered by the teaching-research nexus that helps manage the declining research productivity.

Research and graduate vs undergraduate teaching

A second factor that helps explain why the interaction between effort and ability has a greater impact on research productivity than on teaching productivity refers to the teaching level.

Numerous studies measuring student perception have shown a stronger positive association between research and teaching at the postgraduate level than at the undergraduate level. Similarly academics overwhelmingly support the position that the strength of the link is far greater at higher levels (Qamar uz Zaman 2004). The synergies between research and teaching increase with course level. At the advanced level, the research domain is closer to the teaching domain. Keeping up with the literature provides more direct benefits to teaching and research. Researchers can also identify talented, advanced students and involve them in research projects. The effectiveness of teaching and of research thus become mutually interdependent as students get closer to PhD studies and their work approaches that of an academic researcher (de Weert & van der Kaap 2014).

This is hardly new. What is really impressive now is to see how the share of PhD students over undergraduate students is a widely used indicator of research intensity and academic excellence (Bonaccorsi et al. 2007). For those universities that are becoming more international, the rules of the reputational competition (selectivity, internationalization, research intensity, country attractiveness) apply not only to hire or poach high-profile faculty, but also to match them with PhD students queuing to get admitted through highly selective admission processes. So it can be said that two different products are produced by the higher educational sector, research and graduate education, on the one hand, and undergraduate education, on the other hand (Nerlove 1972).

Note that the delivery of undergraduate education works the same way, when selectivity and hierarchy step in. This is so because of the customer input technology in education (Rothschild & White 1995). The main fact is that education can be better produced with good students who act not only as recipients of educational services, but as producers, too. Higher education is produced with a very strange technology in which the quality of the output depends on the quality of the customers

who buy the service. Students, it appears, educate other students and some students do it better than others, so colleges care to whom they sell their product (Winston & Zimmermann 2004). Inputs of faculty and facilities matter, too, of course, but the quality of both individual students and the student body as a group counts for a great deal in the quality of educational services the institution delivers (Menger et al. 2015).

At the graduate level, this technology amounts to an assortative matching game, of which PhD students are a major component. In the assortative or selective matching game, academics benefit from associating with faculty of equal or superior ability and excellent PhD students. This is a component of the cumulative advantage mechanism that helps explain the magnification of inequality in research. The unique characteristic of assortative matching is that it provides "matched" individuals with higher returns on their respective abilities than they would otherwise obtain in the case of random matching. This form of association, in other words, has a multiplicative effect. This is especially the case when work is organized on a project-by-project basis, as is common in research.

Other inputs that explain the magnification of inequality in research have to do with the fact research is open to the broadest environment possible (Waltman et al. 2011), whereas teaching is a service confined to an organization. Therefore, research may enjoy productivity gains that appear to be inaccessible to teaching. Some of the most significant productivity gains stem from the team organization of work in research (Wuchty et al. 2007) and from the networked architecture that follows the rules of assortative matching.

Conclusion

Starting from the antinomy of complementarity and substitution, I have suggested that the solution consist of recasting complementarity and of putting it under asymmetry. Asymmetry is fractal: it pervades the task design and the management of careers, but also plays a major role at the institutional level, where differentiation is a strategic concern.

Asymmetry may be endorsed in various ways. A first option is sheer stratification of higher education institutions, like in the US model of classification based on research intensity and the type and level of educational programs. This corresponds to a scheme of decentralized control, which, as stated by Clark (1987:101), has been "virtually a necessary ingredient: No centralized public system can plan so much differentiation and make it work. Under these conditions, American academics have come to accept that a greatly muddled differentiation is a normal course of affairs".

In the second place, a process of endogenous stratification may take place by means of competition, as in the German *Exzellenzinitiative* program or the French *Initiative d'excellence* or the British *Research Excellence Framework*. This endogenous stratification process looks like a mix of centralized control and decentralized differentiation. The French system deserves an additional comment. Universities in France, like most European universities, have been asked to perform well along all dimensions

(teaching, research, extensive democratization of higher education) without considering possible trade-offs. The governance model is historically designed to balance all aspects of activity, from mass education to excellence in research to compliance with society's needs. Yet in reality, French universities are only one pillar of the post-secondary Teaching – Research nexus.

The French system of higher education and research is divided into three major components – universities, so-called *Grandes Ecoles* like *Ecole Polytechnique* and *Ecole Normale Supérieure*, and large research institutes such as CNRS (National Center for Scientific Research) or INSERM (National Institute for Medical Research) or INRIA (National Institute for Computer Science) as well as other, smaller, ones. Research institutes share resources and personnel with universities, in order to get access to doctoral programs and students, that provide them with an essential part of their human resources and creativity potential. So, researchers do teach, but only at the level where complementarity is necessary and productive. A significant number of the best doctoral students are trained in the *Grandes Ecoles*: although they belong to the French higher education system, those institutions have a privilege that is denied universities, that of selecting their students through a competitive admission scheme. The French *Grandes Ecoles* form indeed an oligopoly whose main competitive advantage is to secure access to "preparatory classes", a highly selective two-year educational program that allows students to compete to enter the *Grandes Ecoles* (business, engineering, humanities and science elite schools). Oligopoly is one distinctive feature. The other one is hierarchy, meaning that schools are ranked according to their status and reputation and performances (now measured more precisely than before) and that each school gets the student quality (measured after the test scores) that matches with its rank: a perfect creaming off process of admission and matching (Menger & Marchika 2014; Menger et al. 2015).

This is the way France, beyond its egalitarian doctrine, handles the controversial issue of stratification, selective admission and complementarity of teaching and research, though officially maintaining its doctrine of non-selectivity for accessing university. This threefold organization provides a striking illustration of how complementarity between teaching and research is not only easier to secure at the graduate level but functionally indispensable, and how French nonselective universities are left alone with the puzzling issue of complementarity between undergraduate and graduate education. Indeed, without sharing resources with university labs, large French research institutes could not work – nor could they legitimate the "research only" unique privilege granted their personnel, with no risk for them to lose their position if underperforming.

Asymmetry between research and teaching increasingly impacts the design of academic jobs as competition takes place on a national and international scale. There is no way to escape that asymmetry. The coupling design helps explain how inequality may be tolerated even when reaching astonishingly high levels, as the Paretian profile of performance in research demonstrates. It also works as an insurance mechanism on a collective level (teaching provides outcomes of a more certain social value in the

short term, whereas research appears both more uncertain and more valuable when we take the long-term perspective), and it provides self-insurance to the individual faculty against downswings, discontinuities and declining productivity in research over the course of a career.

This is why we may observe at the same time that the functional link is weakened wherever the substitution option leads to disconnect teaching from research through the use of contingent academic workforce (part-time and non tenure-track positions), mainly in "teaching only" positions; and that aiming both at teaching and research excellence drives the competition and the stratification of higher education institutions. Actually the top-rank universities make use of more sophisticated academic employment and incentive designs than the ones adopted at lower ranks, where budgetary constraints as well as lower expected returns on investment in the reputational competition impose rougher trade-offs between research and teaching.

Martimort (2015) convincingly distinguishes between explicit and implicit productivity incentives in academia. The latter are associated with evaluations of faculty work that aggregate information on the multidimensional nature of the agents' activity and on convergences with the organization's different missions. By contrast, explicit incentives are associated with strictly measurable outputs and are designed to contractually remunerate productivity gains in the form of bonuses, piece-rate allowances rewarding each additional significant research publication, and teaching relief vs intensification (for a case study, see Menger et al. 2015).

Implicit incentives rely on an assortment of criteria with a subjective final weighting. They are informed by a more integrating organizational culture that loosely contractualizes the specific content of the activities to perform and the performances to achieve, so as to discourage opportunism and to foster trust. One could easily conclude that this kind of incentive is superior and should prevail across the board, were it not for competition and stratification. Indeed, in a framework of positional competition, top universities not only lead the field by attracting the best scholars and selecting the best undergraduate and graduate students on a global scale, but also impose their costly, research-based educational technology on the followers. The former rely primarily on implicit incentives to reach their dual objective: to act on academic productivity and maintain a culture of trust within the organization. As lower-ranking institutions manage a less homogenous body of scholars and students, they resort more often than not to explicit incentives that act as screening and sorting devices, in order to come up with the challenges posed by the shifting educational technology and the rat race of global academia.

References

- Allison, P. & J. Stewart (1974) "Productivity differences among scientists: Evidence for accumulative advantage", *American sociological review* 39(4):596–606.
- Baron, J. & Kreps, D. (1999) *Strategic human resources*. New York: John Wiley and sons.
- Baumol, W.J. (1967) "Macroeconomics of unbalanced growth: The anatomy of urban crisis", *American economic review* 57(3):415–426.
- Bonaccorsi, A., C. Daraio, B. Lepori & S. Slipersaeter (2007) "Indicators on individual higher education institutions: Addressing data problems and comparability issues", *Research evaluation* 16(2):66–78.
- Bonaccorsi, A. (2009) "Division of academic labour is limited by the size of the market: Strategy and differentiation of European universities in doctoral education", 90–127 in M. McKelvey & M. Holmen (eds.), *Learning to compete in European universities*. Cheltenham (UK): Edward Elgar.
- Boyer, E. (1990) *Scholarship reconsidered: Priorities of the professoriate*. Princeton: The Carnegie foundation for the advancement of teaching.
- Clark, B. (1987) *The academic life: Small worlds, different worlds*. Princeton: The Carnegie foundation for the advancement of teaching.
- Cole, S. (1983) "The hierarchy of the sciences?", *American journal of sociology* 89(1):111–139.
- Crane, D. (1970), *Invisible colleges: Diffusion of knowledge in scientific communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Geiger, R. (2008) "Structural change in faculty roles at research universities", paper presented at the conference *Wither the American academic profession? Its changing forms and functions*, University of Georgia, 24–26 April, 2008.
- Gingras, Y. (2003) "Idées d'universités: Enseignement, recherche et innovation", *Actes de la recherche en sciences sociales* 148:3–7.
- Gruber, H.E. (1989) "Networks of enterprise in creative scientific work", 246–265 in B. Gholsion, W.R. Shadish Jr., R.A. Neimeyer & A. Houts (eds.), *The psychology of science: Contributions to metascience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guimera, R., B. Uzzi, J. Spiro & L.A. Nunes Amaral (2005) "Team assembly mechanisms determine collaboration network structure and team performance", *Science* 308:697–702.
- Hattie, J. & H.W. Marsh (1996) "The relationship between research and teaching: A meta-analysis", *Review of educational research* 66(4):507–542.
- Hennessey, B. & T. Amabile (2010) "Creativity", *Annual review of psychology* 61:569–98.
- Hoffmann, F. & Ph. Oreopoulos (2009) "Professor qualities and student achievement", *NBER Working Paper Series*, <http://www.nber.org/papers/w12596>.
- Larivière, V., B. Macaluso, E. Archambault & Y. Gingras (2010) "Which scientific elites? On the concentration of research funds, publications and citations", *Research evaluation* 19(1):45–53.
- Locke, W. (2012) "The dislocation of teaching and research and the reconfiguring of academic work", *London review of education* 10(3):261–274.

- Lotka, A.J. (1926) "The frequency distribution of scientific productivity", *Journal of the Washington academy of sciences* 16(12):317–23.
- Marsh, H.W. (1987) "Students' evaluations of university teaching: Research findings, methodological issues, and directions for further research", *International journal of educational research* 11:253–388.
- Marsh, H.W. & J. Hattie (2002) "The relation between research productivity and teaching effectiveness: Complementary, antagonistic, or independent constructs?", *The journal of higher education* 73(5):603–641.
- Martimort, D. (2015) "Incitations explicites et implicites dans les universités en concurrence", *Revue économique* 66(1):195–217.
- Mas-Colell, A. (2003) "The European space of higher education: Incentive and governance issues", *Rivista di politica economica* November-December: 9–27.
- Menger, P.-M. (2014), *Economics of creativity*. Cambridge, Harvard University Press.
- Menger, P.-M. & C. Marchika (2014) "La technologie de sélection des étudiants dans les grandes écoles de commerce françaises" *Revue française d'économie* 29(2):5–42.
- Menger P.-M., C. Marchika & D. Hanet (2015), "La concurrence positionnelle dans l'enseignement supérieur: Les grandes écoles de commerce françaises et leur académisation", *Revue économique* 66(1):237–288.
- Merton, R. (1968) "The Matthew effect in science", *Science*, 159(3810):56–63.
- Nerlove, M. (1972) "On tuition and the costs of higher education: Prolegomena to a conceptual framework", *Journal of political economy* 80(3):S178–S218.
- Price, D. de Solla (1970) "Citation measures of hard science, soft science, technology, and non-science", 155–179 in D. de Solla Price, *Little science, big science and beyond*. New York: Columbia University Press, 1986.
- Qamar uz Zaman, M. (2004) *Review of the academic evidence on the relationship between teaching and research in higher education*. Nottingham, Department for education and skills, Research report 506.
- Rothschild M. & L. White (1995) "The analytics of the pricing of higher education and other services in which the customers are inputs", *Journal of political economy* 103(3):573–586.
- Schimank, U. & M. Winnes (2000) "Beyond Humboldt? The relationship between teaching and research in European university systems", *Science and public policy* 27(6):397–408.
- Schuster, J. & M. Finkelstein (2006) *The American faculty: The restructuring of academic work and careers*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Seglen, P.O. (1992) "The Skewness of Science", *Journal of the American society for information science* 43(9):628–638.
- Shockley, W. (1957) "On the statistics of individual variations of productivity in research laboratories", *Proceedings of the institute of radio engineers* 45, March:279–290.
- Stephan, P. (1996) "The economics of science", *Journal of economic literature* 34(3):1199–1235.

- Stinchcombe, A. (1963) "Some empirical consequences of the Davis-Moore theory of stratification", *American sociological review* 28(5):805–808.
- Waltman, L., R.J.W. Tijssen & J. van Eck Nees (2011) "Globalisation of science in kilometres", *Journal of informetrics* 5:574–582.
- Weert, E. de & H. van der Kaap (2014) "The changing balance of teaching and research in the Dutch binary higher education system", 113–133 in J.C. Shin, A. Arimoto, W.K. Cummings & U. Teichler (eds), *Teaching and research in contemporary higher education*. Dordrecht: Springer.
- Whitley, R. (1984) *The intellectual and social organization of the sciences*. Oxford: Oxford University Press.
- Winston, G. & D. Zimmerman (2004), "Peer effects in higher education", 395–423 in C. Hoxby (ed.), *College choices: The economics of where to go, when to go, and how to pay for it*. Chicago: University of Chicago Press/NBER.
- Wuchty, S., B. Jones & B. Uzzi (2007) "The increasing dominance of teams in production of knowledge", *Science* 316:1036–1039.

Acknowledgement

I would like to thank Professor Patrick Aspers and Professor Donald Broady and the Department of Sociology at Uppsala University as well as the Swedish Sociological Association for their kind invitation to give this keynote address.

Pressed for time

The digital transformation of everyday life

Huvudanförande vid Sociologidagarna i Uppsala 10–12 mars 2016

Judy Wajcman, London School of Economics

THE TOPIC OF my lecture, the relationship between technology and time, is a very long-standing interest of mine.¹ I started academic life as an economic sociologist so I was brought up on Marx and Fordism, and E.P. Thompson's famous essay on "Time, work-discipline and industrial capitalism" (1967). So I've always been fascinated by the significance of clocks for accurate time keeping.

So I'm intrigued by the widespread perception that the pace of everyday life is faster than it used to be. That we live in an acceleration society – from high speed trading to speed dating, the world seems to be spinning ever faster. No wonder everyone complains about how busy and time pressed they are. We are also constantly told that the rate of technological innovation is accelerating – and that these two things are causally linked.

Now, if we believe the cyber gurus of Silicon Valley, this speed will make our lives better by making us more efficient, allowing us to do many more things, faster and simultaneously. Digital devices are sold to us as timesaving tools that promote an exciting action-packed lifestyle. There's a technological fix for everything, endless apps for better time management that promise to free up time.

For example, the *Financial times* (2015) verdict on the new iPhone is all about the accelerated 3D Touch interface that: "shaves fractions of a second from emailing, phoning and scores of interactions we have with our phones every day". "Apple refuses to say what the 's' in its iPhone updates stands for, but 'speed' is the 6S' standout feature. All that time saved by its accelerated interface probably adds little to the sum of human productivity ... But now we are used to instant digital gratification, the iPhone brings swift satisfaction to our impatient fingers."

Whether it's the iWatch, self-logging bracelets, or liquid food – yes Californian IT geeks have even resorted to liquid food to save time – it's about us, individuals, making the most of time. And the self-driving car represents the ultimate promise of maximizing time.

1 This address is based on Wajcman (2015).

Acceleration is not just a lifestyle trend however. There is a whole raft of social theory that promotes the idea that digitalization has accelerated time and spawned a new temporality, variously described as: *timeless* time, *instantaneous* time, *networked* time and so on.

Manuel Castells *Network society* is still endlessly cited, where he argues that we are witnessing the end of the linear, clock time of the industrial age. Instead, we are entering a whole new epoch in which time disappears, because the speed of digital technology is annihilating time.

These theories of course differ in very important ways, but they all share the idea that speed is the defining characteristic of contemporary social life, that the driving force is technology, and that it is socially destructive.

It's a cautionary tale about speed that has an uncanny resemblance to more popular literature. Hardly a month goes by without a new book bemoaning our current state of busyness and distraction, advising on how to deal with digital addiction. In all these books, even Sherry Turkle's *Reclaiming conversation* (2015), the hyper-connectivity of digital devices is blamed.

The standard solution is a digital detox, go off the grid and lock up the machines, and return to a more authentic, natural state. Even an acute critic like Morozov talks about having to lock up his phone in a safe in order to think, read and work.

So the first thing to say is that much of the writing on the relationship between technology and speed is still implicitly technologically determinist (although sociologists nowadays claim not to be!): seeing us as simply hostages to the accelerating logic of machines. It is as if technology itself is inevitably driving the fast pace of life.

In my book, I argue that the contemporary imperative of speed is as much a *cultural* artifact as it is a *technological* one. That if we feel rushed and pressed for time, it's because of the priorities and parameters we ourselves set rather than the machines per se.

In other words, once we make the STS (science and technology studies) move of conceiving of technology as a sociomaterial practice, and agency as emerging from human-machine networks – it follows that time practices are also sociomaterial. We understand time with and through machines.

So we need to ask: how acceleration come to signify the zeitgeist, the quintessential experience of modernity, how it gained so much legitimacy, and what are the political implications of this? I am going to end this lecture by questioning the notion that the fastest technologies are necessarily the best.

Before I go on, I want to remind you that we are not unique in considering our period as one of unprecedented acceleration. Our ambivalence towards rapid technical change, our shifts between exhilaration and alarm, celebration and fear, has striking parallels with responses to the massive inventions of the 19th century. For example, Tom Standage's book *The victorian internet* (2014) vividly depicts how the telegraph was then seen as collapsing time and space. And how common it was then to express anxiety about the disorienting effect of speed on our consciousness, emotions, and even politics.

And sociologists will immediately think of Georg Simmel's description (in 1900) of the speed of the modern metropolis and its disorienting effect. In my book I argue that Simmel is really the first theorist of the acceleration society as his analysis of modern time-conscious-

ness as one involving immediacy, simultaneity and presentism resonates very much today.

So, in contrast to a lot of this macro social theory, I would argue that there is a lot of continuity – both in terms of technology but also in terms of the moral panics and messianic hopes accompanying change. [Importantly, this is the period when speed becomes identified with progress.]

It follows that it is a mistake, then, to consider acceleration as a universal, uniform process dominating all aspects of contemporary life. This vision of a single regime of incessant speed attributes too much power to technology itself. Moreover, while these social theorists claim a politics of time, what is actually missing is the temporal – not in the sense of grand historical epochs, but in the sense of lived time – structured in particular economic and political contexts.

In reality, our everyday lives are characterized by a multiplicity of temporal textures and rhythms, which vary in intensity, depending on what, where, and with whom we are doing things. For example, "quality time" with children requires a very special kind of time, and, according to all the statistics, the amount of time both mothers and fathers spend with their children has actually been increasing, not decreasing. And, interestingly, this increase is in "active" childcare, such as talking and playing, suggesting that parenting is becoming more intensive.

In other words, speed is only one side of the dialectical interplay between technology and time, and, while some aspects of life may well be speeding up, others may be slowing down. This is the only way one can account for what is known in the time-use literature as the "time-pressure paradox". What I am referring to here is the well-documented gap between perceptions of time and the behavioural data on time use.

Numerous surveys indicate that people feel rushed and pressed for time, and share a widespread perception that leisure time is scarcer and more hectic. However, what is not so clear is that the amount of leisure time people have has actually decreased. Time-use studies, where people keep detailed daily diaries about what they actually do, show that, overall, the amount of leisure we have has not decreased. Of course it varies a great deal between different groups, but overall leisure time has *not* declined over the last 50 years.

This gap between objective time and how we subjectively experience it, points to the importance of the quality or character of time, and not simply the amount of time we have. And this is where technology comes in.

I have done a lot of research on mobile phones over the decades and it illustrates this pattern well. Here we have a technology originally designed for business that has become an essential tool for coordinating activities in a de-synchronized society.

What I mean by this is that mobiles have become ubiquitous as an organizational tool because of the way we live and work. The increase in flexible working hours, together with the rise of dual-earner families, has made coordinating with other people, even family members, much more difficult. This change in working patterns and family forms is major source of our sense of busyness.

My point here is that the issue is not so much a shortage of time, as a problem of timing or scheduling. And the mobile is a great device in that context. The frenetic iphone addicted citizen may be iconic – but they might be even more hectic without their smartphone!

Of course, all this is predicated on power relations. For example, when discussing email, I always stress that the fact that we feel the need to respond to email quickly is not due to the speed of data transmission, but because of collective norms that have built up about appropriate response times. An individual's ability to resist the pressure of perpetual availability very much depends on the institutional context.

Compare the policies of Volkswagen and Daimler in Germany (where they have strong works councils) about banning email at weekends, and even automatically deleting emails sent during holidays. (apparently the Daimler email says that the person you are sending this to is on holiday and this email will be deleted – if it's important, send it again after the person returns!) If you work for Google, then it is a different story. Eric Schmidt and Jonathan Rosenberg's book *How Google works* (2015), has a section called "Overworked in a good way" where they say that work-life balance policies are *insulting* to smart employees: they have worked with young moms, who go completely dark for a few hours in the evening and then, around 9pm, the emails and charts start coming in and we know we have their attention.

So time is lived at the intersection of an array of social differences in which some people's time is valued much more highly than others, and where some gain speed at the expense of others. In other words, speed is a discourse, not a reality, for many.

Nevertheless, we are all constantly invited to work on our time, and having a good relationship with time is now equated with having a good relationship to technology.

So does it matter, then, what sort of machinery we have? It matters a great deal, that's why I do science and technology studies. So, in my final remarks, I want to consider how our cultural expectations of speed are constantly fed by innovations.

Let me explain. One area in which we have totally bought this story about acceleration is in relation to technical innovation. The sheer speed of innovation is equated with inventiveness, productivity and efficiency. It is the ultimate measure of progress. We have this deeply-held belief that the faster we do things, the more we save time.

We are so immersed in this culture of busyness and hyper-productivity that it's hard to raise questions about whether speed itself should be the ultimate rationale for innovation.

I do not have the space to elaborate on this here, but in the book I question the assumption that "the best" technical design is always about maximum efficiency in the sense of being economical with time. This instrumental philosophy is still at the heart of engineering, in which the latest, fastest, and most automated systems appear as objectively the best.

The over-riding importance of speed to Google's search engine is a good example. Most people don't reflect on the fact that searches favour some content over others, and what gets sacrificed for speed. When I give my talks on gender and technology I often tell the story of how Google had to change their search engine, so that when you type in "she invented", the autocomplete no longer comes up with the query, do you mean "he invented". This was not deliberate gender bias, but the product of how algorithms are *always* influenced by those who design and write them.

When I asked someone at Google why the autocomplete function was so important – surely it would be better to have more accurate knowledge, even if it meant slower search engines, he told me about the importance of latency. Apparently even half a second's delay

on a search engine, which would occur if you increased the results on a page from 10 to 30, causes a 20% drop in traffic. We might think that having more diverse search engines, running different algorithms, is more efficient in the sense of acknowledging the difference between data, information and knowledge, but it would be much slower!

I also wish there was more than one Wikipedia, as I recently examined a great PhD at the Oxford Internet Institute on the people who contribute to Wiki – they turn out to be mostly white men and so both women's content and African content suffers.

We might conceptualise this Wiki work as digital labour, and there is a lot of both paid and unpaid labour involved in maintaining this speedy infrastructure, which is rarely discussed. So I am glad that there has been such a turn in STS towards infrastructure studies and repair studies.

For me this resonates with old debates about the hidden nature of domestic labour. Think about the time it takes us to maintain our digital infrastructure at home, the work of continually upgrading our machines and getting used to new software, etc. The time this takes, rather than saves, is never discussed by the tech industry! [Nor is the move to what we used to call the "self-service" economy.]

Now let me be absolutely clear. I am not nostalgic for a more natural, less digitized, past. Neither do I see the emerging slow time movements (whether it's slow food or mindfulness) as the solution. Rather, I am arguing that we need to be much more discriminating and demanding about the kinds of technologies we want, and the values and purposes they might serve.

And this involves redefining genuine inventiveness as not just about speed and novelty, but about challenging the assumptions that permeate our scientific discourse. To put it simply, it means thinking about social problems first and then thinking of technical solutions, rather than the other way around. I'm disturbed, for example, by the current Big Data bubble: everyone wants to crunch data and then looks for applications for it, as if crunching Big Data is not a political act in itself.

And, I am very struck by how the discourse of speed and novelty permeates the so-called radical visions, the sociotechnical imaginaries, of Silicon Valley – whether it's the Internet of Things or sociable robots. It is actually a conservative vision of a world in which everything is different so long as everything stays the same.

Perhaps this is not so surprising given that the people who design our technology, and decide what is made, are so unrepresentative of society. The most powerful companies in the world today – like Microsoft, Apple, Google – are basically engineering companies and, whether in the US or Japan, they still employ few women, minorities, and people over 40. In the UK, it is staggering that only 7% of the engineering profession is female. As I have argued for many years, this lack of diversity of designers inevitably influences the kind of technology we get.

More subtly, however, Silicon Valley also plays a key role in shaping our hyper-workaholic frenetic culture more generally. I was struck by Emily Martin's book, *Bipolar expeditions* (2009:277), where she talks about how the mania part of manic depression, fluctuating tides of hyperenergy, ideas, enthusiasms, are now seen as an asset, as desirable – the creative, innovative entrepreneurial spirit. Risk taking models like Steve Jobs and

Ted Turner have come to symbolize the radical innovation of Silicon Valley: "This mania is only innovative in ways that the market can value. Echoing contemporary demands for relentless productivity, this sort of mania leads to conformity to the demands of the market, which in turn amplify reigning neoliberal social norms".

Finally, as Ulrike Felt points out in "The temporal choreographies of participation" (2015), participatory practices are also shaped by the ways in which time is *scripted* in innovation. Ontological politics of temporalities at work in participatory practices, not only shape how innovation is conceptualized, and problems get assembled, but also how publics are made and how responsibility is imagined. Thus, omnipresent discourses of speed, acceleration and competition make responsible research and innovation, as well as practices of deliberation, "a waste of time". In other words, the rhetoric of acceleration makes it difficult to argue for responsible research and innovation (<http://www.rri-tools.eu>).

To conclude, our sense of time has always been intimately bound up with our engagement with objects. Digital time is no different – ultimately it needs to be understood as a product of the ways in which humans use, interact with, and indeed build technology. If we want to take more control of time, in the sense of having more "discretionary" time, we must contest the cult of speed and harness our inventiveness to fashion an alternative politics of time.

Perhaps I will give Helga Nowotny the final word. As she wrote in her classic book on *Time* (1994): "any capacity to participate depends on the power and control one has over one's own time".

References

- Felt, U. (2015) "The temporal choreographies of participation: Thinking innovation and society from a time-sensitive perspective". Pre-print; published by the Department of science and technology studies, University of Vienna. Available at <http://sts.univie.ac.at/publications>
- Financial times* (2015) 2015-10-01.
- Martin, E. (2009) *Bipolar expeditions: Mania and depression in American culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Nowotny, H. (1994) *Time: The modern and postmodern experience*. Cambridge: Polity Press.
- Schmidt, E. & J. Rosenberg (2015) *How Google works*. London: John Murry, 2015
- Standage, T. (2014) *The Victorian Internet: The remarkable story of the telegraph and the nineteenth century's on-line pioneers*. New York: Bloomsbury, 2014.
- Thompson, E.P. (1967) "Time, work-discipline, and industrial capitalism", *Past & present* 38:56–97.
- Turkle, S. (2015) *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age*. New York: Penguin Press.
- Wajcman, J. (2015) *Pressed for time: The acceleration of life in digital capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.

Uthållig kreativitet – tills döden skiljer oss åt

Tre faror, två demoner, tio budord

Anförande vid Sociologidagarna, Uppsala 10–12 mars 2016

Stefan Svallfors, Södertörns högskola & Institutet för framtidsstudier

DET VÄRSTA MED att vara sociologförbundets ordförande är att man förväntas hålla föredrag på Sociologidagarna.¹ För här finns många möjligheter att misslyckas. Man kan prata om sin egen forskning, med följd att ganska få personer i publiken har något genuint intresse för det man har att säga. Eller så kan man säga något som ska förena *alla* sociologer, vilket oftast får till följd att *ingen* är intresserad eftersom strävan efter något generellt så lätt leder till tomma fraser.

Jag har försökt välja en tredje väg för detta föredrag, där jag fokuserar inte *vad* vi gör i substantiella termer utan *hur* vi gör det: vilka faror och strategier som uppstår i en verksamhet där man försöker skapa något nytt, i form av texter som inte tidigare funnits, tankar och perspektiv som ingen tidigare formulerat.

Jag tänkte därför att jag skulle avsluta min tid som sociologförbundets ordförande med att efterlämna ett slags testamente, i form av några tankar kring vad jag kallar uthållig kreativitet, det vill säga förmågan att över ett helt forskarliv kunna behålla förmågan att tänka nytt, hitta på nya idéer, se saker ur nya perspektiv.

Kanske är mitt föredrag framförallt riktat till doktorander och relativt ny-disputerade – för oss andra kan det mycket väl vara för sent ... Jag kommer att bli mer än lovligt föreskrivande, i form av tio budord för en uthållig kreativitet. Men först vill jag varna för farorna – och berätta om demonerna.

De stora hoten mot den vetenskapliga kreativiteten har jag funnit vara tre till antalet: *självreplikation*, *insnävning* och *modtappande*. Jag har själv känt av dem, många gånger, som forskande och skrivande människa. Jag har bytt forskningsområde för att fly från dom, jag har kämpat mot dom om inte varje dag så dock genom hela mitt yrkesliv. Det är inte alltid jag gått segrande ur bataljerna, men jag vet att striden måste fortsätta in i det sista om kreativiteten ska kunna behållas.

Självreplikationens innebörd är ganska uppenbar. Det handlar om att göra samma sak gång på gång på gång. Angripa liknande problem med identiska metoder, få nästan samma trötta resultat gång efter annan. Det finns en bekymmersamt stig-

1 Föredraget bygger på Svallfors (2012, 2015).

beroende i forskningen, där forskarna tillämpar vedertagna analysramar på välkända problem, och aldrig törs bege sig utanför sin egen lilla värld. Det kan ju ingen tycka är särskilt kreativt, eller hur? Och ändå, hur mycket ser vi inte av detta? Ett ihärdigt plöjande i gamla fåror, där inget längre kan fås att växa, medan fåror djupnar och till slut förhindrar alla sidoblickar. När dina texter inte längre har något intresse för någon, eftersom det som står där redan sagts för länge sedan – och bättre. Av dig själv.

Om självreplikation helt enkelt innebär stagnation så är insnävning faktiskt en sorts utveckling, men till största delen en negativ sådan. Det innebär att bli allt mer detaljerad om allt mindre problem, splittra upp frågor i allt mindre fragment, fördjupa sig i en del av en aspekt av ett problem. Insnävningen som strategi är ofta helt begriplig och till viss grad till och med att rekommendera: du inser att ditt första forskningsproblem var alltför otydligt definierat och att det behöver specificeras mycket skarpare. Men håll ögonen på det större sammanhanget och tappa inte bort den större frågan. För då riskerar du att med tiden veta mer och mer om mindre och mindre, tills du en dag vet nästan allt om nästan ingenting.

Självreplikation och insnävning är tendenser som idag tragiskt nog ofta direkt understöds av forskningsutvärderingarna, där forskningen ska mätas och vägas och värderas av utomstående. De fokuserar nämligen produktivitet, inte kvalitet. Och det går ju nästan alltid snabbare att göra mer av något man redan gjort, eller dela upp sina resultat i allt mindre delar, än att skapa något genuint nytt. Att forskningsutvärderingarna kommit att handla om produktivitet snarare än kvalitet beror på att det oftast bara är de som själva är djupt involverade i ett forskningsområde som kan skilja det briljanta och nydanande från det endast adekvata. För den som söker oberoende utvärderingar, gärna sådana där vitt skilda vetenskapsområden ska kunna jämföras med varandra, blir därför ofta den enda lösningen att lita till lätt kvantifierbara indikatorer. Som ofta missar både boll och mål.

Den tredje faran är kanske ändå den största. Det handlar om att tappa modet, att förlora meningen i det man gör eller att känna sig misslyckad och besegrad av forskningsproblem man inte kan lösa. Modtappandet kommer i två varianter. Det ena är att överväldigas av en känsla av att bara vara en stor bluff – *fraud anxiety* som sociologen Dalton Conley (2009) döpt fenomenet till, eller *the impostor syndrome* som psykologen och organisationskonsulten Valerie Young (2011) talar om.

Själv har jag två demoner i släptåg. Ofta håller de tyst, men ibland vaknar de till liv. I synnerhet om det en tid gått dåligt med skrivandet och publicerandet.

Den ena säger ”Det har ju gått bra hittills. Men snart kommer de på dig!”. Den andra säger ”Du gjorde ju en del bra saker förut. Men vad har du gjort på sista tiden?” De är obehagliga följeslagare och de går inte att bli av med. De tystnar under långa perioder, när forskningen går bra och självförtroendet och självkänslan är goda. Men så snart något sviktar så är de där igen.

Våra verksamheter skapar, precis som reklam- eller kulturvärlden, ingenting materiellt påtagligt. Vi producerar texter, inte bord och stolar och köksavlopp. Vi skapar idéer, visioner, frågor. Och de saknar materialitet, de får sin mening bara i andra människors huvuden och praktiker. I en sådan verksamhet ligger *fraud anxiety* stän-

dig på lur. Tänk om det jag åstadkommit i själva verket helt saknar värde, tänk om det är trivialt, tänk om ingen tror på det jag säger, tänk om ingen vill ha mig. Tänk om jag bara är en stor bluff.

Det djävulska med denna *fraud anxiety* är att den inte låter sig dövas av erkännanden och utmärkelser. För har du verkligen gjort dig förtjänt av alla dessa belöningar? Det är lätt att känna sig som den dystre mannen i en av Jan Stenmarks teckningar: ”Min berömmelse var nu så stor att jämfört med den kände jag mig som en liten skit.” I takt med att piedestalen blir högre och högre växer också de egna kraven på vad som är en acceptabel prestation och med dem prestationsångesten. *Det har gått bra hittills, men snart kommer de på dig.*

Det andra varianten på modtappande är att drabbas av *acedia*, meningsförlust, som på det vetenskapliga området kan definieras som ”en gradvis minskande motivation för forskning och en tilltagande alienation från vetenskapen”. Enligt Hans Zetterberg (1967) kan vetenskaplig *acedia* ha olika orsaker och skilda rötter. Den kan komma lika väl från misslyckanden ifråga om att nå sina mål som från alltför snabb framgång. Åkomsten är degenerativ på så vis att varje improduktiv dag förvärrar tillståndet. Det är alltså inte fråga om de lätta styng av uttråkning och leda som drabbar oss alla under arbetsdagens och arbetslivets lopp. Nej detta är en mycket mer djupgående känsla av att allt vi gör inom forskningen saknar mening, att vår gärning är helt futtil. *Acedia* är en farlig åkomma – den kan lätt avsluta din karriär om den inte kan botas eller åtminstone lindras.

Boten och lindringen kan inte återfinnas i yttre belöningar, som lön och status. De kan bara skapas i de sociala och emotionella sammanhang vi ingår i, som forskare och människor. De tio budord som följer är – i skämtsamt påbjudande form – förslag på hur dessa känslornas, vänskapens, och fiendskapens motivationshöjande förhållanden kan stärkas och organiseras. En sorts praktisk självhjälpsguide om man så vill.

- Du skall låta problemen styra

Forska bara om sådant som verkligen engagerar dig. Låt passionen och nyfikenheten leda dig. Kasta dig in i mysterier, i saker du inte förstår men vill ta reda på. Bli inte alltför strategisk i dina val av forskningsproblem. Att gå dit pengarna styr eller där andra tycker du ska gå kan vara smart i det korta perspektivet men kommer i det långa loppet att undergräva din kreativitet.

Låt inte metoderna styra, det kommer att tråka ihjäl både dig och dina läsare. Bara för att du kan en teknik ska du väl inte låta den bestämma vad du ska göra. Det vore som om möbelsnickaren bestämde sig för att i fortsättningen bara hamra eller såga. Då blev inga vackra funktionella möbler till. Låt inte heller teorierna styra, de vi har är alltför svaga för att i långa loppet förtjäna vår lojalitet och uppslutning. Stanna hos problemen, de kommer att leda dig rätt.

- Du skall inte överspecialisera

I forskningsvärlden ser man alldeles för mycket snävt strategiskt beteende. Seminarier väljs bort för att de inte handlar exakt om ens eget forskningsområde, den enda litteratur som läses är den som omedelbart relaterar till ens egen forskning. Men seminarier och texter som *inte* handlar precis om din forskning ger dig ofta mer än dem som gör det. Det du redan är expert på har andra svårt att lära dig något om. Men det som ligger i kanten av din egen forskning kan få dig att se analogier, eller sätt att angripa problemen som du kan använda dig av på ditt eget område.

Ditt utvidgade sinne bör då användas även till att vidga din egen forskning istället för att snäva in den. Sträck ut dina frågor till andra fält, tillämpa något du redan kan på nya olösta problem. Rör dig i sidled istället för att ständigt borra nedåt.

- Du skall bortse från disciplinräns

Om du låter problemen styra bör du inte bry dig för mycket om disciplinräns. Om något är sociologi eller statsvetenskap eller ekonomi eller något annat spelar egentligen ingen roll. Eller låt mig förstärka detta: det är oftast bättre att samarbeta med människor utanför den egna disciplinen, och att läsa litteratur från andra discipliner. Då kommer du att möta forskning som kommer till ditt forskningsproblem från andra infallsvinklar, som tillämpar andra metoder, som ser ditt forskningsproblem i ett annat ljus. Som placerar dig i marginalen.

- Du skall läsa vitt och brett

Naturligtvis ska man läsa vitt och brett, men jag menar *verkligen* vitt och brett. Är du till exempel alldeles säker på att den 19:e forskningsartikeln inom ditt specialområde ger dig fler insikter om ditt forskningsproblem än romanen du läser på kvällen? Det ögonblick du slutar läsa annat än det omedelbart forskningsrelaterade är det ögonblick då din kreativitet börjar dala. Du behöver med nödvändighet läsa i det närmaste konstant för att hinna med både din forskningslitteratur, den vidare samhällsdebatten och ovanpå detta romanerna. Dina närmaste kan ha synpunkter på detta, men de kan säkert tröstas något av att se dig lycklig.

- Du skall bygga team

Ett välfungerande team är verkligen mycket större än någon av dess medlemmar. Det är inte en klyscha att helheten kan vara större än summan av sina delar, att det finns saker som synergi på gruppnivån. Var och en som någon gång varit del av ett storlaget team kan vittna om lyckan och det underbara mysterium det är att samarbeta med likasinnade på höjden av allas förmåga.

Men alla team är inte välfungerande. Grupper fylls ibland av rivalitet, avundsjuka och småaktig elakhet. Du ska bara arbeta med människor du tycker om och litar på och som tycker om och litar på dig. De sociala och emotionella relationerna är precis lika viktiga, ja förmodligen viktigare, än de rent kognitiva faktorerna när det gäller att

bestämma forskningssamarbetets kvalitet. Misslyckade samarbeten kan vara helvetet på jorden. Team som hastigt och utan eftertanke satts ihop för att få tag på forskningspengar ligger bakom många felanvända år och till och med förstörda karriärer.

Men naturligtvis spelar även kognitiva faktorer roll. Och här är det viktiga att arbeta med människor som är lagom olika en själv. Om distansen är för liten blir samarbetet meningslöst, eftersom de människor du arbetar med har läst samma böcker som du, tillämpar samma metoder som du, närmar sig forskningsproblemen på samma vis som du. Du vet redan allt de vet innan ni börjat samarbeta.

Men om distansen är för stor fungerar det inte heller. Då förstår du inte vad de gör och varför de gör det. Ni kanske inte ens har samma uppfattning om vad hela forskningsverksamheten ytterst syftar till. Då blir samarbetet omöjligt. Ni ska vara komplementära, inte invånare i olika solsystem.

- Du skall leta efter hålen

Inom forskningen handlar sökandet efter nya perspektiv och insikter ofta om att hitta ”strukturella hål”. Sociologen Ronald Burt är den som myntat begreppet, och med detta avser han tomrum i en social struktur, klyftor som inte bryggs över av några nätverkskontakter, men som i princip skulle kunna överbryggas. Om bara någon visste hur och tog sig före detta. Det finns skäl att citera Burt på denna punkt:

Det strukturella hålet mellan två grupper innebär inte att människorna i de två grupperna är omedvetna om varandras existens. Det betyder bara att de är fokuserade på sina egna aktiviteter till den grad att de inte fäster någon uppmärksamhet vid aktiviteterna i den andra gruppen. Hålen fungerar som isolatorer i en strömkrets. Människor på ömse sidor om ett strukturellt hål cirkulerar i olika informationsströmmar. Strukturella hål skapar en möjlighet att vara mäklaren som förbinder dessa informationsströmmar och därigenom kontrollerar de projekt som förenar människor från hålets motsatta sidor. [...] Strukturella hål separerar informationskällor som inte går att reducera till varandra, källor som är mer additiva än överlappande (Burt 2002).

Enligt Ronald Burt är själva mäklandet exakt vad en entreprenör gör, en entreprenör är ”en person som tillför värde genom att mäkla förbindelser mellan andra. Att få ihop bitarna är entreprenörskapets essens”.

Sådana strukturella hål finns i överflöd inom samhällsvetenskapen. Man behöver inte nödvändigtvis tänka på dem som hål mellan grupper av forskare, det kan också handla om hål mellan olika forskningslitteraturer eller metodtraditioner. De hålen utgör möjligheter för oss att bli kunskapsmäklare, att tillföra värde, genom att förbinda det hittills oförbundna.

Men för att upptäcka hålen måste du befinna dig i nischen. Nischen kan i detta sammanhang sägas vara en dubbel marginalitet. Du är marginell i förhållande till det egna forskningsfältet, de välkända kollegorna, det hemtama. Men du är också mar-

ginell i förhållande till de andra, de som läst andra böcker, de som arbetar på annat vis. Om du kan placera dig där och behålla din plats kan du se vad de andra inte ser, en väv av förbindelser framträder, som spänner över det som nyss var en klyfta omöjlig att forcera.

Men att leva där i marginalen, i nischen, kräver mod. Så mycket lättare att vara en oskiljbar del av de andra, så mycket tryggare att leva i ömsesidig och ständig bekräftelse, så skrämmande att ständigt balansera på kanten. Att vara till hälften främling inför de egna och till hälften identifiera sig med de andra. Rädslan att bli utstött, eller att ramla över kanten, gör att många inte vågar sig ända fram. De stannar på betryggande avstånd från klyftan och upptäcker därför aldrig vad som finns där på andra sidan.

Så finn de strukturella hålen som skiljer grupper och områden åt, bli en brygga och kunskapsmäklare, var en forskningsentreprenör. Inte en som hittar på saker att sälja, utan en som förenar grupper, litteraturer, perspektiv som hittills varit åtskilda. Den som tillför genuint värde genom att samla ihop det som varit utspjutt.

- Du skall vårda dina fiender

Du behöver inte bara goda vänner, du behöver också fiender. Goda fiender, som inte håller med dig, som påstår att du har fel, som anser att du och kanske hela din forskningsinriktning är på fel spår. Du behöver dem för att de bryr sig om vad du gör. De bryr sig så mycket att de är beredda att slita dig i stycken.

Fiendernas roll för kreativiteten handlar ibland om att få den energi som striden ger. Vid andra tillfällen om att axla ett ansvar man anser blivit en givet. Ibland kan det helt enkelt vara en stunds förströelse eller en chans att skärpa till sig och vässa sina argument. Men oavsett vilket som är fallet – och oavsett vilken avsikten med polemiken är – handlar det om att skapa och behålla *mening* i det man gör. I det intellektuella livet ligger ju ständigt meningslösheten på lur. Varför skriver jag detta? För vem? Vad spelar det för roll? Men om agendan är klar, frågornas vikt uppenbar, motståndaren tydlig – då har allt det vi gör en tveklös och uppenbar mening. Här är den allt avklarnande striden, här står viktiga saker på spel, här råder koncentration och innebörd.

Dina fiender kommer därför att motivera dig genom sitt motstånd mot dina idéer och resultat, de kommer mentalt att hålla dig på dina tår. Det ögonblick du inte längre har några fiender är ögonblicket då *acedia* lurar runt hörnet. Om ingen har något att invända mot det du gör och säger är du förmodligen på väg att bli trivial. Så se till att behålla någon att gräla med, som du skriver *mot* och inte *för*.

- Du skall hålla distansen

Ditt vittomfamnande läsande, ditt teambyggande, ditt spanande efter de strukturella hålen och den omsorgsfulla omvårdnaden av dina meningsmotståndare handlar ju alla om att odla din marginalitet, att placera dig i kanten för att kunna se vad andra

inte har sett. Om rummets hörn är den plats från vilket det blir synligt är det i hörnet du ska vara.

Vad jag menar med marginalitet är då inte samma sak som att ställa sig utanför, eller bli utesluten. Den som ställts eller ställt sig utanför – exkluderats – har lämnat eller aldrig tillåtit komma in i ett sammanhang. Man har fösts iväg ur, inte släppts in i, eller självmant gått ut från det rum där samvaron pågår. Men den som finns i marginalen har inte lämnat rummet, den har bara hamnat i eller sökt sig till dess hörn, bort från stöket i rummets mitt.

Om personen är så lagd kan den nu låta blicken svepa över rummet och upptäcka att det som försiggår är så mycket lättare att se från hörnet, att det som nyss var ett överskådligt myller av händelser, människor, kroppar nu plötsligt går att se som mönster och återkommande händelseförlopp. Att det som händer till och med går att förklara. Den som vill upptäcka något genuint nytt gör därför klokt i att stanna just där i hörnet och varken låta sig fösas ut eller dras in i den glada virveln där i mitten. Men människorna där inne verkar ha så roligt, och vill du stanna i hörnet för att se klarare får du avstå från en hel del gemenskap och glädje. Jag har funnit priset värt att betala, men jag är inte säker på att jag räknat rätt.

Här kan man skilja på marginalitet som medfödd social position och marginalitet som designad produkt. I det förra fallet handlar det om att vissa personer – i kraft av sin etnicitet, religion, klasstillhörighet eller annat – kommit att inta en särskild sorts marginell position i det sociala rum de befunnit sig i. Vi kan tänka på detta som ”den generaliserade judiska erfarenheten”, som en reflektion kring den särskilda sociala ställning den judiska befolkningen hade i Europa innan nazisternas massmord påbörjades.

Den sociologiska litteraturen om marginalmänniskan fokuserar typiskt på den marginalitet man föds till, eller icke avsett hamnar i genom rörelser i ett geografiskt och socialt rum. Men marginalitet behöver inte vara ens öde, det kan också vara något man uppnår och vidmakthåller, en designad produkt snarare än en påtvingad existens. I det fallet handlar det om att – helt eller delvis medvetet – skapa och upprätthålla en marginell position i relation till kunskapsfält eller sociala sammanhang. Här är, på ett ganska paradoxalt sätt, marginaliteten beroende av de sociala och emotionella relationer vi har till de andra som är verksamma i vår miljö. Hur vi kan distansera oss från våra vänner och vårda våra fiender. För det är som Friedrich Nietzsche (2009 [1883]) låter sin fiktive profet Zarathustra uttrycka saken: ”Kunskapens människor måste inte endast kunna älska sina fiender utan även kunna hata sina vänner.”

- Du skall hålla dig i rörelse

Migranten är per definition en marginalmänniska. Den människan kommer aldrig mer till fullo vara en del av det hon lämnat bakom sig. Även för den som faktiskt återvänder är stället sig inte riktigt likt. Man hittar inte tillbaka till det som en gång var. Något har hänt, inte med stället så ofta som med den återvändande.

Men migranten blir heller aldrig helt en del av sin destination. Därtill är hennes

erfarenheter alltför skilda deras som aldrig lämnat sin miljö. Hon bär minnen och perspektiv de andra saknar, det som för dem är givet och självklart är inte det på samma sätt för henne. Hon bär på en förundran, som kanske aldrig riktigt tar slut, över hur de infödda tycks så självklart förankrade i det hon själv vet ser helt annorlunda ut på andra håll. Att de inte tycks se det vatten de simmar i.

Så sitt inte still i båten. Rör dig – mot centrum om du befinner dig för långt ut i kanten, ut från centrum om du hamnat för nära. Utsätt dig för det främmande, tvinga dig att bli den som inte kan och som inte hittar, den som behöver hjälp. Gör resorna, både de geografiska och de sociala, till en del av ditt livsprojekt. Du som lyssnar till detta hör förmodligen inte till de människor där den framtida rörligheten är av nöden påtvingad, men kanske har du redan gjort besvärliga förflyttningar och låt då dessa bli en tillgång för dig. Och låt inte din rädsla eller din bekvämlighet lura dig att tro att du redan är framme. För det är du aldrig.

- Du skall vara generös

Att vara trevlig är viktigt om det ska gå bra. Inte att *spela* trevlig men att *vara* trevlig. Spela trevlig kommer förr eller senare att avslöjas som falskhet. Vara trevlig är på riktigt. Att vara trevlig handlar i denna djupare mening inte om att hålla med om allt den andre säger eller hålla inne med kritik och motsägelser. Det handlar om att vara generös, om att dela med dig av allt du kan och vet och om att våga erkänna dina egna brister och ditt eget behov av hjälp.

Varför ska du vara generös? För att det är det rätta. Generositet är en dygd. Men också för att det kommer att löna sig i långa loppet. Du behöver människor att arbeta med, som kan förse dig med marginalitet. Men varför ska de arbeta med dig om du inte är generös? Eftersom emotionella faktorer är precis lika betydelsefulla – ja förmodligen mer betydelsefulla – än de kognitiva ifråga om att etablera framgångsrika samarbeten så är det viktigt att vara generös och god. Och forskare är precis som alla andra människor starkt ömsesidiga till sin natur. De kommer oftast att återgälda generositet med generositet och en kniv i ryggen med en kniv i ryggen. Dessutom har de bra minne.

Man ska också komma ihåg att som forskare lever vi i ett slags gälvkultur, där man vinner status genom att ge bort saker. Forskare är ofta rädda för att bli bestulna på sina resultat och för att exploateras av andra som tar all äran för forskningen. Men risken att bli ignorerad och glömd är mycket större än den att bli bestulen på sina resultat. Ge och du skall få.

Det var de tio budorden. Men det finns ett elfte. Det går visserligen inte att leva efter men du bör ändå känna till det.

- Du skall ha lite tur

Försök allt du kan. Men minns samtidigt: allt kan du inte kontrollera. Du behöver den där glimten av tur, de där människorna som bara råkade komma din väg, de där samarbetena som blev så mycket bättre än någon vågat hoppas på.

Men se till att vara öppen för turen, att känna igen den om den dyker upp. Det är inget fel med att vara opportunist, åtminstone till en viss grad. Behåll ett öppet sinne, var flexibel, laga efter läge, och turen kommer säkert till dig förr eller senare.

Och finn tröst i insikten att det inte nödvändigtvis var ditt fel när saker och ting gick snett. Du hade förmodligen bara otur. Det går bättre nästa gång, så länge det finns en nästa gång.

*

Om du följer dessa budord – och det är lättare sagt än gjort, det är långt ifrån alltid eller ens oftast jag själv orkat följa dem – men *om* du följer dessa budord kommer du att kunna övervinna de tre hoten, de två demonerna kommer att hålla tyst och din kreativitet kommer att bli av det hållbara slaget. Det lovar jag som avgående ordförande i Sveriges sociologförbund.

Referenser

- Burt, R.S. (2002) "The social capital of structural holes", 148–192 i M.F. Guillèn (red.) *The new economic sociology: Developments in an emerging field*. New York: Russell Sage Foundation.
- Conley, D. (2009) *Elsewhere, U.S.A.: How we got from the company man, family dinners, and the affluent society to the home office, BlackBerry moms, and economic anxiety*. New York: Pantheon Books.
- Nietzsche, Fr. (2009) *Så talade Zarathustra*. Umeå: H:ström Text Kultur. [tyskt original 1883].
- Svallfors, S. (2012) *Kunskapens människa: Om kroppen, kollektivet och kunskapspolitiken*. Stockholm: Santérus.
- Svallfors, S. (2015) *Kreativitetens människa: Om konsten att ställa sig i hörnet och vikten av att vårda sina fiender*. Stockholm: Santérus.
- Young, V. (2011) *The secret thoughts of successful women: Why capable people suffer from the impostor syndrome and how to thrive in spite of it*. New York: Crown Business.
- Zetterberg, H.L. (1967) "Scientific acedia", *Sociological focus* 1:139–151.

Recensioner

Jesper Andreasson & Thomas Johansson, *Fitnessrevolutionen: Kropp, hälsa och gymkulturens globalisering*. Stockholm: Carlssons, 2015

Att forma kroppen genom träning är idag en utbredd rutin. Jämte strävan efter styrka, kondition och välmående utgör manliga och kvinnliga skönhetsideal drivkrafter för konsumtion av olika tjänster och produkter. I *Fitnessrevolutionen* tar Jesper Andreasson och Thomas Johansson läsaren med till en central arena för dagens kroppskultur, gymmet. Vi får läsa om hur människor på olika nivå engagerar sig i varierande aktiviteter som spänner från motion till ambitiösa skulpturala projekt med kroppen som estetiskt fokus. Boken analyserar den samtida gymkulturen genom att närma sig denna genom ”olika horisonter och studera det som en symbolisk, kulturell, social och psykologisk miljö och företeelse” (s. 19).

På strax under 200 sidor ger boken inblickar i gymkulturens vardagsliv och spektakel i olika delar av världen, historiskt och idag. Innehållet är organiserat i fyra delar och består av nio kapitel. Upplägget är logiskt, lätt att följa och ger läsaren en bakgrund med referenser till tidigare forskning som leder vidare till studiens empiriska bidrag. Grunden till boken beskrivs i detalj i ett appendix i den avslutande delen. Där presenteras flera observationsmaterial, bland annat bestående av veckolånga fältarbeten från olika delar av världen och flera intervjustudier, likväl fokus på svenskspråkiga webbforum. Det är omfattande material från flera projekt som presenteras och analyseras. Intervjuexcerpter varvas med observationer, bloggutdrag jämte studier av diskussioner i webbforum liksom magasin inom gymkulturen. Att ta del av analyserna är lärorikt och spännande. Författarnas mångåriga intresse för gym och kroppskultur ger möjlighet till att vägleda läsaren mellan livfulla exempel och generella tendenser.

Vi får ta del av motionärers vardag, personliga tränares arbete och ”fitness”-program liksom tävlingsaktiva kroppsbyggares berättelser och vedermödor. Med detaljrikedom ges bakgrund till en bredd av gymvärldens aktörer – pensionären med hjärtproblem, entreprenören som tjänar en slant på gymmet och de globala företagen. Bokens etnografiska ansats låter oss ta del av deras miljöer, genom rörelser mellan bänkpress och skivstänger, motionscykel och kosttillskott, dopingpreparat och tävlingsarenor. Det står tidigt klart att människor besöker gym av olika anledningar och med skilda mål. Gymmet presenteras i delar som ett ”fräscha träningspalats”. Men det är inte bara det. Andreasson och Johansson visar att gymmet tycks kunna rymma lite vadsomhelst – striptease som träningsform, motion för äldre, liksom kroppsbyggande

som livsstil. Det ger en levande bild av hur begreppet gym innefattar allt från svettiga, slitna och prestationsinriktade sammanhang till trendiga och i detalj designade gym där atmosfär och lyx betonas.

Bredden av material och exempel för analys ger både styrka och leder till funderingar rörande vad som skulle kunna adderas. En intressant aspekt av gym och kroppskultur som inte adresseras handlar om löften och skuld i förhållande till konsumtion. Det vore spännande att få ta del av den stora gruppen av löftesgivare som tecknar abonnemang vid gym efter nyår för att sedan hålla armlängds avstånd till de fria vikterna och zumbapassen (vi är många, inräknat undertecknad). Pengar och ekonomiska åtaganden från denna grupp skapar sannolikt förutsättningar för att gym ska kunna överleva. Det är inte ett problem att varierade empiriska exempel saknas. Som igångsättare för egenreflektion och tankar om gymmets roll i samtidskulturen fungerar boken väl. Något som förtjänar en mer ingående uppmärksamhet och vidare klagöranden är begreppsapparaten och den teoretiska ansatsen i *Fitnessrevolutionen*.

Författarna är intresserade av gymmet som kultur och industri. McDonaldisering används för att förstå och diskutera gymkultur och fitnessindustri. George Ritzer som ursprungligen utvecklat begreppet McDonaldisering fokuserar på produktion och distribution genom en analys av rationalitet förknippad med snabbmat – med fokus på organisation, ekonomi, effektivitet, etcetera – vilket lämpar väl för att resonera kring exempel om gymindustrin. Särskilt så i fallet med träningspass som distribueras över världen enligt en viss modell och under ett och samma varumärke – Les Mills. Det hade här varit möjligt att ytterligare utveckla Ritzers resonemang och begrepp i förhållande till de krävande engagemang som gymkulturen kan innefatta liksom till relaterade och alternativa termer (inklusive McDisneyization i relation till träningspalats). Utifrån de förhoppningar som byggs upp kring teoriutveckling då Andreasson och Johansson skriver om McDonaldisering tar det stopp lite tidigt. Den industriella aspekten som betonas med McDonaldisering kommer med ett problem. Begreppen industri och (gym) kultur används på olika sätt och det skapar oklarhet på en övergripande nivå om hur de förhåller sig till varandra. Är de synonymer, markerar de ett historiskt skifte (från kultur till industri) eller utgör de två aspekter av gymmet? En begreppskarta eller liknande hade bidragit till att tydliggöra relationen mellan bland annat ”träningindustri”, ”hälsoindustri”, ”en privatiserad gymindustri” och ”gym- och fitnesskulturen”.

I bokens avslutande kapitel presenteras en slutsats som kunde utvecklas: inom gymkulturens värld under den rådande nyliberalismen är var och en sin lyckas smed. Huruvida detta är fallet skulle kunna problematiseras utifrån alternativa begrepp som använts i tidigare kapitel, exempelvis praxisgemenskap, sekt och subkultur eller kultur. Utmanar eller adderar dessa begrepp något till, den isolerade individens herravälde? Boken visar att trots projekt där den egna kroppen sätts i fokus så är gymmet en social arena där kunskaper delas och där tjänster utförs bortom rent kommersiella relationer. Styrkan är levande beskrivningar av individers projekt och sociala tillvaro som på ett intressant och respektfullt sätt placeras i en bild av samtida tendenser. Boken bidrar avslutningsvis till att sätta ord på kroppskulturella ambitioner av idag som fyller människors vardagsliv och skänker denna skönhet, skapar lidande,

(o)hälsa, glädje och mycket däremellan. Den väcker frågor för mig som slentrianmässig besökare till gymmet och skapar lust till att tänka på dessa sammanhang utifrån sociologiska teorier om snabbmat, rationalitet och känslor.

David Cardell, Linköpings universitet

***Migration och etnicitet: Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige.* Mehrdad Darvishpour & Charles Westin (red.). Lund: Studentlitteratur, 2015**

2015 var ett år med migration i fokus. Enligt FN har aldrig så många människor varit på flykt sedan andra världskriget. I Sverige såg vi ett folkligt engagemang med mängder av initiativ, manifestationer och stöd för flyktingar men året avslutades även med en helomvändning i den svenska migrationspolitiken med åtgärder som istället betonat gränser och exkludering. Samtidigt har vi även sett ett fortsatt ökat stöd till högerextremistiska partier runtom Europa, inklusive i Sverige. Frågor som rör migration, etnicitet och mångfald är mer aktuella än någonsin.

Med ett maktperspektiv som grund tar ”Migration och etnicitet. Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige” sig an detta högaktuella område. Denna lärobok gavs först ut 2008 och har nu kommit ut som en andra upplaga år 2015. Enligt redaktörerna Mehrdad Darvishpour och Charles Westin vänder sig boken till studenter och forskare inom ämnet sociologi samt andra utbildningar där frågor kring etnicitet och migration är av relevans. Boken är tänkt att fungera som en forskningsöversikt över kunskapsområdet migration och etnicitet.

Boken är indelad i tre delar där de två första delarna innehåller fyra kapitel vardera medan del tre är mer omfattande med nio kapitel. I första delen som heter ”teoretiska resonemang” ges en teoretisk genomgång av begreppen etnicitet, etnisk identitet, mångkulturalism och medborgarskap. I Charles Westins kapitel får vi en presentation av utvecklingen av begreppet etnicitet inom samhällsvetenskapen. I Jonas Stiers kapitel ligger fokus på etnisk identitet. Här görs ett historiskt svep över samhällsvetenskaplig forskning om etnisk identitet. Ett centralt tema i kapitlet kretsar kring etnisk identitet som något som skapar gemenskap, upprätthåller gränser samt påverkas av omgivning och kontext. I kapitlet efter detta ger Zenia Hellgren en genomgång av teoretiska perspektiv på mångkulturalism samt centrala teoretiska debatter mellan de som anser att mångkulturalism kan ge röst åt missgynnade minoritetsgrupper och de som anser att mångkulturalism missgynnar svaga grupper inom minoritetsgruppen såsom kvinnor. Del ett avslutas med ett kapitel där Carl-Ulrik Shierup diskuterar begreppet social exkludering inom ett EU-sammanhang.

Bokens andra del heter ”ursprungsbefolkningen och invandrarskap” och börjar med Patrik Lantto och Ulf Mörkenstams intressanta genomgång av samernas politiska mobilisering samt den offentliga svenska samepolitikens utveckling. Detta

är ett av få kapitel i boken som visar exempel på ”motmakt” från en underordnad grupp. Vidare följer ett kapitel som mer är en generell genomgång av romers situation i Sverige. Här lyfter Charles Westin även upp forskningens ambivalenta roll i utvecklingen av romers situation. I kapitel åtta tar Christina Johansson oss igenom utvecklingen av den svenska flyktingpolitiken under andra hälften av 1900-talet. Efter detta kapitel får vi ta del av bokens enda bidrag som fokuserar på barn och ungdomar där Elinor Brunnberg presenterar både nationell och internationell forskning om ensamkommande flyktingbarn.

Därefter tar del tre som heter ”Etniska relationer i politik och vardag” vid. Detta är den mest koherenta delen av boken. Här ingår studier av ”invandrarskap” i relation till specifika områden såsom politisk representation, arbetsmarknad, boendesituation, brott, nyhetsmedia, äldreomsorg, hederskultur och jämställdhet. Läsaren ges ett flertal exempel på hur situationen för personer med utländsk bakgrund inom olika samhällsområden kan förstås utifrån ett kritiskt maktperspektiv. Del tre börjar med Magnus Dahlstedts studie om relationen mellan befolkningens mångetniska sammansättning och villkoren för deltagande, politiskt inflytande och fördelning av makt. I ett kapitel om invandring och den svenska arbetsmarknaden redogör Moa Bursell för den rådande situationen bland utrikesfödda på arbetsmarknaden. Här diskuteras arbetsmarknadssituationen även utifrån ett antal teoretiska ansatser inom neoklassisk teori samt strukturella perspektiv såsom intersektionalitet. I ett kapitel om etnisk boendesegregation, diskuterar Susanne Urban segregationsbegreppet. Här presenteras även forskning inom området där olika angreppssätt samt sammanlänkning med politiska ställningstaganden i integrations och bostadspolitiska frågor diskuteras. Sedan följer Tove Petterssons kapitel som heter ”Invandrare och brott” som kartlägger överrepresentationen i brottslighet för personer med utländsk bakgrund samt överrepresentation vad gäller utsatthet för brott. Resultaten diskuteras i relation till bristande integration samt diskriminering inom rättsväsendet. Ylva Brune visar i sitt kapitel på medias roll i konstruktionen av stereotypa bilder av invandrargrupper. I ett kapitel som heter ”hederskultur eller köns och generationskonflikter inom invandrade familjer?” ger Mehrdad Darvishpour en överblick över forskningsläget och vad detta visar vad gäller situationen för ”invandrade familjer”. Därefter följer en problematisering av kulturella förklaringsmodeller samt genomgång av alternativ intersektionell förståelse av familjedynamiken bland människor med utländsk härkomst. I nästa kapitel ”Jämställdhet och ’invandarmän’” ger Darvishpour en forskningsöversikt över forskning om maskulinitet, jämställdhet och migration samt diskuterar hur den maskulina identiteten hos män med utländsk härkomst påverkas av bland annat migration och diskriminering. Bokens avslutande kapitel tillägnas forskningsläget om äldre invandrare i Sverige. Här diskuterar och problematiserar Sandra Torres den sociala konstruktionen av äldre invandrare som ett omsorgsproblem.

Enligt redaktörerna är boken ett bidrag till sociologin där frågor som rör etnicitet och migration betonas utifrån ett maktperspektiv. Detta innebär att begrepp som diskriminering och marginalisering är av central betydelse för att förstå exkluderingsmekanismer och hur etnicitet används som en stratifieringskategori i olika samman-

hang. En central utgångspunkt som presenteras tidigt i boken är hur etnicitet inte bör ses utifrån ett kulturessentialistiskt perspektiv med betoning på kulturella skillnader. Istället för fokus på individuella identiteter bör strukturella förutsättningar med bredare förståelse av kontext såsom levnadsförhållanden, uppväxtmiljö, ålder och genus studeras. Intersektionalitetsperspektivet lyfts fram som centralt och återkommer i bland annat kapitlet som handlar om köns- och generationskonflikter inom invandrarfamiljer.

En annan teori som nämns i introduktionen är transnationalism där vikten av forskning om grupperns egna drivkrafter och handlingsutrymme lyfts fram som ett fruktbart antidiskrimineringsperspektiv. Däremot är det få kapitel i boken som ägnar sig åt att lyfta fram forskning om marginaliserade grupperns egna röster, erfarenheter och agens. Några få undantag är kapitlet om samernas politiska mobilisering där vi får exempel på ”motmakt” samt kapitlet om ensamkommande flyktingbarn där forskning som framhäver barnen som aktivt handlande subjekt presenteras.

Det finns en del intressanta tankar och spänningar genom boken som gott och väl skulle kunnat samlas ihop i ett avslutande kapitel med fruktbara frågor till den tänkta läsgruppen, studenterna. En sådan mycket central spänning inom sociologi är just den mellan struktur och agens. I boken fokuserar man främst på exkluderande maktstrukturer samtidigt som teorier som transnationalism och diaspora nämns kort. Detta är i sig inget problem då bokens huvudfokus ligger på maktstrukturer och exkluderingsmekanismer. Böcker som avser att ge en bred översikt kan omöjligen få med all forskning och alla perspektiv. Samtidigt är mitt intryck att boken försöker balansera mellan att presentera och diskutera diverse områden utifrån ett strukturellt maktperspektiv men också peka på fruktbara vägar framåt. Exempelvis då Charles Westin lyfter fram vikten av att omformulera den nationella berättelsen. På ett sätt skulle man kunna tänka sig att forskningen inom transnationalism, diaspora-studier och begrepp som inte finns med i boken såsom hybriditet och nya etniciteter gör detta.

En annan viktig diskussion som tas upp kort i Tove Peterssons kapitel om invandrare och brott gäller risken med att presentera och göra forskning på främlingsfientliga krafters villkor och att ständigt bekräfta kategorier som ”invandrare” och ”svensk”. Såsom hon själv påpekar kan denna kritik även lyftas till att ha med ett kapitel som heter ”invandrare och brott” i en bok om migration och etnicitet. Detta dilemma kan även vidgas till frågan om vad som händer om forskningen enbart fokuserar på strukturella problem och hur vi förhåller oss till dilemmat att återskapa bilden av invandrare som relaterade till problem. Eftersom boken vänder sig till studenter blir det viktigt att peka på både styrkor men också de dilemman som forskare inom migration och etnicitet ständigt möter och som kanske nu inom rådande samhällskontext blivit än mer aktuella.

Boken innehåller aktuell fakta och information om den rådande situationen för personer med utländsk bakgrund på bland annat arbetsmarknaden och inom utbildningsområdet. För forskare finns ett flertal bra översikter att ta del av ifall man önskar få kunskap om hur forskningsläget ser ut inom olika områden. I boken behandlas en hel del teoretiska begrepp som ges lite olika utrymme. Ett begrepp som studenter får

en särskilt bra introduktion till är etnicitet. Här ges både en historisk översikt över begreppets utveckling inom samhällsvetenskapen samt en genomgång och förståelse av det utifrån olika perspektiv. Bokens styrka ligger främst i del tre där studenterna får ett flertal exempel på hur ”invandrarskap” i relation till olika samhällsområden kan förstås utifrån ett maktperspektiv. På så sätt kan denna bok fungera väl som underlag för diskussion och reflektion kring vad ett strukturorienterat maktperspektiv på studier i etnicitet innebär.

Mehek Muftee, Högskolan i Jönköping

Mångfaldens dilemman: Medborgarskap och integrationspolitik. Bo Bengtsson, Gunnar Myrberg & Roger Andersson (red.). Malmö: Gleerups, 2015

Sverige genomgår snabba demografiska förändringar utan motstycke. Behovet är därför stort av aktuell forskning kring de nya problem och möjligheter som migrationsströmmarna skapar. Behov finns också av litteratur där god och aktuell forskning på ett begripligt sätt görs tillgänglig för det växande antalet medborgare som engagerar sig i migrationsfrågor, antingen i sin yrkesprofession eller som frivilligarbetare; för studenter, forskare, eller politiska beslutsfattare. Två antologier under temat ”Mångfaldens dilemma” har redigerats av Bo Bengtsson, Gunnar Myrberg och Roger Andersson, den ena med fokus på boendesegregation och områdespolitik och den föreliggande antologin på *medborgarskap och integrationspolitik*. Tillsammans med ett antal artikelförfattare från olika discipliner söker den möta ett behov hos en motiverad läsekrets av aktuell, tillgänglig och forskningsbaserad litteratur kring migrationens utmaningar.

Antologin behandlar övergripande ämnen som medborgarskap, arbetsmarknad, integrationspolitik, civilsamhällets roll i integrationen och deliberativ demokrati, men belyser även processer inom dessa. Utvecklingen av integrationspolitiken undersöks utifrån teorier om stigberoende, men även hur den tar form på lokal och kommunal nivå. Processen mot medborgarskap belyses utifrån perspektiv om nationell identitet, men även ett lokalt perspektiv om den politiska diskursen inom SFI och samhällsorienteringen och medborgardialog. Integrationsmässiga utmaningar på arbetsmarknaden klarläggs genom två studier; medborgarskapet som incitament för inträde på arbetsmarknaden samt sambandet mellan etniskt nätverkande inom finanssektorn och förutsättningar för egenföretagande bland utlandsfödda. Civilsamhällets roll för de demokratiska processerna i integrationen lyfts fram i tre studier; en om utlandsföddas och etniska minoriteters kontakter (lobbying) med beslutsfattare, den andra om invandrarföreningars roll i lokal politik och en tredje studie om områdesbaserad medborgardialog. Bokens förmåga att på detta sätt omfatta både övergripande ämnen inom migrationsområdet och konkretisera dem i lokala kontexter; att visa på verk-

samma processer i teori och praktik, gör den till ett välkommet litteraturbidrag till migrationsstudier.

Det inledande kapitlet söker fånga den kreativa spänningen i migrationens dilemma genom tre kontrasterande begrepp. För det första välfärdsstatens ambition att främja *individuell* frihet och jämlikhet och samtidigt uppfylla vissa *kollektiva* mål och intressen. För det andra avvägningen mellan politik som är *universell* och berör alla medborgare och en politik som är riktad, *sektiv* och andrafierande. För det tredje spänningen mellan välfärdsstatens ambition att främja integration inom hela den medborgliga gemenskapen (*främja demos*) och att tolerera, kanske rentav uppmuntra, att vissa medborgare också utvecklar olika etniskt, kulturellt eller religiöst definierade gemenskaper (*främja etnos*). Redaktörstrion fortsätter sedan att sammanfatta hur författarna till bokens resterande åtta kapitel bidrar till att beskriva och analysera denna migrationens kreativa spänning och dilemman.

I det andra kapitlet ger Bo Bengtsson och Karin Borevi ett historiskt perspektiv på integrationspolitik. Syftet är att med stöd av tidigare internationell forskning diskutera hur ett perspektiv av stigberoende (path dependence) kan tillämpas på integrationspolitik. Tolkningsramen förklaras tydligt i att tidigare historiska händelser avsevärt förändrar sannolikheten för vissa senare utfall. Om ett land, till exempel, av hävd har haft en inkluderande eller restriktiv syn på flyktingmottagande, betoning på assimilering eller mångkulturalitet, tenderar politiska vägval att fungera självförstärkande över tid. Samtidigt betonas att om samhällsutvecklingen under en längre tid utsatts för en ”motdiskurs” kan det leda till ”kritiska vägval”, där kursen ändras. Studien visar hur stigberoende förklarar integrationspolitiken i Europa i allmänhet och Sverige i synnerhet och hävdar att den radikala omläggningen av svensk migrationspolitik i slutet av 2015 kan beskrivas som ett ”kritiskt vägval” som föregåtts av en motdiskurs.

I kapitel tre undersöker Mårten Västerdal den politiska diskursen kring svenskundervisningen för invandrare. Genom en diskursanalys av statliga utredningar, propositioner och förordningar de senaste 50 åren urskiljs vilka föreställningar om nationell identitet som kommer till uttryck. Resultatet ger en modell där etniskt/civil är gränsdragningsmekanismer och statisk/dynamisk är förändligheter. Studien visar hur den politiska diskursen i svenskundervisningen har rört sig i spänningsfältet mellan civil och etnisk nationell identitet, från en dynamisk civil identitet på 1960-talet till en mer statisk etnisk identitet den senaste tiden. Centrala begrepp i studien är nationell självbild, mångkulturalitet, egenmakt och utanförskap.

Mattias Engdahl utreder i det fjärde kapitlet hur sambandet mellan beviljat medborgarskap och utrikes föddas ställning på arbetsmarknaden ser ut. Författaren bygger sin studie, dels på internationell forskning, dels på information från en longitudinell databas som administreras av SCB. Informationen som analyseras berör informanternas regionalt geografiska ursprung, arbetsinkomst, försörjningsstöd, ålder, civilstånd och akademisk bakgrund. Fokus ligger på förändringar före och efter erhållandet av medborgarskap. Analysen av resultatet visar att medborgarskapsbyten är associerade med en stärkt ställning på arbetsmarknaden. Sambandet är särskilt starkt för individer med en svag anknytning till arbetsmarknaden.

Gunnar Myrberg och Sara Westin belyser i det femte kapitlet det högst aktuella ämnet bostadsbrist som problem vid bosättning av flyktingar. Studien bygger på information från tre olika kommunenkäter riktade till flyktingsamordnare eller motsvarande i Sveriges samtliga kommuner. Informationen kompletterades med intervjuer av flyktingsamordnare i tio utvalda kommuner i början av 2012, vilka följdes upp med nya intervjuer tre år senare. Studien visar att den bostadsbrist som var problematisk för bostadspolitiken för några år sedan idag har blivit akut och på många håll krisartad. Den skapar situationer där olika resurssvaga grupper ställs mot varandra på ett i alla avseenden olyckligt sätt – bostadsbristens sociala dilemma.

I det sjätte kapitlet sätter Jonas Larsson Taghizadeh fokus på den demokratiska principen att alla medborgare bör ha lika möjlighet att delta och påverka politiken, oavsett politiska resurser eller ursprung. Problemet är, visar tidigare statsvetenskaplig forskning, att etniska minoriteter och utlandsfödda är missgynnade när det gäller politisk delaktighet, vilket i botten är ett demokratiproblem. Larssons studie undersöker i vilken grad utlandsfödda och infödda skiljer sig avseende förmåga att påverka beslutsfattare genom lobbying i svenska kommuner. Med utgångspunkt i en teori-bildning i lobbynglitteraturen görs en kvantitativ studie av 790 brev rörande skolnedläggningar från invånare till 29 svenska kommuner. Resultatet från regressionsanalysen visar att det är mindre sannolikt att föräldrar i distrikt med en högre andel utlandsfödda lyckas stoppa skolnedläggningar. Resultaten är problematiska då de går emot demokratiska principer om att alla medborgare ska ha lika möjligheter att delta i och påverka politiken, oavsett ursprung.

I kapitel sju diskuterar Bo Bengtsson och Nils Hertting samspelet mellan invandrarföreningar och lokala politiker och tjänstemän och vilka förutsättningar en sådan samverkan ger för politisk inkludering och integration. Det underliggande problemet, som tidigare forskning har lyft fram, är den utbredda oviljan till politiskt engagemang i segregerade områden. Med utgångspunkt i urban regimteori och teorier om politiska möjlighetsstrukturer görs en fallstudie av Botkyrkadialogen. Resultatet visar vilken resurs som etniska föreningar utgör i den politiska processen med deras särskilda legitimitet och kompetens. Den visar emellertid också bieffekter, dels konfliktundvikande mellan föreningarna, dels hur regimen kan bidra till centralisering och professionalisering i föreningarna. Mest allvarligt i resultatet, menar författarna, är dock föreningarnas upplevelse att dialogerna inte har lett till något verkligt politiskt inflytande. Att hantera otåligheten är därför en viktig balansgång för Botkyrkadialogen.

Författarna till kapitel åtta, Marianne Danielsson, Per Gustafson och Nils Hertting fortsätter att reflektera över den deliberativa demokratimodellen genom att undersöka ett återkommande tema i svensk politik mot stadens segregation – områdesbaserade medborgardialoger. Studien undersöker programmet Stadsdelsförnyelsen i Stockholm och baseras på en enkätundersökning av 243 personer. Resultatet visar möjligheter och risker med medborgardialog; att de med utländsk bakgrund blivit mer intresserade av politik genom sitt deltagande, men att programmet även har lett till att de redan resursstarka och inflytelserika i målområdena har gynnats och att den politiska ojämlikheten därmed stärkts. Författarnas slutsats är

därmed att områdesbaserade medborgardialoger knappast är en patentlösning för ökad demokratisk inkludering.

I det nionde och avslutande kapitlet fokuserar Tove Eliasson på arbetsmarknaden, där tidigare studier visat att egenföretagande är ett möjligt alternativ till arbetslöshet för invandrade från låginkomstländer. Studien undersöker hur sannolikheten att vara egenföretagare påverkas av förekomsten av åtminstone en bankanställd från det egna ursprungslandet i den kommun där man bor. Data från SCB över individer från länder utanför västvärlden som kom till Sverige mellan 1987–1991 analyseras utifrån en regressionsmodell. Resultatet visar att förekomsten av lokala banktjänstemän från det egna ursprungslandet påverkar sannolikheten att vara egenföretagare positivt. Författarens slutsats är att tillgången på kapital, och därmed möjligheterna att driva företag, är viktiga faktorer som underlättar för lågutbildade invandrare att ta sig in på arbetsmarknaden.

I ljuset av bristen på god studentlitteratur inom migrationsområdet, både som introduktion och fördjupning, utgör föreliggande antologi ett bra men ofullständigt komplement. Den hade berikats med fler kapitel inom teman medborgarskap och integrationspolitik, till exempel om civilsamhällets roll i integrationen eller spänningen mellan ett ams-baserat eller socialförvaltningsbaserat flyktingmottagande. Bokens förmåga att adressera viktiga övergripande frågeställningar och hitta lokala och kontextuella tillämpningar fångar praktfullt den kreativa spänningen inom forskningsområdet. För den som vill utveckla sin förståelse av samhällsvetenskapliga teorier och metoder utgör boken ett värdefullt redskap. Både kvantitativa och kvalitativa metoder används i de olika studierna runt vilka bokkapitlen är byggda. Dessa är tydligt förklarade och läsaren leds i processen att nå fram till resultaten på ett överskådligt sätt. Därtill ger studierna goda exempel på hur dataanalys utifrån uppsatta teorier ska gå till. Således utgör boken ett värdefullt redskap i att utveckla hantverket att bemästra vetenskaplig metod, en färdighet av största betydelse för en student.

Tommy Josefsson, Högskolan i Jönköping

Gunter Weidenhaus, *Soziale Raumzeit*. Berlin: Suhrkamp 2015

Emellanåt uppmärksammas tid och rum som sociala kategorier i sociologin. Fenomen som generation och social karriär är temporalt konstituerade, medan andra fenomen är konstituerade spatialt, som globalisering. Men konstitueras inte varje socialt fenomen av tid och rum? Och gör de det inte på ett bestämt sätt: innebär inte en bestämd spatial konstituering av ett fenomen samtidigt också en viss temporal konstituering av det, så att vi kan tala om en bestämd social rumtid?

Gunter Weidenhaus (GW) *Soziale Raumzeit* ägnas detta slags frågor. Eftersom frågorna i princip gäller hela sociologin (och samhällsvetenskapen), måste frågeställningen avgränsas för att bli hanterlig. GW gör det genom att begränsa sig till ett

socialt fenomen: livshistorier (biografier). Att fenomenet uppenbart har temporala kvaliteter är lätt att konstatera, men har livshistorier måhända olika temporala former? Och hur kan livshistorier förstås rumsligt? Och sist men inte minst: finns här några samband mellan rum och tid?

GW tar sig an uppgiften högst systematiskt. Först undersöker han den sociala rumtiden teoretiskt i tre steg. I det första steget behandlas tiden, i ett andra rummet och slutligen det kombinerade fenomenet: rumtiden. Syftet är heuristiskt: att utarbeta en ram för den fortsatta empiriska undersökningen. Problemet handlar inte minst om hur tiden och rummet kan sättas i sammanhang med varandra. Här urskiljer GW tre världar: en fysisk-materiell, en social (institutionell) och en inompsykisk (subjektiv), vilket ger tre tids- och tre rumsbegrepp: kronologiskt avstånd (tid), förgången tid–nutid–framtid samt händelsers och handlingars varaktighet, respektive rumsliga avstånd (euklidiskt rum), sociala rum (som nationalstater och kök) samt rumsperception. Eftersom de tre världarna har olika ontologisk status, utvinns GW tre olika rumtidbegrepp. Av dem är ett socialt: kombinationen av en territoriell (institutionell) rumskonstitution och linjär historisk tid. Det innovativa med GW:s studie ligger just i att se själva rumtiden socialt – det finns studier som kombinerar socialt rum med kronologisk tid, liksom social tid med euklidiskt (fysiskt) rum, medan kombinationen social tid och socialt rum saknas.

Empiriskt närmar sig GW uppgiften med ett slags kombinerad dubbelstrategi. Totalt handlar undersökningen om 24 narrativa intervjuer, uppdelade i två varandra oberoende strategiska urval om tolv intervjuer. Tanken är att stärka resultatens giltighet genom att i ett första steg utveckla tidskategorier ur det ena samplet, rums-kategorier ur det andra, för att i ett andra steg se om tidskategorierna kan identifieras i rumsurvalet och vice versa. Kan resultaten sedan slås samman, kan undersökningen förhoppningsvis också utmynta *en* livshistorisk rumtidstypologi, det är idén. För att det ska lyckas måste tids- och rumskategorierna (mer eller mindre) *sammanfalla* i analysen. Först då kan vi verkligen tala om en social rumtid.

Intressant nog lyckas GW att rekonstruera först en livshistorisk tidstypologi och sedan en livshistorisk rumstypologi som slutligen låter sig sammanfogas till en rumtidstypologi. Tidstypologin består då av först en *linjär* typ, motsvarande livsloppets institutionalisering i moderniteten för att tala med Martin Kohli. Efter utbildning följer etablering på arbetsmarknaden, familjebildning och så vidare i en sekvens av etapper. Den andra typen är *cyklisk*: livet här präglas inte av en framtid annorlunda det förgångna, utan personen lever i en sorts utbrett nu, där allt återkommer. Befolkas den linjära typen av en man i karriären, handlar den här typen mer om ett liv på små medel, som upprepar sig, i samhällets marginal. Den tredje typen då? Här lär vi känna vad GW benämner den *episodiska* typen. Också den här typen lever i ett utdraget nu, som kan liknas vid ett projekt, eller en scen, men utan att orientera sig efter det som varit eller mot framtiden. Livet utgör snarare en rad episoder. Till skillnad från den cykliska typen finns en beredskap på förändring, men utan att planera för den. Nedvärderas cyklikern i samhället, gäller det omvända för den som lever linjärt; värderingen av episodikern däremot är avhängig värderingen av det

aktuella projektet. Typerna skiljer sig också när det gäller deras sociala band: den linjära har många både starka och svaga band, cyklikern saknar svaga band, men har inte sällan några få starka, medan episodikern främst har svaga band kopplade till den aktuella scenen.

GW diskuterar ingående hur typerna kan förstås i sammanhanget av olika sociologiska diskussioner om den pågående samhällsomvandlingen. Att det låter sig göras är inget att gå in på här, men väl vilka typer som GW kunnat urskilja spatialt. Frågan är intressant eftersom livshistorier framställs narrativt, i tiden, medan rummet som regel kommer i andra hand och därför inte tematiseras på något systematiskt sätt. GW:s strategi här har varit att dels fråga efter hur rum tillägnas, görs till sina egna, dels fråga efter hur för intervjupersonen relevanta rum är relaterade till varandra och bildar skilda rumsmönster. GW lyckas också här urskilja en typologi omfattande tre typer. Den första kallar han *nätverkstypen*: typen kännetecknas av hög mobilitet (snabba rumsbyten); relevanta rum kan utgöras av stadsdelar (i skilda städer) som har rätt möjligheter och atmosfär, men de tematiseras aldrig som hemma. Den *koncentrisk-typen* tillägnar sig rum hemifrån och utåt, där kontrollen över hemmet är central; stadens atmosfär spelar mindre roll, tillgången till vänner är viktigare. Slutligen ötypen för vilken ett eget rum (hem) är det centrala – en plats där man kan avskärma sig från resten av världen.

Rummets och tidens typer låter sig alltså kombineras; det går med andra ord att i livshistorierna identifiera tre olika sociala rumtider. Naturligtvis faller mönstret inte ut perfekt: orena fall förekommer, men de kan ses som övergångsformer mellan de tre typer som bildar huvudresultatet av GW:s undersökning. Typerna blir: 1. den *koncentrisk-linjära*, 2. den *nätverksaktiga-episodiska* samt 3. den *ölikacykliska* typen. Flera implikationer låter sig dras ur typerna. Om den andra av dessa typer bärs upp av välutbildade och välbetalda, gäller det omvända för den tredje typen; den första spänner däremot över hela skalan. Medan den andra typen lever barnlösa singelliv på olika scener, utgör den tredje typen här den absoluta motsatsen. Genusmönstret är mer otydligt, men kvinnor har en tendens mot den första typen. Intressant är vidare att medan några i den tredje typen är nöjda med sitt liv, är andra här påtagligt missnöjda; för dem i den andra typen gäller att några här ser sitt liv som fritt, andra som något som inte låter sig planeras. Än fler implikationer låter sig anas. GW konkluderar sina resultat med att ”om den rumsliga eller tidsliga konstitutionsformen [hos biografien] är känd, kan slutsatser dras om den andra” (s. 189).

Om nu tiden och rummet fungerar som sociala institutioner, är det, menar GW, inte att förvåna sig över att de överensstämmer i merparten av livshistorierna. Eftersom dessa är identitetsrelevanta, tenderar vi att skapa koherens i vår livsberättelse. Samtidigt finns det ingen anledning att låta tiden vara viktigare än rummet. Att det förhåller sig så, beror enligt GW på att moderniteten och med den den koncentrisk-linjära rumtiden inte längre kan tas för given. Den andra och den tredje typen ovan låter sig ses som olika utfall av det alltmer flexibla arbetslivet. Men den ölika-cykliska rumtiden behöver inte handla om exklusion från samhället: den kan, om frivillig, stå för ett avståndstagande från ett samhälle där den ekonomiska tillväxten är hegemonisk.

Gunter Weidenhau har med *Soziale Raumzeit* gett oss ett viktigt, koncist och välargumenterat bidrag till livshistorieforskningen, inte minst genom att konsekvent arbeta in ett rumsbegrepp i den narrativa biografien på ett klart fruktbart sätt. Inte nog med det, han har dessutom lagt en första grundsten till studiet av rumtiden som social institution. Här finns fler stenar än livshistoriens att vända på.

Mats Franzén, IBF, Uppsala universitet

Osäkerhet och kreativitet: Rapport från Sociologidagarna 2016

Sociologidagarna 2016 hölls i Uppsala 10–12 mars på temat ”Överskridande sociologi” och var på många sätt en succé. 180 deltagare samlades för tre dagar av sociologiska diskussioner och social samvaro. Huvudtalarna Pierre-Michel Menger, Chaire de Sociologie du Travail Créateur, Collège de France och Judy Wajcman, Anthony Giddens Professor of Sociology, London School of Economics bidrog till den intellektuella nivån, genom att var och en för sig sätta fingret på olika utmaningar för en överskridande sociologi. Medan Menger problematiserade och utvecklade den ständigt gäckande spänningen mellan forskning och undervisning, talade Wajcman om den konstruerade tiden och hur olika tidsregimer, tillsammans med samtida teknologier, skapar en känsla av brådska, en bråttomhetskultur (”culture of hurriedness”). Båda föredragen finns glädjande nog publicerade i detta nummer av Sociologisk Forskning.

Sveriges Sociologförbunds avgående ordförande Stefan Svallfors höll ett inledande anförande på temat ”Uthållig kreativitet: Tre hot, två demoner, tio budord”. Jag tror de flesta av oss känner igen Svallfors hot och demoner. Själv skrattade jag bittert igenkännande åt hans beskrivningar av den ständiga känslan av att inte räcka till, att upprepa sig utan att bidra med något nytt och rädslan att bli avslöjad som en simpel charlatan, en fuskare i sociologisk forskning. Jag kunde inte låta bli att tänka på vad skönt det varit att höra detta när jag var ung doktorand. Under middagen på Norrlands nation hade jag Menger till bordet, och kunde inte låta bli att fråga om även han – en supersociolog vid College de France som åker jorden runt och håller föredrag vid prestigeuniversitet – har känt närvaron av Svallfors och mina demoner. Han skrattade och sa att de ständigt är närvarande, varje dag. Först blev jag chockad, därefter sorgsen, men sedan kom insikten: osäkerheten är kreativitetens ständiga följeslagare. Är vi alltför säkra på vår sak, liksom på vår kapacitet som människor och forskare, så skapas heller inte nya idéer. Även Stefan Svallfors föredrag publiceras i detta nummer.

Huvudtalare i all ära, men det är och förblir arbetsgrupperna som är Sociologidagarnas puls. 16 arbetsgrupper diskuterade 115 papers, med titlar som ”At the apex of educational capital”, ”Cleaning out the office: Materiality and the meaning of retirement”, ”Fantomrelationer i singellitteraturen”, ”Interreligiösa gruppers samarbete med kommuner i Sverige” och ”Analyser sociologer publicerar”. Såväl bredd som spets representerades i arbetsgrupperna. Nytt var att alla arbetsgruppers scheman fanns tillgängliga vilket möjliggjorde ett större utbyte mellan grupperna. Nytt för den här gången var också att två av totalt åtta genomförda semiplenarer hölls på tyska respektive franska: ”Gesellschaftstheorie: Zwischen Tradition und Ambition” och ”La production des élites: Spaces et marchés du baccalauréat international”.

Under Sociologidagarna delades som sig bör ett flertal priser ut från Sveriges Sociologförbund. Priset för bästa doktorsavhandling 2014–2015 gick till Uppsala-sociologen Erika Willander för hennes avhandling: "What counts as religion in sociology? The problem of religiosity in sociological methodology" (2014). Motiveringen lyder: "Sammantaget är avhandlingen mycket originell, välskriven och stramt disponerad. Den är spännande att läsa och trots att den innehåller såväl djupsinniga och komplexa teoretiska resonemang som en omfattande empiri blir den aldrig svår att följa. Avhandlingen är med stor sannolikhet en framtida klassiker inte bara för den som är intresserad av religionssociologi utan också för tolkningar av attityder och värderingar i allmänhet." Denna framtida klassiker rekommenderas med andra ord till de flesta sociologer.

Torgny Segerstedt-priset för bästa artikel i Sociologisk Forskning 2014 respektive 2015 delades också ut. De välförtjänta pristagarna var Ylva Ulfsson Eriksson och Christel Backman, som fick priset 2014 för sin artikel "Föreställningar om klass och kön i Arbetsförmedlingens yrkesbeskrivningar?". Juryn skriver i motiveringen: "Författarna har genomfört en replikation av en tidigare studie från 1970-talet och inkluderat även kön/genus i analysen tillsammans med klass. Därigenom har tidigare resultat nyanserats och ny kunskap har erhållits. Förutom att studien har hög samhällsrelevans, redovisar författarna ett teoretiskt och analytiskt reflekterat förhållningssätt."

Ulrika Sandéns, Hans Thulesius' och Lars Harryssons artikel "Nuets förnöjsamhet: En grundad teori om livsval och överlevnadsstrategier", fick priset 2015 för att den "är en metodologiskt grundlig, innovativ och medryckande berättelse om uppkomsten och upprätthållandet av ett ethos i ett litet nordnorskt samhälle. Med sitt vetenskapliga upplägg och självständiga grepp på ämnet utgör den ett spännande och högkvalitativt inlägg i vetenskaplig diskussion." Stort grattis till alla pristagare!

Vid årsstämman 10 mars 2016 utsågs vidare en ny styrelse, nya revisorer och en ny valberedning för Sveriges Sociologförbund:

Styrelsens ordförande: Professor Tora Holmberg (UU).

Vice ordförande: Docent Katarina Jacobsson (LU).

Sekreterare: Adjunkt Ingemar Johansson Sevä (UMU).

Kassör: Professor Anna Olofsson (MiU).

Ordinarie ledamöter: Docent Ylva Ulfsson Eriksson (GU),

Professor Magnus Boström (ORU), Lektor Susanna Nordström (HiS),

Lektor Annika Jonsson (KU), Doktorand Petter Bengtsson (SU).

Styrelseupplynare: Lektor Glenn Sjöstrand (Linné), Lektor Eva Sundström (UMU).

Revisorer: Göran Arhne (SU), Erik Löfmarck (ORU).

Revisorssupplynare: Rolf Lidskog (ORU), Sven Olsson (Linné).

Valberedning: Stefan Svallfors (ordf.) (SH), Åke Nilsén (HH), Sverre Wide (HDa).

Nästa gång vi samlas på detta sätt är på Sociologidagarna i Lund 2018. Håll ut!

Tora Holmberg, ordf. för Sveriges Sociologförbund

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt, efter överenskommelse med redaktören, på engelska. Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning omfattande maximalt 200 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Eventuella fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@du.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39(4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 500 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag.

Replik

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

Redaktören har ordet

Non-take up i det svenska välfärdssystemet: Om betydelsen av social position för kvinnors beslut kring mammografiscreening

Åsa Ritenius Manjer och Ulla Melin Emilsson

När kallet ställs på sin spets: Pensionering ur ett existenssociologiskt perspektiv

Mattias Bengtsson och Marita Flisbäck

Normalisering av ungdomar i problem genom styrning av föräldrar: Från strukturella orsaksförklaringar till familjecentrerade lösningar

Vanja Lozic

Anförande: Academic work: A tale of essential tension between research and teaching

Pierre-Michel Menger

Anförande: Pressed for time: The digital transformation of everyday life

Judy Wajcman

Anförande: Uthållig kreativitet – tills döden skiljer oss åt: Tre faror, två demoner, tio budord

Stefan Svallfors

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.

Sociologisk Forskning

Högskolan Dalarna

SE-791 88 Falun

Sverige

www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association